

ยิ่งยศพระปิตมหาราชเรื่อง โลกซ้องสกุติ

กระทรวงศึกษาธิการ

ยังยศพระปิยมหาราชเรื่อง โลกซ้องสดุดี

กรมวิชาการ
กระทรวงศึกษาธิการ

อภิปญญะพระปิยมหาราชเรื่อง โลกข่องสตุติ

สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ

© กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ๒๕๔๖

ISBN 974-269-3188

พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว

๒๒๔๙ ถนนลาดพร้าว วังทองหลาง กรุงเทพมหานคร

นายณัฐพันธ์ กาญจนรินทร์ ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา ๒๕๔๖

จำนวน ๔๘,๐๐๐ เล่ม

๘๐๘.๘๔ ศึกษาธิการ, กระทรวง, กรมวิชาการ, สถาบันภาษาไทย.

ค-ย อภิปญญะพระปิยมหาราชเรื่อง โลกข่องสตุติ/อุทัย ไชยกลาง
บรรณาธิการ.-- กรุงเทพมหานคร : สถาบันภาษาไทย
กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๖.

๒๐๐ หน้า : ภาพประกอบ; ๒๑ ซม.

ISBN 974-269-3188

๑. จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ-รวมเรื่อง

๒. อุทัย ไชยกลาง บรรณาธิการ ๓. ชื่อเรื่อง

คำนำ

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริยาธิราชเจ้า รัชกาลที่ ๕ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ผู้ทรงพระคุณอันล้นพ้นต่อประเทศชาติและปวงชนชาวไทย ตลอดระยะเวลา ๔๒ ปีแห่งการครองราชย์ ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจด้านต่างๆ นานัปการด้วยพระปรีชาสามารถและพระวิริยะอุตสาหะ ทรงเปี่ยมล้นด้วยพระเมตตา เต็มพระราชหฤทัย เป็นไปเพื่อความเจริญมั่นคงของประเทศและความผาสุกร่มเย็นของปวงชน จึงทรงเป็นที่รัก เทิดทูน ของประชาชนทั้งในประเทศและนอกประเทศ สมดังที่ได้ทรงรับการถวายพระราชสมัญญาตั้งแต่มิมีพระชนมชีพว่า “พระปิยมหาราช” ซึ่งหมายถึงพระราชอาผู้เป็นที่รักของประชาชน

ด้วยเหตุนี้ องค์การเพื่อการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (องค์การยูเนสโก) ได้ประกาศยกย่องพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงเป็นบุคคลสำคัญ และทรงเป็นผู้มีผลงานดีเด่นของโลกสาขาศึกษา วัฒนธรรม สังคมศาสตร์ มานุษยวิทยา การพัฒนาสังคมและสื่อสาร เนื่องในโอกาสครบ ๑๕๐ พรรษา แห่งวันคล้ายวันพระบรมราชสมภพใน พ.ศ. ๒๕๔๖

เพื่อให้ครู นักเรียน นักศึกษา และประชาชนคนไทย
ตระหนักและสำนึกในพระราชกรณียกิจ พระเกียรติคุณ และ
พระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ซึ่งอำนวยการประโยชน์ต่อความเจริญรุ่งเรืองของประเทศ
และความผาสุกของประชาชนตลอดรัชสมัยสืบเนื่องถึงกาลปัจจุบัน
กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ จึงเห็นสมควรจัดทำหนังสือ
ยังยศพระปิยมหาราชเรื่อง โลกซ่องสุมดี เพื่อร่วมเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสครบ
๑๕๐ พรรษา แห่งวันคล้ายวันพระบรมราชสมภพใน พ.ศ. ๒๕๔๖
และเพื่อใช้เป็นหนังสืออ่านค้นคว้าสำหรับครูและนักเรียน โดย
มอบให้ รองศาสตราจารย์ยุพร แสงทักษิณ ภาควิชาวรรณคดี
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เป็นผู้เรียบเรียง
เนื้อหาของหนังสือให้ความรู้เกี่ยวกับพระราชกรณียกิจอันสำคัญ
ด้านต่าง ๆ ได้แก่ การศึกษา วัฒนธรรม สังคมศาสตร์ มานุษยวิทยา
การพัฒนาสังคมและการสื่อสาร โดยมีภาพประกอบเพื่อสื่อความ
เข้าใจได้ด้วย

กรมวิชาการขอขอบคุณผู้มีส่วนเกี่ยวข้องที่ได้ร่วมมือ
ร่วมใจกันจัดทำหนังสือเล่มนี้ให้สำเร็จเรียบร้อยมา ณ โอกาสนี้
หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะอำนวยการประโยชน์แก่ผู้อ่านและผู้สนใจศึกษา
สมดังเจตนารมณ์

(นายประพัฒน์พงศ์ เสนาสุทธิ)

อธิบดีกรมวิชาการ

๙ ธันวาคม ๒๕๔๕

สารบัญ

	หน้า
ความนำ	๑
ปียมหาราชสดุดี	๒
ยัถยศพระปียมหาราชเรื่อง โลกช่องสดุดี	๕
ด้านการศึกษา	๒๑
ด้านวัฒนธรรม	๔๗
ด้านสังคมศาสตร์	๗๗
ด้านมานุษยวิทยา	๑๑๑
ด้านการพัฒนาสังคมและสื่อสาร	๑๒๓
เชิงอรรถ	๑๔๓
บรรณานุกรม	๑๕๓
ภาคผนวก	๑๖๐
การประกาศยกย่องและร่วมฉลองบุคคล	
ผู้มีผลงานดีเด่นและเหตุการณ์สำคัญทาง	
ประวัติศาสตร์ของยูเนสโก	๑๖๑
พระราชบัญญัติพิทักษ์กระเชียรอายุลูกทาสลูกไทย	๑๖๖
พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์ฯ	๑๗๖
การถวายฎีกาของราษฎร	๑๘๒
พระราชดำรัสตอบคำถวายพระบรมรูปทรงม้าฯ	๑๘๗

ความนำ

เนื่องในวาระที่องค์การเพื่อการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (องค์การยูเนสโก) ได้มีการประชุมสมัชชาสามัญครั้งที่ ๓ ในวันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๔ ณ สำนักงานใหญ่ยูเนสโก ประเทศฝรั่งเศส จากผลการประชุมครั้งนี้ องค์การยูเนสโกได้ประกาศยกย่องพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงเป็นบุคคลสำคัญและทรงเป็นผู้มีผลงานดีเด่นของโลกสาขาการศึกษา วัฒนธรรม สังคมศาสตร์ มานุษยวิทยา การพัฒนาสังคมและสื่อสาร เนื่องในโอกาสครบ ๑๕๐ พรรษาแห่งวันคล้ายวันพระบรมราชสมภพใน พ.ศ. ๒๕๔๖ และจะประกาศพระเกียรติคุณเผยแพร่ไปทั่วโลก

เรื่อง “ยิ่งยศพระปิยมหาราชเรื่อง โลกซึ้งสุด” เขียนขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมอันหาที่สุดมิได้แก่ปวงชนชาวไทยในด้านต่าง ๆ ตามประกาศแห่งองค์การยูเนสโก แม้จะย่นย่อโดยสังเขป แต่ก็ด้วยความมุ่งมั่นจะเสนอให้ผู้อ่านประจักษ์ถึงพระราชภารกิจและพระราชกรณียกิจอันสำคัญและยิ่งใหญ่ ซึ่งยังประโยชน์มหาศาลต่อความเจริญรุ่งเรืองแห่งชาติ และความผาสุกแห่งปวงชนในรัชสมัยสืบเนื่องมาจวบจนกาลปัจจุบัน

ยุพร แสงทักษิณ

รองศาสตราจารย์ภาควิชาวรรณคดี

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ปียมหาราชสคติ

๑ จุฬาลงกรณกิตติก้อง	เกริกไผท
เถลิงพิภพสยามสมัย	มุ่นร้อน
เกิดวิกฤตการณ์ไกล	เกินคาด
ตะวันตกกลับไขว่ซ่อน	ครอบพื้นที่บูรพา
๑ ปัญญาพระยั้งล้ำ	เลอลบ
นานาอารยแดนลบ	เสด็จดัน
ไมตรีผูกพันทบ	ทวยราช
สยามยามยากพ้น	เกทพ้องภัยผจญ
๑ ผู้คนกำเนิดคล้าย	คลึงกัน
ปียราชนิพนธ์อัน	สุดซึ่ง
นายทาสไพร่สามัญ	เทียมเทียบ
ปลิดปลดตรวนตรากรตั้ง	ปราศข้อขุนเผธิญ
๑ ความเจริญฤจักพร้อม	พรรณนา สิ้นแฮ
การปกครองศึกษา	ปรับสร้าง
สังคมมานุษยวิทยา	การสื่อ สารภา
เรื่องวัฒนธรรมเด่นอ้าง	กว่าที่ก่อนเคย

- ๑ พระเอยพระอุ่นเอื้อ อาทร
คือแสงทิพย์ทินกร ก่องหล้า
คีติรแสงศศิบรร ถ่องโลก
แสงส่องแสงร่มเกล้า กลบร้ายเกลื่อนเข็ญ
- ๑ เบญจทัศทศวรรษถ้วน ชนมา ยุเฮย
อเนกนิกรกรานศิรา บาทเบื่อง
ยูเนสโกเชิดพระปรีชา ชูประกาศ ก้องนา
ยิ่งยศปียราชเรือง โลกซ้องสดุดี

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า รองศาสตราจารย์ยุพร แสงทักษิณ
ร้อยกรองถวายในนาม
กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ

ยิ่งยศพระปียมหาราชเรื่อง โลกช่องสกุติ

ณ สุานพระบรมรูปทรงม้าราชานุสาวรีย์ได้มีถ้อยสรรเสริญ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจารึกไว้ตอนหนึ่งว่า

“พระองค์กอบด้วยพระราชกฤษฎีกา
เป็นอัจฉริยภูมิบาลบรมบพิตร เสด็จสถิตยใน
สัจธรรมอันมั่นคงมิได้วันไหน ทรงอธิฐาน
พระราชหฤทัย ในทางที่จะทำนุบำรุงพระราชนิ
อาณาจักรให้สถิตยสถาพร แลให้เกิดความสามัคคี
สโมสรเจริญสุขสำราญทั่วไปในอเนกนิกรประชาชาติ
เป็นเบื้องนำแห่งพระราชจรรยา ทรงพระสุเม
ปริชาสามารถสอดส่องวินัยในคุณโทษแห่ง
ประเพณีเมือง ทรงปลดเปลื้องโทษนำประโยชน์
มาบัญญัติ โดยปฏิบัติพระองค์ทรงนำหน้าชักจูง
ประชาชนให้ดำเนินตาม ในทางที่งามดีมีประโยชน์

เป็นแก่นสาร พระองค์ทรงทำให้ความสุขสำราญ
แห่งประชากรราษฎรสำเร็จได้ ด้วยอาไศรยดำเนิน
อยู่เนื่องนิตย์ ในพระวิริยและพระขันติคุณอัน
แรงกล้า ทรงอาจหาญในพระราชจรรยามิได้ย่อท้อ
ต่อความลำบากยากเข็ญ มิได้เห็นที่ขัดข้องอันใด
เป็นข้อควรขยายด แม้ประโยชน์แลความสุขใน
ส่วนพระองค์ ก็อาจจะทรงสละแลกความสุขสำราญ
พระราชทานไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้ โดยทรงพระ
กรุณาปรานี พระองค์คือบุพการีของราษฎร เพราะ
เหตุเหล่านี้ แผ่นดินของพระองค์ จึงยังยืนด้วย
ความสถาพรรุ่งเรืองงาม มหาชนชาวสยามถึง
ความสุขเกษมล่วงล้ำอดีตสมัยที่ได้ปรากฏมา
พระองค์จึงเป็นปิยมหาราชที่รักของมหาชน
ทั่วไป” ๑

จากข้อความข้างต้นที่ทรงกลั่นออกมาจากส่วนลึกแห่งหัวใจ
ของปวงชนชาวไทย ผู้อ่านย่อมจะสัมผัสได้ถึงความรู้สึกสำนึก
ตระหนักในพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวผู้ทรงเป็น “ปิยมหาราช” ซึ่งแม้ในปัจจุบันความรู้สึกดังกล่าว
ก็มิได้จืดจางหาย มิแต่จะทบทวนเพิ่มขึ้นตามกาลเวลาที่ผ่านไป

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราช-
โอรสพระองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและ
สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี ทรงพระบรมราชสมภพเมื่อ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะมีพระชนมายุ ๑๓ พรรษา

วันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๓๙๖ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ภายหลังจากการเสด็จสวรรคตในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ วันพฤหัสบดีที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ลำดับที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ขณะมีพระชนมายุเพียง ๑๕ พรรษา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๓๑

ในครั้งกระนั้น การที่ยังทรงพระเยาว์นักเมื่อเทียบกับพระราชภาระอันยิ่งใหญ่ในฐานะผู้นำประเทศ การที่ทรงพระประชวรเป็นพระโรคไข้ป่าและพระยอดด้วยพระอาการที่เพียบหนัก การเสด็จสวรรคตในสมเด็จพระบรมชนกนาถ กอปรทั้งเหตุการณ์อันไม่น่าไว้วางใจทั้งหลายทั้งปวงทั้งภายในและภายนอกประเทศที่ทรงประจักษ์แจ้งมาโดยตลอด เหล่านี้ได้ก่อให้เกิดพระอารมณ์และความรู้สึกที่ตราตรึงอยู่ในพระราชหฤทัยอันมีอาจจะทรงลืมเลือนได้แม้กาลเวลาจะล่วงเลยมาจนถึงวันที่ ๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) พระราชดำรัสตอบเจ้าคุณท้าวนางและเจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ ๔ ที่พระราชอุทยานศิวาลัยก็ยังแสดงถึงพระอารมณ์ความรู้สึกในช่วงเวลาดังกล่าวไว้ว่า

“คำให้พรอันท่านทั้งหลายได้เลือกให้น้ำฉัน (พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรรณราย) เป็นผู้กล่าว เป็นที่จับใจเสียจริง ๆ ทำให้นึกถึงกาลปางก่อนซึ่งล่วงลับมาถึง ๓๐ ปีแล้วด้วยความเศร้าสลดใจ เมื่อได้เห็นความเปลี่ยนแปลงอันยิ่งใหญ่ได้เกิดมีแก่ท่านทั้งหลาย แลนึกถึงตัวซึ่งกรรมบันดาลให้ต้องเป็นผู้ปกป้องท่านทั้งหลาย ในเวลาที่อ่อนทั้งอายุ กำลังกาย ทั้งความคิดแลอำนาจ เมื่อนึกขึ้นถึงความน่ากลัวอันตรายแลความเสื่อมเสียอันจะพึงมี ซึ่งเป็นเหตุให้น้ำตาตกได้เนือง ๆ ก็ยังเสียวใจอยู่ทุกครั้ง...”^๒

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมชนกนาถ

แต่ที่ชัดเจนที่สุดนั้น จะเห็นได้จากที่ทรงพรรณนาไว้ในพระบรม-
ราชาชาตฉบับที่ ๒ ที่พระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อวันที่ ๔ กรกฎาคม
ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) ในวาระที่พระราชโอรสมีพระชนมายุ
ได้ ๑๕ พรรษา เสมอกับครั้งที่พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์
บางตอนว่า

“คำซึ่งกล่าวว่า ได้รับสิริราชสมบัติ เป็น
คำไพเราะจริงหนอ... แต่ความจริงหาเป็นเช่น
ความคาดหมายของคนทั้งปวงดั่งนั้นไม่ อันจะพูด
ตามคำไทยอย่างเลวๆ ว่ามีบุญขึ้นนั้น ที่แท้จริง
เป็นผู้มีกรรมและมีทุกข์ยิ่งขึ้น...

ในเวลานั้น อายุพ่อเพียง ๑๕ ปี กับ
๑๐ วัน มีญาติฝ่ายมารดาก็ล้วนแต่โลเลเหลวไหล
หรือมิได้โลเลเหลวไหลก็ได้ตั้งอยู่ในตำแหน่ง
ราชการอันใดเป็นหลักฐาน ฝ่ายญาติข้างพ่อ คือ
เจ้านายทั้งปวง ก็ตกอยู่ในอำนาจสมเด็จพระยา...
ส่วนตัวพ่อเอง ยังเป็นเด็กอายุเพียงเท่านั้น...
ข้ายังเจ็บเกือบจะถึงแก่ความตายอันไม่มีผู้ใด
สักคนเดียวซึ่งจะเชื่อว่าจะรอด ยังซ้ำถูกอันตราย
อันใหญ่ คือถูกละหม่อมเสด็จสวรรคต ในขณะที่
นั้นเปรียบเหมือนคนที่ศีรษะขาดแล้ว จับเอาแต่
ร่างกายขึ้นตั้งไว้ในที่สมมุติภคตริย์ เหลือที่จะ

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร

พรรณนาถึงความทุกข์อันต้องเป็นก่ำพว้าในอายุ
เพียงเท่านั้น และความหนักของมงกุฏ อันเหลือที่
คอจะทานไว้ได้ ทั้งมีศัตรูซึ่งมุ่งหมายอยู่ โดย
เปิดเผยรอบข้าง ทั้งภายในภายนอก หมายถึง
ทั้งในกรุงเองและต่างประเทศ ทั้งโรคภัยในการ
เบียดเบียนแสนสาหัส

เพราะฉะนั้นพ่อจึงถือว่าวันนั้นเป็นวัน
เคราะห์ร้ายอย่างยิ่ง...”^๓

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ได้ทรงนิพนธ์เล่าเหตุการณ์ในวันที่มีการทรงสักการะพระบรมศพ
สมเด็จพระบรมชนกนาถ หลังจากวันที่พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงรับสรีรราชสมบัติไว้ในบทพระนิพนธ์
เรื่อง “ความทรงจำ” ตอนหนึ่งว่า

“รุ่งขึ้นวันศุกร์ที่ ๒ ตุลาคม จะทรงสักการ
พระบรมศพตามราชประเพณี เวลานั้นสมเด็จพระ
พระ(จุลจอมเกล้า) เจ้าอยู่หัวกำลังทรงอ่อนเพลีย
มากด้วยประชวรมากกว่าเดือน และข้าทรงประสบ
โคกคัลลย์ ไม่สามารถจะทรงพระดำเนินได้ ต้อง
เสด็จขึ้นพระเก้าอี้หามขึ้นไปจนบนที่นั่งภาณุมาศ
จำรูญที่ทรงพระบรมศพ พอทอดพระเนตรเห็น
พระบรมศพสมเด็จพระบรมชนกนาถ ได้แต่ยก
พระหัตถ์ขึ้นถวายบังคมแล้วก็สลับนั่งแนไป หมอ

ที่ประจำพระองค์แก้ไขพื้นดินสมบัติ แต่พระกำลัง
ยังอ่อนนัก ไม่สามารถจะเคลื่อนพระองค์จาก
พระเก้าอี้ได้ จึงตรัสขอให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้ากรมขุนบำราบปรปักษ์ ถวายน้ำสรงทรงเครื่อง
พระบรมศพแทนพระองค์...”^๕

ไม่มีคนไทยคนใดที่อ่านพระบรมราชโองการข้างต้น และ
พระนิพนธ์ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ทรงเล่าไว้ จะไม่รู้สึกละเหือนอารมณ์ร่วมไปกับพระมหากษัตริย์
ผู้ทรงคุณอันประเสริฐพระองค์นี้ได้ อย่างไรก็ตาม แม้จะทรงดำรง
อยู่ในภาวะแห่งความยุ่งยากปานใด แต่ด้วยพระขัตติยมานะ
พระปรีชาสามารถ และพระราชปณิธานที่จะทรงยังความเจริญ
รุ่งเรืองสุขสงบให้บังเกิดแก่ชาติและประชาชนชาวไทย จึงทรง
ฟันฝ่าและชนะอุปสรรคทั้งปวงที่ขวางกั้นตลอดช่วงเวลาแห่งการ
เสวยราชย์อันยาวนานถึง ๔๒ ปีได้อย่างสง่างามเกินกว่าที่ใคร
จะคาดคิด

กล่าวได้ว่า การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระปรีชาสามารถเป็นเลิศ เพราะได้ทรง
รับการวางรากฐานอันมั่นคงจากสมเด็จพระบรมชนกนาถมาตั้งแต่
ยังทรงพระเยาว์ ได้ทรงรับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าโปรด
กระหม่อมให้ตามเสด็จอย่างใกล้ชิด ได้ทรงรับความไว้วาง
พระราชหฤทัยมอบหมายให้ทรงปฏิบัติพระราชกิจต่างๆ และที่
สำคัญยิ่งคือ ได้ทรงรับการศึกษาทันตามแบบแผนราชประเพณี
และตามแบบแผนตะวันตก เหล่านี้ล้วนแต่เป็นปัจจัยสำคัญให้มี

พระบุคลิภาพเด่นชัดยิ่งในด้านการทรงรู้จักมรสานสิ่งดีสิ่งงามอันเป็นประโยชน์เข้าด้วยกัน แล้วทรงนำมาใช้อย่างชาญฉลาด เหมาะแก่กาลสมัย มีประสิทธิภาพ และเกิดสัมฤทธิ์ผลเมื่อเสด็จขึ้นเสวยราชย์

การศึกษาตามแบบแผนราชประเพณีนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงศึกษาทั้งอักษรสมัยและโบราณราชประเพณีซึ่งควรแก่พระราชกุมาร เช่น ความรู้ทางภาษา การยิงปืนไฟ วิชาคชกรรม พระธรรมวินัย ฯลฯ จากปวงปราชญ์ส่วนด้านวิชารัฐาภิบาลราชประเพณีและโบราณคดี สมเด็จพระบรมชนกนาถพระราชทานพระบรมราชาธิบายและพระบรมราโชวาทฝึกสอนด้วยพระองค์เอง

การศึกษาตามแบบแผนตะวันตกนั้น นอกจากวิทยาการตะวันตกแล้ว สมเด็จพระบรมชนกนาถมีพระราชดำริว่าภาษาอังกฤษจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับการศึกษาวิทยาการสมัยใหม่ และสำหรับราชการบ้านเมืองต่อไปภายหน้า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงรับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงศึกษากับนางแอนนา เลียวโนเวนส์ (Anna H. Leonowens) หมอจันดเล (John H. Chandler) ครั้นเสด็จเสวยราชย์แล้วก็ทรงศึกษากับนายแพตเตอร์สัน (Francis George Patterson) จนภายหลังเมื่อมีพระราชภารกิจมากขึ้นก็ทรงศึกษาด้วยพระองค์เอง

เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ จึงต้องมีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จนกว่าจะทรงบรรลุนิติภาวะ ได้แก่ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินซึ่งมี

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระสหาย คือ หลุยส์
บุตรชายของนางแอนนา เลียวโนเวนส์

นางแอนนา เลียวโนเวนส์

นายแพตเตอร์สัน

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)

อำนาจสูงสุด ส่วนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมขุนบำราบปรปักษ์ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการในราชสำนัก โดยมี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาสุดาร์ตนาธิราชประยูรทรง ช่วยบัญชาการฝ่ายใน ดังนั้น ในช่วงเวลาก่อนที่จะทรงพระราช- อำนาจสิทธิ์ขาดในการบริหารราชการแผ่นดินด้วยพระองค์เอง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชโอรส ได้ทรงศึกษาความเป็นไปของบ้านเมืองและของโลก ได้เสด็จพระราช- ดำเนินประพาสทั้งภายในและภายนอกประเทศ ซึ่งพระราชกรณียกิจ นี้ได้ทรงยึดมั่นปฏิบัติมาตลอดรัชสมัย

พื้นฐานด้านการศึกษาที่ได้ทรงรับอย่างรู้รอบและลุ่มลึก พระประสพการณ์ที่ทรงสั่งสมมาตลอดพระชนมชีพ พระราชอัธยาศัย อันอ่อนโยนประณีประนอม พระราชดำริอันก้าวหน้าทันสมัย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป โดยเสด็จ
ประทับเรือพระที่นั่งมหาจักรี ณ ท่าราชวรดิษฐ์ เมื่อวันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๐

พระปรีชาญาณ และพระราชวิจรรณญาณอันสูงมคัมภีรภาพ
ทั้งหลายทั้งปวงนี้คือพระคุณสมบัติอันล้ำคณียิ่งในพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อการทรงบริหารราชการแผ่นดินให้
ลุล่วงไปได้ด้วยดี ทั้งๆ ที่ตลอดรัชสมัยต้องทรงเผชิญกับอุปสรรค
รอบด้าน โดยเฉพาะภัยคุกคามจากลัทธิจักรวรรดินิยมของประเทศ
มหาอำนาจตะวันตก แต่การที่ประเทศสยามรอดพ้นจากภัยดังกล่าว
และดำรงความเป็นเอกราชมาตราบเท่าทุกวันนี้ก็ด้วยพระปรีชา
สามารถ ในรัชสมัยของพระองค์ การปฏิรูปประเทศให้อยู่ในภาวะ
ที่เรียกว่า “คิวิไลซ์” ทัดเทียมกับนานาอารยประเทศในด้านต่างๆ
ได้แก่ ด้านการศึกษา วัฒนธรรม สังคมศาสตร์ มานุษยวิทยา
การพัฒนาสังคมและสื่อสาร จึงเป็นพระราชภารกิจและพระราช-
กรณียกิจที่จะต้องทรงยังให้เกิดขึ้นอย่างเร่งด่วน

ด้านการศึกษา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริว่าเรื่องของการศึกษาเป็นเรื่องสำคัญที่สุดที่จะต้องทรงพัฒนาและปรับปรุง เพราะทรงเป็นผู้หน้าที่เห็นการณ์ไกล ทรงตระหนักดีว่าบุคคลคือทรัพยากรอันมีค่าแห่งแผ่นดิน ตราบใดที่ประชาชนยังขาดการศึกษา ตรานั้นประเทศชาติจะเจริญก้าวหน้าอย่างทันยุคทันสมัยมิได้ อนึ่ง การปฏิรูปประเทศย่อมจะดำเนินไปโดยสะดวกมิได้เช่นกันถ้าขาดผู้มีความรู้และความสามารถแบบใหม่ ด้วยเหตุนี้จึงมีพระราชปณิธานที่จะทรงส่งเสริมบำรุงการศึกษาของชนในชาติทุกหมู่เหล่าอย่างจริงจัง ดังจะเห็นได้จากพระราชดำรัสตอบตอนหนึ่งในการพระราชทานรางวัลนักเรียนที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบเมื่อวันศุกร์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีระกา จ.ศ. ๑๒๔๖ (พ.ศ. ๒๔๒๗) ว่า

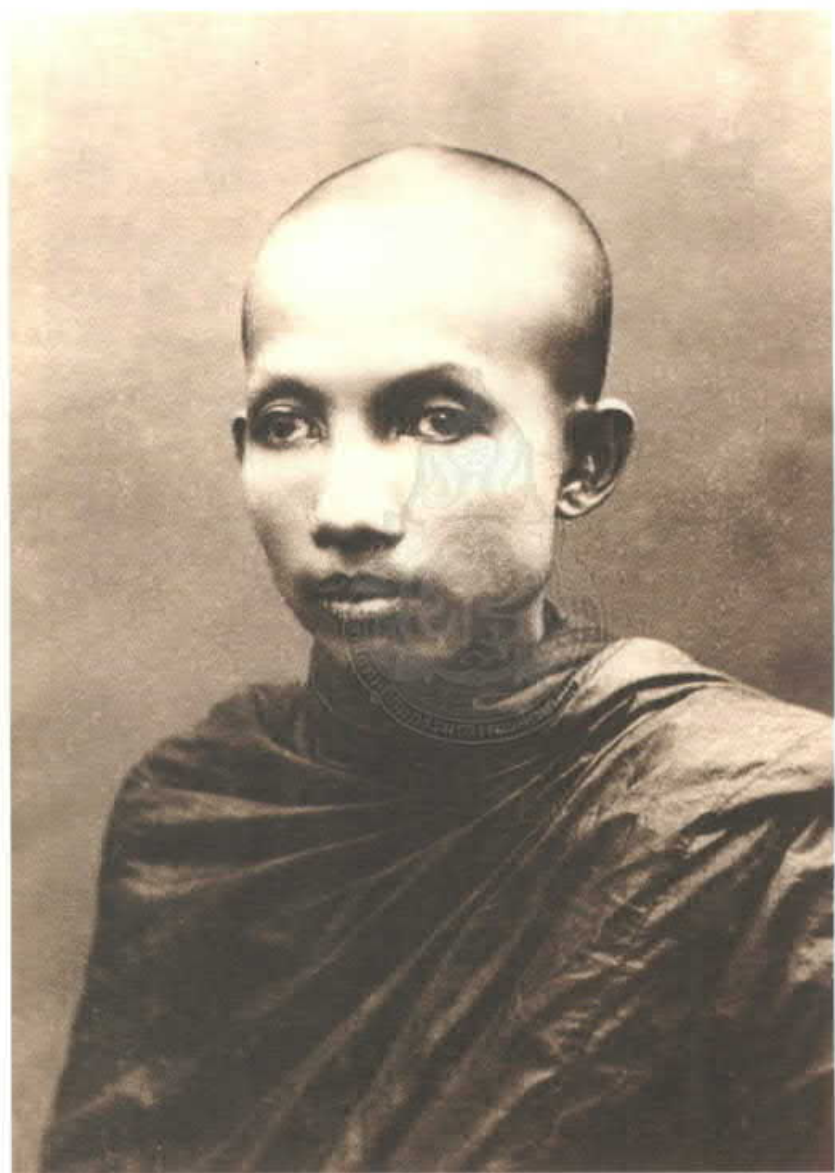
“...วิชาหนังสือเป็นวิชาที่นับถือ แลเป็นที่สรรเสริญแต่โบราณ ว่าเป็นวิชาอย่างประเสริฐ

ซึ่งผู้ที่เป็นใหญ่ยิ่ง นับแต่พระมหากษัตริย์เป็นต้น
จนตลอดจนราษฎรพลเมือง สมควรแลจำเป็นจะ
ต้องรู้ เพราะเป็นวิชาที่อาจทำให้การทั้งปวงสำเร็จ
ไปได้ทุกสิ่งทุกอย่าง... เจ้านายราชตระกูล ตั้งแต่
ลูกฉันทันต้นลงไป ตลอดจนถึงราษฎรที่ต่ำที่สุด
จะให้ได้อีกโอกาสเล่าเรียนได้เสมอกัน ไม่ว่าเจ้า
ว่าขุนนางว่าไพร่ เพราะฉะนั้นจึงขอบอกได้ว่า
การเล่าเรียนในบ้านเมืองเราจะเป็นข้อสำคัญ
ที่หนึ่ง ซึ่งฉันทันจะอุตสาหะจัดให้เจริญขึ้นจงได้...” ๕

ที่น่าสนใจยิ่งได้แก่แนวพระราชดำริสำคัญเกี่ยวกับคุณสมบัติ
ของผู้ที่ได้รับการศึกษาแล้วคือ จะต้องเป็นผู้ที่มีความเจริญทั้งกาย
และใจอย่างที่เราเรียกว่ามี “ความรู้คู่คุณธรรม” ดังพระราชหัตถเลขา
ที่ทรงมีไปถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
เมื่อวันที่ ๒๔ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑) ตอนหนึ่งว่า

“... เรื่องการศึกษานี้ขอให้ทรงช่วยคิดให้มาก ๆ
จนถึงรากเหง้าของการศึกษาในเมืองไทย...
การสอนศาสนาในโรงเรียนทั้งในกรุงแลหัวเมือง
จะต้องให้มีขึ้น ให้มีความวิติกไปว่าเด็กชั้นหลังจะ
ห่างเหินจากศาสนา จนเลยเป็นคนไม่มีธรรมในใจ
มากขึ้น... คนที่ไม่มีธรรมเป็นเครื่องดำเนินตาม
คงจะหันไปหาทางทุจริตโดยมาก ถ้ารู้บ่อยก็โกง
ไม่มีใครคล่องฉ้อโกงไม่สนิท ถ้ารู้มากก็โกงคล่องขึ้น

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

การศึกษาสมัยโบราณเริ่มที่วัดโดยมีพระภิกษุเป็นครู

แสงโองพิสดารมากขึ้น การที่หัดให้รู้อ่านอักษรวิธี
ไม่เป็นเครื่องฝึกหัดให้คนดีแลคนชั่ว เป็นแต่ได้วิธี
ที่สำหรับจะเรียนความดีความชั่วได้คล่องขึ้น..." ๒

ด้วยเหตุนี้ แนวทางในการปฏิรูปการศึกษาจึงทรงยึดหลัก
แห่งการผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาไทยกับภูมิปัญญาตะวันตก
เข้าด้วยกัน วัดและพระสงฆ์ยังคงมีบทบาทสำคัญมากต่อการ
ศึกษาการเรียนรู้ของคนไทยอยู่ในรัชสมัยนี้ มิได้ทรงปฏิรูปแบบ
ถอนรากถอนโคนวัฒนธรรมการศึกษาของไทยในอดีตเสียทีเดียว

ในสมัยโบราณ แบบแผนการศึกษาในระบบโรงเรียนยังไม่เกิดขึ้น ศูนย์กลางการศึกษาคือวังและวัด สำหรับเจ้านายก็มีนักปราชญ์ราชบัณฑิตเป็นผู้ถวายพระอักษรและวิชาการด้านต่างๆ ภายในพระราชวัง สำหรับประชาชน วัดเป็นแหล่งศึกษาหาความรู้ โดยมีพระภิกษุเป็นครูสอน วิชาที่ศึกษาก็กว้างให้อ่านออกเขียนได้ คิดเลขเป็น รู้เรื่องโหราศาสตร์ ศิลปศาสตร์ ฯลฯ แต่ที่สำคัญที่สุดคือความรู้ด้านศาสนาเพื่อปลูกฝังศีลธรรมจรรยาแก่ผู้เรียน ส่วนมาตรฐานเกี่ยวกับการเรียนการสอนนั้นยังไม่ได้กำหนดแน่นอน ขึ้นอยู่กับตัวผู้สอนและผู้เรียน

นักเรียนชั้นมูล

กระทั่งในรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์จึงได้มีแนวโน้มการศึกษาแบบใหม่เกิดขึ้น คือเริ่มมีการศึกษาภาษาและวิทยาการตะวันตกจากหมอสอนศาสนา แต่จำนวนผู้ศึกษาในลักษณะดังกล่าวมีน้อยมาก ยังคงจำกัดอยู่ในกลุ่มเจ้านายและขุนนางชั้นสูงหัวก้าวหน้าเท่านั้น เช่น เจ้าฟ้ามงกุฎ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เจ้าฟ้าจุฑามณี (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) จมื่นไวยวรนาถ (สมเด็จพระยาบรมมหารัชมังคลาจารย์ (ช่วง บุนนาค)) เป็นต้น

ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ กระแสการล่าอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตกเริ่มทวีความรุนแรงขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงส่งเสริมสนับสนุนให้พระราชโอรสพระราชธิดา เจ้านายและขุนนางศึกษาภาษาอังกฤษและวิทยาการแบบตะวันตกเพื่อปรับให้สอดคล้องกับสถานการณ์ในขณะนั้นมากยิ่งขึ้น

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเริ่มดำเนินการปฏิรูปการศึกษาด้วยการวางรากฐานการศึกษาในระบบโรงเรียนขึ้นอย่างเป็นขั้นเป็นตอนคือใน พ.ศ. ๒๔๑๔ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนสอนภาษาไทยแห่งแรกขึ้นในพระบรมมหาราชวัง นักเรียนส่วนใหญ่เป็นมหาดเล็ก ซึ่งเป็นเจ้านาย บุตรหลานขุนนาง มีลักษณะการเรียนการสอนต่างกับโรงเรียนหลวงโบราณ คือมีสถานที่เล่าเรียนที่จัดขึ้นไว้โดยเฉพาะ มีผู้สอนเป็นชาวต่างชาติ มีการกำหนดระยะเวลาเรียน วิชาที่เรียนก็มีทั้งภาษาไทย ภาษาต่างประเทศ และวิชาอื่นๆ

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทั้งยังมีตำราแบบเรียนหลวงที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แต่งขึ้นเพื่อใช้สอนอย่างมีมาตรฐาน

ภายหลังที่เสด็จพระราชดำเนินกลับจากการประพาสสิงคโปร์ ใน พ.ศ. ๒๔๑๔ ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้านายและเชื้อพระวงศ์ที่ทรงพระเยาว์เสด็จไปทรงเรียนภาษาอังกฤษที่สิงคโปร์ เพราะในขณะนั้นยังหาครูชาวต่างประเทศมาสอนภาษาอังกฤษในประเทศไทยไม่ได้ กระทั่งเมื่อเสด็จฯ กลับจากอินเดียใน พ.ศ. ๒๔๑๕ แล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับสอนภาษาอังกฤษขึ้นในกรมทหารมหาดเล็ก โดยมีครูชาวต่างประเทศเป็นผู้สอน และให้เจ้านายที่ทรงศึกษาภาษาอังกฤษอยู่ในสิงคโปร์เสด็จกลับมาทรงศึกษาต่อในประเทศ ยกเว้นบาง

โรงเรียนสวนนอก เป็นสถานที่ศึกษาของหม่อมเจ้า

โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ

พระองค์ที่ทรงมีความรู้ขั้นสูงแล้ว ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ส่งไปทรงศึกษา ณ ประเทศอังกฤษ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๒๕ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบขึ้นเนื่องจากนักเรียนในโรงเรียนทหารมหาดเล็กมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นห้องเรียนไม่พอเรียน ในช่วงแรกที่ทรงจัดการเรื่องการศึกษา มีพระราชประสงค์หลักจะฝึกคนรุ่นใหม่ให้มีความรู้เพื่อเข้ารับราชการในภาคหน้า เพราะจะหวังพึ่งพาอาศัยแต่ชาวต่างประเทศที่จ้างมาทำงานและเป็นที่ปรึกษาตลอดไปย่อมมิบังควร พระราชดำริเกี่ยวกับเรื่องนี้จะเห็นได้ชัดเจนยิ่งจากพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีไปถึงเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ครั้นยังเป็นพระยาวสุทธุสุริยศักดิ์ เมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม ร.ศ. ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑) ตอนหนึ่งว่า

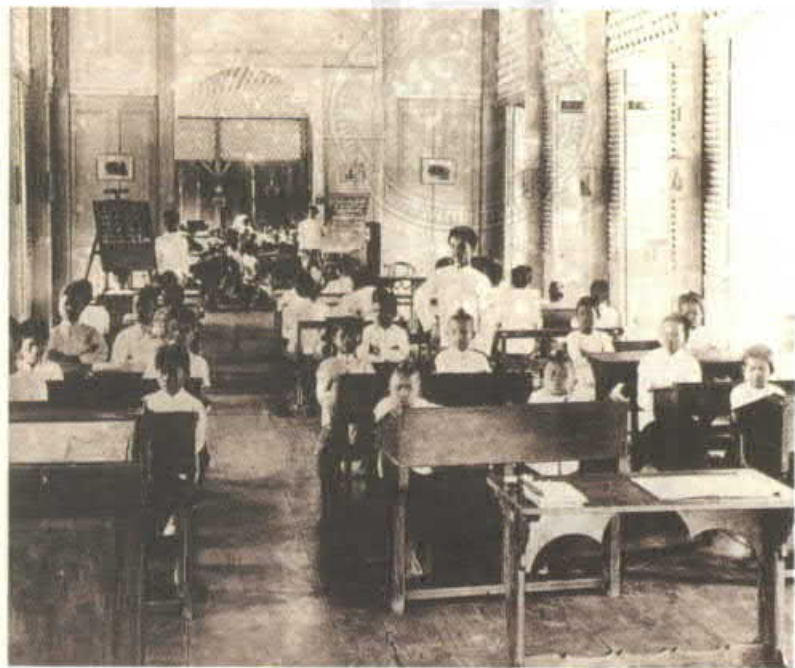

“...ในเมืองเราเวลานี้ ไม่ขัดสนอันใด ยิ่งกว่าคน การเจริญอันใดจะเป็นไปไม่ได้เร็วก็ เพราะเรื่องคนน้อยอย่างเดียว เพราะเหตุขัดสนเช่น นี้จึงจำต้องใช้ฝรั่งในที่ซึ่งคนเรายังมีความรู้แล ความสามารถไม่พอ แต่การใช้ฝรั่งนั้นไม่ใช่เป็น การง่าย แลก็รู้อยู่ชัดเจนอยู่ในใจด้วยกันว่าเขา เป็นคนต่างภาษาต่างชาติ จะซื้อตรงจรงักกักดี อะไรต่อเราหนักหนา ก็ชั่วแต่มาหาทรัพย์กลับไป บ้าน เมื่อจะว่าเช่นนั้นก็ไม่สู้เป็นยุติธรรมแท้ เพราะ บางคนซึ่งมีอัธยาศัยดี แลมีความรู้อยากจะซื้อ เสี่ยงที่ดีฤามีความละเอียด ฤาอยากจะทำ การให้ยิดยีนไป เขาก็ทำดีต่อเรามากๆ อยู่บ้าง แต่ อย่างไรๆ ก็คงต้องนับว่าเป็นเพื่อนกันไม่ใช่เพื่อน ตาย เกือบจะทั้งนั้น... เพราะเหตุฉะนั้น ความ ต้องการคนของเราเวลานี้เหมือนกับคนที่จะทำนา ได้หักร้างทางพงลงไปได้มากแล้ว ได้ไถหว่าน บักดำไปแล้วบ้าง ยังบ้าง ด้วยขัดพืชที่จะปลูกเพาะ จึงไม่สามารถที่จะทำให้ใหญ่โตไปได้โดยเร็ว เพราะฉะนั้นรวบยอดสำคัญก็เรื่องการเล่าเรียน ของคนไทยซึ่งเป็นชาติเจ้าของเมือง...”^๗

เมื่อทรงจัดการด้านการศึกษสำหรับชนชั้นสูงแล้ว ก็ทรง เริ่มส่งเสริมสนับสนุนการศึกษาของทวยราษฎร์ ดังจะเห็นว่าใน

พ.ศ. ๒๔๒๗ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรสามัญขึ้นเป็นแห่งแรกที่วัดมหรณพาราม ต่อมาก็ขยายไปยังพระอารามหลวงอื่นๆ โดยผู้ที่เข้ามาศึกษาเล่าเรียนไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใดๆ และให้มีการจัดสอบไล่ความรู้หนังสือไทยด้วย ในระยะแรกของการดำเนินการก็ต้องเผชิญกับอุปสรรคเพราะราษฎรไม่เข้าใจ เกิดข้อสงสัยกันว่า การที่รัฐบาลจัดตั้งโรงเรียนขึ้นก็เพื่อจะเกณฑ์บุตรหลานของตนให้ต้องเป็นทหาร แต่ด้วยพระเมตตา ก็ได้มีพระบรมราชาธิบายออกมาเป็นประกาศให้ราษฎรทราบและเข้าใจโดยทั่วกัน

ครูและนักเรียนกับการศึกษาสมัยก่อน

ต่อมา เมื่อมีผู้นิยมส่งบุตรหลานมาศึกษาเล่าเรียนมากขึ้น
จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมศึกษาธิการ และกระทรวง
ธรรมการขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๓๐ และ พ.ศ. ๒๔๓๕ ตามลำดับ
ให้มีหน้าที่จัดการศึกษาของชาติโดยตรง และเนื่องจากมีพระราช-
ประสงค์จะให้การศึกษาแก่ประชาชนเป็นไปอย่างทั่วถึงจริงๆ จึง
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนมูลศึกษาหรือโรงเรียน

ภาพถ่ายทางอากาศ วังจันทรถน ซึ่งต่อมาเป็นที่ตั้งกระทรวงธรรมการ
หรือกระทรวงศึกษาธิการในปัจจุบัน

กระทรวงธรรมการเดิมมีที่ทำการในพระบรมมหาราชวัง ตั้งอยู่ริมประตูพิมานไชยศรี
จนถึง พ.ศ. ๒๔๔๒ จึงได้ย้ายมาอยู่ในวังจันทร์เกษม

สามัญศึกษาขึ้นในวัดทั่วทั้งในพระนครและภูมิภาคเพิ่มขึ้น และยังให้กระทรวงธรรมการอนุญาตให้มีการตั้งโรงเรียนราษฎร์หรือที่เรียกว่าโรงเรียนเซนต์คัสตินได้ด้วย นอกจากการจัดตั้งโรงเรียนสำหรับสอนหนังสือทั่วไปแล้ว ได้มีโรงเรียนที่สอนเฉพาะสายวิชาเกิดขึ้น เช่น โรงเรียนทำแผนที่ โรงเรียนสอนกฎหมาย โรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัย เป็นต้น

ใน พ.ศ. ๒๔๓๙ ก่อนที่จะเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรปครั้งแรก ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงธรรมการจัดสอบคัดเลือกนักเรียนที่จะตามเสด็จไปศึกษาต่อในยุโรปเพื่อจะได้กลับมาเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศ ภายหลังจากที่ได้ทรงส่งพระราชโอรสและเจ้านายไปทรงศึกษาก่อนหน้านี้แล้ว นับว่าเป็นเริ่มแรกของการให้ทุนนักเรียนเล่าเรียนหลวง (King's Scholarship) แนวพระราชดำริสำคัญเกี่ยวกับการไปศึกษาใน

ยุโรปนั้น จะเห็นจากพระราชดำรัสตอบพวกนักเรียนในกรุงเทพฯ
ที่พลับพลาห้องสนามหลวงเมื่อวันที่ ๑๑ มกราคม ร.ศ. ๑๑๖
(พ.ศ. ๒๔๔๐) ถึงการเรียนในต่างประเทศตอนหนึ่งว่า

“...ทางเล่าเรียนของเราในเมืองต่าง
ประเทศนั้น บางทีมากเกินไปกว่าความต้องการ
หรือไม่ตรงต่อความต้องการในเมืองเรา แต่ค่า
เล่าเรียนนั้นแพงกว่าในเมืองเราเป็นอันมาก ไม่
พักกล่าวถึงผู้ไม่มีความอุตสาหะเล่าเรียนนั้นเลย
แต่เพียงผู้ซึ่งไม่มีความรู้ในภาษาของตัวเองเสียใน
เบื้องต้นแลทอดธุระเสีย ตั้งหน้าเรียนเอาแบบ
ฝรั่งแท้ บางทีเป็นเหตุให้เสียเวลาแลกลับมาทำงาน
ไม่ได้สะดวกทันที เพราะไม่รู้ภาษาของตัวเอง
ชัดเจน แลไม่รู้จักประเพณีบ้านเมืองของตัวเองอย่างไร
นักเรียนบางคนได้ลิ้มภาษาไทยทีเดียว เพราะ
ฉะนั้นเราจึงได้ตักเตือนนักเรียนเหล่านั้นว่า ให้
พึงนึกในใจไว้ว่า เราไม่ได้มาเรียนจะเป็นฝรั่ง เรา
เรียนเพื่อจะเป็นคนไทยที่มีความรู้เสมอด้วย
ฝรั่ง...”

และได้ทรงย้าให้ผู้ได้รับทุนตระหนักในหน้าที่รับผิดชอบของตน
ให้มาก ดังตอนหนึ่งในพระบรมราโชวาทที่พระราชทานแก่นักเรียน
ที่ศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษ ณ พระราชวังบักคิงแฮม เมื่อวันที่ ๓
สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) บางตอนว่า

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระราชโอรส
ที่ทรงส่งไปศึกษา ณ ต่างประเทศ

“...การที่คออเวนเมนต์ไทยให้เจ้า
ทั้งหลายมาเล่าเรียนวิชาในกรุงอังกฤษนี้ให้มา
เป็นตัวอย่างของนักเรียนไทย แลให้ได้รับความ
อุดหนุนทุกอย่าง ถ้าเจ้าทั้งหลายมาเรียนวิชาได้
ไม่ตลอด เป็นแต่เรียนวิชาผิวๆ ไปเป็นฝรั่งเช่นนั้น
นับว่า เป็นอันเสียทั้งเงินแลเสียราชการด้วย...
เป็นอันว่าเนรคุณต่อคออเวนเมนต์ไทย...”^๑

ใน พ.ศ. ๒๔๔๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนฝึกหัดข้าราชการพลเรือน
ขึ้น ซึ่งต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๔๕ ก็ได้ทรงเปลี่ยนชื่อเป็น “โรงเรียน
มหาดเล็ก” และในสมัยรัชกาลที่ ๖ ก็ได้พัฒนาขึ้นเป็น “จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย” มหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทย

นักเรียนบพิตรเวียงวชิราวุธวิทยาลัย วัดเบญจมบพิตร

เมื่อได้ทรงปฏิรูปการศึกษาฝ่ายฆราวาสแล้ว ในด้านการศึกษาของฝ่ายสงฆ์ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้รุ่งเรืองก้าวหน้า โดยมีการนำวิธีการและวิชาการแบบใหม่เข้ามาใช้สอนและสอบ มีการจัดตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมขึ้นสำหรับภิกษุสามเณร และตั้งสถาบันการศึกษาชั้นสูงฝ่ายสงฆ์ขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๓๗ ได้แก่ “มหามกุฏราชวิทยาลัย” ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๓๙ ก็ได้ยกฐานะ “มหาธาตุวิทยาลัย” ซึ่งได้จัดตั้งตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๒ ขึ้นเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ พระราชทานนามว่า “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” เพื่อให้เป็นสถานศึกษาของพระภิกษุสงฆ์ทั้งทางโลกและทางธรรม จะได้นำความรู้ไปเทศนาสั่งสอนพุทธศาสนิกชนได้อย่างสัมฤทธิ์ผล พระราชประสงค์นี้ จะเห็น

มหาวิทยาลัย

ได้จากตอนหนึ่งในพระบรมราชโองการที่ประกาศให้พระภิกษุสงฆ์
ทราบโดยทั่วกันเมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๑ ว่า

“...ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ
ให้จัดการตีพิมพ์หนังสือแบบเรียนหลวง ทั้งใน
ส่วนที่จะสอนธรรมปฏิบัติและวิชาความรู้อย่าง
อื่นขึ้นเป็นอันมาก เพื่อจะพระราชทานแก่ภิกษุ
สงฆ์ทั้งหลายไว้สำหรับฝึกสอนกุลบุตรให้ทั่วไป
และทรงอาราธนาพระเจ้าอนัองยาเธอ กรมหมื่น
วชิรญาณวโรรส ที่สมเด็จพระราชาคณะเจ้าคณะใหญ่
ให้ทรงรับภาระอำนวยการให้พระภิกษุสงฆ์
สั่งสอนกุลบุตรให้ตั้งอยู่ในธรรมปฏิบัติและมีความรู้

โปรดเกล้าฯ ให้บังคับการพระอารามในหัวเมือง ซึ่งเป็นส่วนการพระศาสนาและการศึกษา ได้ทั้งในหัวเมืองมณฑลกรุงเทพฯ ทั้งในมณฑลหัวเมืองตลอดพระราชอาณาจักร โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพเป็นเจ้าหน้าที่อนุมูลในกิจที่ฝ่ายฆราวาสจะพึงกระทำ จัดการพิมพ์แบบเรียนต่าง ๆ ที่จะพระราชทานแก่พระภิกษุสงฆ์ไปฝึกสอนเป็น ตลอดจนงานที่จะเบิกพระราชทรัพย์จากคลังไปจ่ายในการที่จะจัดตามพระราชประสงค์นี้ และโปรดเกล้าฯ ให้ยกโรงเรียนพุทธศาสนิกชนในหัวเมืองทั้งปวงมารวมขึ้นอยู่ในพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสเพื่อจะได้เป็นหมวดเดียวกัน”^{๑๐}

นอกจากการปฏิรูปการศึกษาในระบบโรงเรียนโดยตรงแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงส่งเสริมให้ผู้ศึกษามีโอกาสแสวงหาความรู้เพิ่มเติมด้วยตนเอง โดยได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งหอพระสมุดวชิรญาณใน พ.ศ. ๒๔๒๖ และต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๔๘ ก็ได้ทรงสถาปนาหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครขึ้น โดยรวมกิจการและหนังสือในหอพระสมุดวชิรญาณเดิม หนังสือในหอพุทธศาสนสังคหะ และหอพระมณฑิยธรรมมาไว้ด้วยกัน ซึ่งสมัยต่อมาก็ได้พัฒนาขึ้นจนเป็นหอสมุดแห่งชาติในปัจจุบัน อนึ่ง ในรัชสมัยนี้กิจการการพิมพ์เจริญก้าวหน้าก็เพราะพระราชทานเสรีภาพแก่สื่อมวลชน ทำให้มีหนังสือพิมพ์และหนังสือ

ประเภทต่างๆ เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก ซึ่งมีส่วนสนับสนุนให้การ
ศึกษาของประชาชนเป็นไปอย่างกว้างขวางลึกซึ้งยิ่งขึ้น

หอพระสมุดวชิรญาณ ตึกถาวรวัตถุ ถนนหน้าพระธาตุ

ห้องเก็บหนังสือภายในหอพระสมุดวชิรญาณ

นักเรียนชั้นมูลปีที่ ๑ โรงเรียนสตรีวิทยา

นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๑ เป็นต้นมา ได้เกิดแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของชาติโดยอาศัยแนวทางการจัดการศึกษาแบบอังกฤษและญี่ปุ่น และได้มีการพัฒนาปรับปรุงมาโดยตลอด โดยมีแนวคิดหลักคือแบ่งการศึกษาทั้งหมดเป็นสองแผนกใหญ่ๆ ได้แก่ แผนกศึกษาสามัญในระดับมูลศึกษา ประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา สำหรับให้ราษฎรทั่วไปเรียนวิชาที่เป็นพื้นฐานความรู้ เพื่อเป็นพลเมืองดีของชาติ และแผนกศึกษาพิเศษหรือการศึกษาวิชาชีพเฉพาะอย่างเพื่อให้ผู้เรียนสามารถทำงานในด้านต่างๆ ได้นอกจากรับราชการ เช่นฝึกหัดผู้เป็นครู แพทย์ ช่าง เป็นต้น มีการกำหนดอายุนักเรียนในระดับต่างๆ มีการกำหนดแผนการศึกษาหลักสูตร และการสอบประเมินผลอย่างพร้อมมูล

โดยเฉพาะเรื่องของการเรียนการสอนที่สำคัญคือตำราแบบเรียน ซึ่งมีทั้งวิชาภาษา เลข ธรรมจริยา ภูมิศาสตร์ พงศาวดาร

โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์บ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา

นักเรียนแพทย์ โรงพยาบาลศิริราช

ฯลฯ นั้น ได้มีประกาศจากกรมศึกษาธิการเกี่ยวกับเรื่องนี้ให้
ครูอาจารย์ทั้งหลายทราบ เมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๓
ตอนหนึ่งว่า

“ด้วยกรมศึกษาธิการได้จัดหลักสูตร
สำหรับโรงเรียนหนังสือไทยตามพระราชบัญญัติ
สอบวิชา รัตนโกสินทร์ศก ๑๐๙ ทั้ง ๓ ประโยค
นั้น ได้แบ่งออกเป็นชั้น รวม ๙ ชั้น มีวิชาที่จะ
เล่าเรียนตามหลักสูตรนั้นสูงขึ้น ๗ ไปเป็นชั้น ๗
แต่ตำราเรียนก็ได้คิดแก้ไขแลเรียบเรียงขึ้นเข้าหา
ตามหลักสูตร ถึงกระนั้นก็ดีตำราก็ยังไม่พอแก่
หลักสูตร ด้วยเจ้าพนักงานผู้จะเรียบเรียงมีน้อยตัว
มีทั้งการประจำตัวเสียด้วยกันทุกคน

เพราะฉะนั้น จึงประกาศว่า เมื่อครูอาจารย์
แลท่านผู้ใดที่ได้ทราบหลักสูตรแล้ว จะมีความเห็น
ในการแต่งตำราเพิ่มเติมตามหลักสูตรได้ อย่าให้
เป็นที่เข้าใจว่าไม่ใช่หน้าที่แลให้นึกยำเกรงต่าง ๆ
จนถึงกับไม่อาจจะพูดจาหรือชี้แจงความเห็นต่อ
กรมศึกษาธิการได้ เมื่อผู้ใดมีความสามารถที่จะ
เรียบเรียง แต่งตำราขึ้นได้ตามหลักสูตรนั้นก็ให้
แต่งขึ้น แล้วส่งมาให้กรมศึกษาธิการตรวจเสียก่อน
ถึงจะพิมพ์ได้ การพิมพ์ตำราเรียนที่ผู้ใดแต่งขึ้นนี้ เมื่อ
กรมศึกษาธิการได้อนุญาตแล้ว เจ้าของตำราเรียน
นั้นจะพิมพ์ด้วยทุนของเขาเองขายเอาผลประโยชน์

ส่วนตนเป็นกรรมสิทธิ์ต่อไปก็ได้ ถ้าหากว่าไม่มีทุนสำหรับจะพิมพ์ จะมอบต้นตำราเรียนนั้นให้แก่กรมศึกษาธิการฯ ก็พิมพ์ให้ตามประสงค์ คิดผลประโยชน์ให้ได้แก่เจ้าของตำราเรียนเหมือนกัน ต่อเมื่อกรมศึกษาธิการคืนทุนได้แล้วในคราวพิมพ์ครั้งที่ ๑ นั้น หรืออีกอย่างหนึ่ง กรมศึกษาธิการจะให้ป็นรางวัลแก่เจ้าของตำราตามความต้องการก็ได้ แลตำราเรียนนั้นจะได้นำทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เพื่อเป็นเกียรติยศของผู้แต่งด้วย” ๑๑

นอกจากนี้ ได้มีการจัดตั้งกรมแต่งตำราเรียนขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๔๖ ซึ่งต่อมาเปลี่ยนเป็นกองแบบเรียนใน พ.ศ. ๒๔๕๐ ให้มีหัวหน้ารับผิดชอบทางด้านการแต่งตำราและจัดพิมพ์แบบเรียนหลวงตลอดจนตรวจตำรา ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๕๓ จึงได้มีการร่างประกาศ “การเล่าเรียนของประเทศสยาม” ออกมาชี้แจงให้ราษฎรทราบ และเข้าใจจุดมุ่งหมายของการจัดการศึกษาของชาติที่จะจัดให้มีขึ้นในอนาคตตามแนวคิดข้างต้น ดังข้อความบางตอนในประกาศกระแสพระบรมราชโองการเรื่องการเล่าเรียนของประเทศสยาม เมื่อ ร.ศ. ๑๒๙ (พ.ศ. ๒๔๕๓) ว่า

“...เพราะเหตุสมัยและความเป็นไปของประเทศบ้านเมืองได้เปลี่ยนมาฉนี้ จึงจำเป็นต้องคิดบำรุงศิลปวิชาการทั้งปวงของเราให้เจริญขึ้น... จำเดิมแต่รัฐบาลได้เริ่มตั้งโรงเรียนมาเป็นเวลา

นักเรียนแพทย์สมัยรัชกาลที่ ๕ ถ่ายรูป ณ อาคารเจ้าจอมมารดาแสง โรงพยาบาลศิริราช

นานแล้วก็ดี แต่โดยที่ความประสงค์ในขั้นต้นต้อง
หัดคนเข้ารับราชการก่อน จึงทำให้เกิดความเข้าใจ
ผิดไปว่า การเล่าเรียนนั้นสำหรับแต่ผู้ที่รับราชการ
ไม่ใช่หน้าที่ของคนทั้งปวง ซึ่งจะต้องฝึกหัดตัวของ
ตัวในวิชาความรู้... การเล่าเรียนนี้เป็นเครื่องชักจูง
ให้เกิดความฉลาด ให้รู้จักประพฤติดุติ ให้สามารถ
ในศิลปวิชาการหาเลี้ยงชีพ ไม่ว่าวิชาแลศิลปวิชา
ตั้งแต่เป็นครู เป็นแพทย์ ตลอดไปจนถึงเป็นพ่อค้า
แลเป็นช่าง ย่อมต้องเรียนก่อน จึงจะรู้สำเร็จเป็น
อย่างดีได้ ก็คนเกิดมาจำต้องหาเลี้ยงชีพในทางใด

ทางหนึ่งทุกคนด้วยกัน เหตุฉะนั้นมรฎกที่บิดามารดา
เด็กจะให้แก่เด็ก อะไรไม่ดียิ่งกว่าวิชาความรู้ ซึ่งจะ
ได้เป็นทุนหนุนตนให้สูงขึ้น ให้เป็นที่ตั้งแห่งความ
ประพฤติดี ความสุขแลโภคทรัพย์ได้แท้จริงดียิ่งกว่า
มรฎกที่ให้เป็นทุนทรัพย์ ซึ่งอาจจะหมดเปลืองแล
สูญสิ้นไปได้นั้นอีก...” ๑๒

แม้จะยังไม่ทันได้มีการปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม เพราะ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตเสียก่อน
แต่ในรัชกาลต่อมาคือใน พ.ศ. ๒๔๕๔ ก็ได้มีการจัดการศึกษาแบบ
ใหม่ตามแนวพระราชดำริ โดยให้กระทรวงมหาดไทยมีหน้าที่จัด
การศึกษาระดับประถมศึกษาสำหรับในหัวเมือง กระทรวงนครบาล
สำหรับในพระนคร ส่วนกระทรวงธรรมการรับผิดชอบในระดับ
มัธยมโดยมีการเก็บค่าเล่าเรียนด้วย

จะเห็นว่า การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ ๕ เป็นจุดเริ่มต้น
การวางรากฐานการศึกษาของชาติแบบสากลอย่างแท้จริง ทั้งนี้
เพื่อสร้างทรัพยากรบุคคลในชาติให้มีคุณภาพ โดยมีจุดหมาย
ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความดีงามเพื่อความวัฒนาของประเทศ

ด้านวัฒนธรรม

กล่าวได้ว่าสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็น “หัวเลี้ยวของวัฒนธรรมไทย” อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในสมัยรัชกาลที่ ๔ จากการเปิดประเทศโดยทำสัญญาทางพระราชไมตรี และการค้าขายกับประเทศตะวันตก และจากการศึกษาของพระมหากษัตริย์ เจ้านาย และชนชั้นสูงในรัชกาลที่ ๔ ทำให้กลุ่มบุคคลชั้นนำของประเทศได้รู้ได้เห็นวัฒนธรรมแบบใหม่ อนึ่ง เพื่อให้เข้ากับสถานการณ์บ้านเมืองในยุคลัทธิล่าอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจตะวันตกที่กำลังเข้ามาคุกคามประเทศต่างๆ ในเอเชีย ด้วยข้ออ้างว่าจะมาช่วยพัฒนาประเทศที่ยังล้าหลังให้เจริญขึ้น ได้ก่อให้เกิดการริเริ่มปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมไทยบางอย่างในด้านขนบธรรมเนียมประเพณี รวมทั้งวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของไทย ตั้งแต่รัชกาลนี้บ้างแล้ว อาทิ การให้เจ้านายและข้าราชการสวมเสื้อเข้าเฝ้า การศึกษาภาษาอังกฤษ เป็นต้น

เมื่อล่วงมาถึงรัชกาลที่ ๕ กระแสลัทธิจักรวรรดินิยมทวีความรุนแรงขึ้น ความตื่นตัวในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมไทยเพื่อให้ลวงพ้นจากความ “ป่าเถื่อน” หรือความเป็น “อนารยะ” ในสายตาและความรู้สึกของอารยประเทศจึงยิ่งต้องมีมากขึ้น เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเข้าพระทัยอย่างถ่องแท้ถึงผลดีและผลเสียแห่งความแตกต่างทางวัฒนธรรม ทรงรู้เท่าทันความเป็นไปของโลก และทรงยอมรับพลังอำนาจของประเทศที่เหนือกว่าในขณะนั้น ดังนั้นจารีตหรือประเพณีใดในอดีตที่ก่อให้เกิดความรู้สึกว่าป่าเถื่อน และสร้างความเดือดร้อนแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินอย่างแสนสาหัส อาทิ จารีตนครบาลที่มีวิธีการไต่สวนพิจารณาความโดยวิธีโบราณอย่างทารุณ เช่น บีบขมับ ดองเล็บ ฯลฯ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกเสีย

กิจการด้านการศาล สมัยรัชกาลที่ ๕

โดยทั่วไป การยกเลิกเปลี่ยนแปลงประเพณีวัฒนธรรมส่วนใหญ่จะเริ่มจากในราชสำนัก และกลุ่มชนชั้นสูงก่อนในเบื้องต้น ภายหลังจึงขยายไปสู่ชนชั้นสามัญ ที่สำคัญ จุดยืนแห่งแนวพระราชดำริในการเปลี่ยนแปลงยังคงอยู่ที่การดำเนินสายกลาง ทรงยึดหลักความพอดีด้วยการมีวิจารณ์ญาณในการอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรมอันดีงามของไทยไว้ แล้วเลือกรับประเพณีวัฒนธรรมของต่างชาติมาใช้อย่างเหมาะสมแก่กาลเทศะ ดังพระราชดำรัสตอบประชาชนชาวสยาม ณ พลับพลาหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ เมื่อวันที่ ๑ มกราคม ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) ตอนหนึ่งว่า

“...ควรที่เราทั้งหลาย อย่าพึงชอบใจไปอย่างเดียวในสิ่งซึ่งเป็นอย่างต่างประเทศแล้ว และไม่ชอบใจในสิ่งซึ่งเป็นอย่างไทย หรืออย่าพึงชอบใจไปอย่างเดียวในสิ่งซึ่งเป็นอย่างไทยแล้ว และไม่ชอบใจในสิ่งซึ่งเป็นอย่างต่างประเทศ ด้วยเหตุว่าทุกเมืองแลทุกคนด้วยกันหมดย่อมมีความดีแลความชั่วระคนปนกันอยู่ แลเราทั้งหลายต้องพยายามที่จะเอาเอียงอย่างความดีมาแต่ที่อื่น ๆ แลในเวลาเดียวกันนั้น เราทั้งหลายไม่พึงควรเฉพาะแต่ที่จะรักษา ยังควรจะทำให้เจริญขึ้นในสิ่งอันดี แลสิ่งที่เคารพนับถือว่าเป็นอาการกิริยา แลธรรมเนียมแห่งประเทศของเราด้วย” ^{๑๓}

ในรัชสมัยนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกและปรับปรุงเปลี่ยนแปลง ขนบธรรมเนียมประเพณีโบราณหลายด้าน ที่สำคัญๆ เช่น ทรง ยกเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้าภายหลัง จากการเสด็จทิวงคตของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ แล้วทรง สถาปนาตำแหน่งรัชทายาท “มกุฎราชกุมาร” (The Crown Prince) ขึ้นแทน ทั้งนี้ นอกจากเพื่อป้องกันปัญหาเกี่ยวกับระบบการสืบ สันตติวงศ์ และความยุ่งยากที่อาจเกิดขึ้นได้ในภายภาคหน้าดังที่เคย ทรงเผชิญกับ “วิกฤตการณ์วังหน้า” มาแล้ว อีกทั้งตำแหน่งมกุฎราช กุมารยังเป็นตำแหน่งที่มีลักษณะเป็นสากลเยี่ยงนานาอารยประเทศ

กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ

การเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทด้วยการหมอบคลาน

ธรรมเนียมการเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทด้วยการหมอบคลานและทำความเคารพแบบโบราณนั้น ก็ทรงพระราชดำริว่าเป็นการกตัญญู ไม่ยุติธรรมอย่างยิ่ง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มี “ประกาศเลิกธรรมเนียมหมอบคลานเป็นไค้ตั้งครั้ง” ออกมาดังมีข้อความบางตอนว่า

“...ด้วยได้ทรงพระราชดำริเห็นว่า ในมหาประเทศต่างๆ ซึ่งเป็นมหานครอันใหญ่ในทิศวันตกวันออกในประเทศอาเซียนี้ ฝ่ายวันออก คือเมืองจีน เมืองญวน เมืองยี่ปุ่น แลฝ่ายวันตกคืออินเดีย แลเมืองที่ใช้การกตัญญูให้ผู้น้อยหมอบคลานกราบไหว้ต่อเจ้านายแลผู้มีบันดาศักดิ์ที่เหมือนกับธรรมเนียมในประเทศสยามนั้น บัดนี้

เมืองเหล่านั้นก็ได้เลิกเปลี่ยนวัฒนธรรมนั้นเสีย
หมดทุกเมืองทุกประเทศด้วยกันแล้ว... แล
ธรรมเนียมที่หมอบคลานกราบไหว้ในประเทศ
สยามนี้ เห็นว่าเป็นการกตัญญูแก่กันเรียวแรงนัก
ผู้น้อยที่ต้องหมอบคลานนั้นได้รับความเหน็ดเหนื่อย
ลำบากเวทนาเพราะที่จะให้ยศแก่ท่านผู้ใหญ่
ก็การทำยศที่ให้คนหมอบคลานกราบไหว้นี้
ไม่ทรงเห็นว่ามิประโยชน์กับบ้านเมืองสิ่งหนึ่งสิ่งใด
เลย ... เพราะฉะนั้นจึงจะต้องละพระราชประเพณี
เดิมที่หมอบคลาน ที่ถือว่าเป็นการเคารพอย่างยิ่ง
ในประเทศสยามนี้เสีย เพราะทรงพระมหากรุณา
ที่จะให้ท่านทั้งหลายได้รับความสุข ไม่ต้องทนยาก
ลำบากหมอบคลานเหมือนอย่างแต่ก่อน ... เมือง
ใดประเทศใดผู้ที่เป้นใหญ่มิได้กระทำการกตัญญูแก่
ผู้น้อยแล้ว เมืองนั้นประเทศนั้นก็คงมีความเจริญ
เปนแน่...” ๑๔

ดังนั้น หลังจากการประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก
ครั้งที่ ๒ เมื่อวันที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๖ ณ พระที่นั่งอมรินท-
รวินิจฉัยเสร็จสิ้นลงแล้ว ในท่ามกลางมหาสมาคม ก็ได้ทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อาลักษณ์อ่านประกาศเลิกธรรมเนียมหมอบ
คลาน โดยให้เปลี่ยนเป็นยืนเฝ้าฯ และถวายคำนับแทน ทันทิที่
อาลักษณ์อ่านจบ ความเปลี่ยนแปลงก็เกิดขึ้นทันใด ได้มีผู้ที่เข้า
ร่วมในการพระราชพิธีครั้งนั้นเล่าถึงบรรยากาศในขณะนั้นไว้ว่า

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๑๖

“...เหล่าเจ้าแผ่นดินนับแต่กรมพระราชวังบวร
เป็นต้น บรรดาที่หมอบอยู่เต็มทั้งห้องพระโรง
ก็ลุกขึ้นยืนถวายคำนับพร้อมกัน ดูเหมือนกับ
เปลี่ยนฉากรูปภาพอย่างหนึ่งเป็นอย่างอื่นไปใน
ทันที น่าพิศวงอย่างยิ่ง เวลานั้นตัวฉันอายุ ๑๒ ปี
ยังไฉ่ฉวมจุก ได้เห็นยังจับใจไม่ลืมอยู่จนบัดนี้...” ๑๕

ลักษณะการแต่งกายของประชาชนในสมัยนี้ก็ได้มีการ
เปลี่ยนแปลงเช่นกัน เช่น การแต่งกายเข้าเฝ้าฯ ของชนชั้นสูงและ
ข้าราชการพลเรือน ในระยะแรกนิยมแบบสากลเฉพาะการสวม
เสื้อนอกคอเปิด ผูกเนคไทหรือหูกระต่ายแบบฝรั่ง แต่ยังคงนุ่ง
ผ้าม่วง สวมถุงเท้ารองเท้า ต่อมาก็ได้มีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะ
แก่ภูมิประเทศยิ่งขึ้น โดยให้แต่งกายแบบหลวง (Raj Pattern)
หรือที่เรียกว่า ราชแปดแตร คือสวมหมวก เสื้อนอกกระดุมห้าเม็ด
กลัดตลอดอก ผู้หญิงก็ให้สวมเสื้อแขนยาว ชายเสื้อเพียงบันเอว
ห่มแพรสไบเฉียงบ่าไว้นอกเสื้อ นุ่งโจงกระเบน สวมถุงน่องรองเท้า
หุ้มส้นอย่างผู้ชาย ส่วนด้านทรงผมนั้น ผู้ชายก็เลิกตัดผมทรง
มหาดไทยมาไว้ผมทั้งศีรษะและตัดยาวอย่างฝรั่ง แต่ผู้หญิงบางคน
นิยมไว้ผมรองทรง คือตัดผมรอบศีรษะให้สั้น แล้วไว้ผมข้างบนยาว
คล้ายผมมหาดไทย ฝ่ายผู้หญิงในราชสำนักก็ไว้ผมตัดยาวแทน
ผมปัก ซึ่งต่อมาผู้หญิงอื่นก็เอาอย่างกันทั่วเมือง การปรับเปลี่ยน
ลักษณะการแต่งกายและการไว้ผมดังกล่าวอย่างน้อยก็เป็นการ
ปรับบุคลิภาพภายนอก ทำให้ไทยเราไม่เป็นที่ดูแคลนเพราะไม่มี
ความแตกต่างจากชาวตะวันตกมากเกินไป

ข้าราชการชายสมัยรัชกาลที่ ๕
แต่งกายแบบราชแปดแฉ่น

เจ้านายฝ่ายในสมัยรัชกาลที่ ๕
ทรงใส่พระเกษาขาวประน้า

ผมปีก

ผมทรงมหาดไทย

อนึ่ง ก่อนสมัยรัชกาลที่ ๕ ราษฎรจะต้องโกนศีรษะไว้
ทุกข์เมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จสวรรคต แต่ครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรมีพระอาการหนักก็ทรง
พระเมตตามิให้ราษฎรต้องเดียดร้อน ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้ประกาศว่าไม่ต้องโกนผม ให้ใช้เครื่องนุ่งห่มดำแสดงการไว้อาลัย
เมื่อเสด็จสวรรคต หน่วยราชการบางแห่งก็ได้แจกผ้าดำแก่ราษฎร
ผู้ยากไร้เพื่อไว้อาลัย

ส่วนในทางศิลปะ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ทำนุบำรุงให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งๆ ขึ้น อาทิ
ด้านภาษาและวรรณคดี แม้จะมีพระราชประสงค์จะสนับสนุน
ส่งเสริมให้คนไทยได้เรียนรู้ภาษาต่างประเทศโดยเฉพาะภาษาอังกฤษ
เพื่อเป็นเครื่องมือในการศึกษาดำรงวิทยาการและเทคโนโลยีใหม่ๆ
ของตะวันตก จะได้นำความรู้มาใช้ในการพัฒนาชาติบ้านเมืองให้
ก้าวหน้าทันสมัย ถึงกับทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้ง
โรงเรียนสอนภาษาอังกฤษ และส่งคนไปศึกษาต่อในประเทศยุโรป
ก็ตาม แต่ก็ทรงย้ำเตือนให้ทุกคนตระหนักถึงความสำคัญของภาษา
และวรรณคดีไทยอันเป็นเอกลักษณ์สำคัญของชาติอยู่เสมอ
พระราชดำรินี้จะเห็นชัดเจนยิ่งจากพระบรมราโชวาทที่พระราชทาน
พระเจ้าลูกยาเธอครั้งเสด็จไปทรงศึกษาในประเทศยุโรปตอนหนึ่ง
ว่า

“...บัดนี้จะขอตักเตือนอย่างหนึ่งก่อนว่า
ซึ่งให้ออกไปเรียนภาษาวิชาการในประเทศยุโรป
นั้น ใช่ว่าจะต้องการเอามาใช้แต่เฉพาะภาษาฝรั่ง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฉายพระรูปกับพระราชโอรส ๑๑ พระองค์ ณ บ้านนักทาบโธคอร์ต เมืองแมดเดนเฮด ประเทศอังกฤษ พ.ศ. ๒๔๔๐

หรืออย่างฝรั่งอย่างเดียว ภาษาไทยและหนังสือไทยซึ่งเป็นภาษาของตัวเองหนังสือของตัวเองจะต้องใช้อยู่เป็นนิจ จงเข้าใจว่าภาษาต่างประเทศนั้นเป็นแต่พื้นของความรู้... จะทิ้งภาษาของตัวเองให้ลืมน้อยคำที่จะพูดให้สมควรเสีย หรือจะลืมนิธิเขียนหนังสือไทยที่ตัวได้ฝึกหัดแล้วเสียนั้นไม่ได้เลย ถ้ารู้แต่ภาษาต่างประเทศ ไม่รู้เขียนอ่านแปลลงเป็นภาษาไทยได้ ก็ไม่เป็นประโยชน์อันใด ...อย่าตื่นตัวเองว่าได้ไปเล่าเรียนภาษาฝรั่งแล้วลืมภาษาไทย กลับเห็นเป็นการเก๋การเกี้ยวอย่างเช่นนักเรียนบางคนมักจะเห็นผิดไปดังนั้น แต่ที่จริงเป็นการเสียที่ควรจะต้องเตือนแก้ทีเดียว”^{๑๖}

ในรัชสมัยนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีพระบรมราชโองการประกาศ ตั้งสมาคมรักษาภาษาไทยขึ้นในวันที่ ๑๙ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) โดยทรงรับพระราชภาระในหน้าที่สภานายก และ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงดำรงตำแหน่งอุปนายก เพราะมีพระราชประสงค์ “จะป้องกัน ถ้อยคำที่ใช้ไม่ถูกต้อง มิให้แพร่หลายรวดเร็ว และเพื่อจะแก้ไข ถ้อยคำและอักษรที่ใช้กันมาในที่ผิด ๆ ให้ถูกต้อง” ^{๑๗}

โดยผู้ที่จะสมัครเป็นสมาชิกของสมาคมนี้ได้มีพระราช-
กำหนดไว้ว่า

“๑. ต้องตั้งใจว่าจะไม่ใช้ภาษาอย่างเลวทรามที่
เกิดขึ้นนี้ด้วยตัวเองเป็นอันขาด

๒. จะไม่ยอมรับเข้าใจภาษาเลวทรามชนิดนี้
ซึ่งผู้ใดจะมาพูดด้วยเป็นอันขาด

๓. จะตั้งใจแนะนำบอกเล่าสั่งสอนแก่บริษัท
บริวารของตัว ญาติพี่น้องข้าราชการและผู้อื่นซึ่งผู้ใด
ที่ได้มาพูดแก้ตัวด้วยภาษาเลวทรามเช่นนี้ ให้รู้ว่า
คำที่พูดนั้นผิด ไม่เกรงใจและไม่เพิกเฉยตามแต่จะ
เป็นไป ด้วยถือว่าไม่ใช่ธุระ

๔. จะลงโทษแก่ผู้ที่อยู่ในอำนาจ เช่น เสมียน
ทนายเขียนหนังสือมีคำผิดมาต้องให้ไปเขียนมา
เสียใหม่ อย่าให้ยอมรับคำที่ผิดนั้นว่าเป็นที่เข้าใจ” ^{๑๘}

สมุดไทยคำ โคลงสุภาษิตอักษปกรณ์
พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

อนึ่ง เนื่องจากวิทยาการสมัยใหม่และเทคโนโลยีต่าง ๆ เข้ามามากขึ้น จึงมีคำใหม่ๆ เกิดขึ้นด้วย ในระยะแรกก็จะเป็นการเรียกทับศัพท์ เช่น ลีจิสเลตีฟ (legislative) โปรแกรม (program) กอมมิตตี (committee) ฯลฯ แต่ก็ได้มีการบัญญัติศัพท์เป็นภาษาไทย ขึ้นใช้บ้างแล้ว เช่น กสิการวิธี (agriculture) โทรเลข (telegram) โลหะศิลาวิเคราะห์ (mineralogy) ฯลฯ นับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในด้านภาษาไทยอีกด้านหนึ่ง ซึ่งทุกวันนี้การบัญญัติศัพท์ก็ยังคงดำเนินการอยู่อย่างต่อเนื่อง

ความเปลี่ยนแปลงในด้านวรรณคดีนั้น หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณได้กล่าวว่าสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็น “หัวเลี้ยวของวรรณคดีไทย” เนื่องจากมีวรรณคดีไทยรูปแบบใหม่ ทั้งบันเทิงคดีและสารคดี รวมทั้งคำรับตำราวิชาการที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก

เกิดขึ้นมากมาย อาทิ นวนิยาย เรื่องสั้น บทละครพูด สารคดี
แบบเรียน ฯลฯ แต่ถึงกระนั้น วรรณคดีในรูปแบบเก่าก็ยังคงเจริญ
รุ่งเรืองเป็นอย่างยิ่ง มีกวีและวรรณคดีที่ดีเด่นไม่แพ้ยุคใดสมัยใด
ทั้งยังเป็นต้นแบบแห่งการแต่งหนังสือในยุคสมัยต่อมา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็น
กวีเอกแห่งยุค และทรงส่งเสริมสนับสนุนและทำนุบำรุงกิจการด้าน
วรรณคดีอย่างเป็นรูปธรรม อาทิ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้ตั้งหอพระสมุดวชิรญาณขึ้น ซึ่งต่อมาได้ขยายการดำเนินงาน
พัฒนาขึ้นเป็นหอสมุดพระนครสำหรับประชาชนทั่วไป เพื่อรวบรวม
เก็บรักษาวรรณคดีโบราณของชาติไว้ มิฉะนั้นย่อมจะกระจัด
กระจายสูญหายไป นับว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่งตราบจนปัจจุบัน
สำหรับนักศึกษาทางวรรณคดีที่ปรารถนาจะศึกษาด้านฉบับตัวเขียน
วรรณคดีสำคัญๆ ที่หอสมุดแห่งชาติ พร้อมทั้งได้ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้สร้างหริยญวชิรญาณขึ้นสำหรับพระราชทานเป็น
รางวัลแก่ผู้แต่งหนังสือได้ดีถึงขนาด ต่อมาก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้ตั้ง “โบราณคดีสโมสร” ขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๕๐ เพื่อส่งเสริมการ
ประพันธ์ การค้นคว้าสืบสวนพิจารณาหลักฐานทางประวัติศาสตร์
และโบราณคดี ซึ่งเป็นเรื่องที่ทรงสนพระราชหฤทัยอย่างยิ่ง โปรด
การศึกษาสอบค้นวิเคราะห์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ตำนานและ
เรื่องราวของสถานที่ นิทานพื้นบ้าน ฯลฯ ดังจะเห็นได้จากเมื่อครั้ง
ที่มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้สำรวจลำน้ำเก่า ได้เสด็จประพาส
ลำน้ำมะขามเฒ่าเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ ครั้นเสด็จพระราชดำเนินไปถึง

สุพรรณบุรีก็ได้มีพระราชหัตถเลขาในลักษณะรายงานฉบับที่ ๒ ลงวันที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ ถึงสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งขณะนั้นทรงเป็นประธาน ที่ประชุมผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร ตอนหนึ่งว่า

“มีนิทานเล่าเป็นเรื่องตาม่องไล่บนบกว่า เดิมมีนางคน ๑ บ้านอยู่ดอนคา มีผู้มาสู่ขอบิดา ฝ่าย ๑ มารดาฝ่าย ๑ ต่างคนต่างบอกให้ลูกสาว แล้วกำหนดจะไปแต่งงานอภิเชกที่เขาคพมเสพ ที่เมืองนครสวรรค์ ไปหยุดทำของเลี้ยง มีขนมจีน เป็นต้นที่เขาแห่งหนึ่ง ครั้นเมื่อปรากฏว่าบิดาให้ ข้างหนึ่ง มารดาให้ข้างหนึ่ง เกิดวิวาทกันขึ้น เขานั้นจึงได้ชื่อว่าเขาวิวาท ภายหลังจึงกลายเป็น พนมवाद ยังมีหมวกขนมจีนและรอยสุนัขปรากฏอยู่ นางนั้นได้ความคับแค้นรำคาญโกรธขึ้นมา จึงได้ ตัดนมขว้างไป กลายเป็นเชานมนาง แล้วนางนั้น ก็กลับลงมา เห็นน้ำในลำแม่น้ำนี้ใสสะอาดดีก็ลง อาบ จึงเรียกว่าน้ำสรง ภายหลังกลายเป็น น้ำทรง แล้วนางก็ลงไปทางตำบลเดิมบางแล้วก็ ไปบวชเสีย ที่ซึ่งนางบวชนั้นจึงได้ชื่อว่าตำบล นางบวช แขวงสุพรรณบุรี เพราะดอนคาซึ่งเป็น เมืองเดิมนั้นก็อยู่ที่สุพรรณ นิทานนี้ก็อย่างเดียวกับตาม่องไล่” ๑๙

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

พระปรีชาสามารถรอบรู้ด้านโบราณคดีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล ได้ทรงนิพนธ์เล่าไว้ในเรื่อง “พระประวัติลูกเล่า” ว่า แม้แต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพซึ่งได้ทรงรับการยกย่องว่าทรงเป็น “บิดาแห่งประวัติศาสตร์และโบราณคดี” ก็ยังได้ทรงรับการถ่ายทอดความรู้จากพระองค์ ดังความตอนหนึ่งว่า

“...บางคนก็ยังมีข้อกังขาว่าสมเด็จพระ
พระยาฯ ท่านรู้ได้อย่างไร ข้าพเจ้าจึงบอกไว้เสีย
ในที่นี้ด้วยว่า เสด็จพ่อทรงเรียนโบราณคดีจาก
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและ
สมเด็จพระจอมพรมพระยานำราบปรปักษ์...” ๒๐

เมื่อกล่าวถึงวรรณคดีที่เป็นบทพระราชนิพนธ์ในพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเห็นได้ว่าทรงพระราชนิพนธ์
ไว้ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ทั้งบันเทิงคดีและสารคดี ทั้งวิธีการ
ประพันธ์ตามขนบไทยโบราณและแบบตะวันตก และทั้งแบบผสมผสาน
สองลักษณะดังกล่าวเข้าด้วยกัน บทพระราชนิพนธ์จึงหลากหลาย
ทันสมัย และทรงคุณค่า

พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

วรรณคดีที่ทรงพระราชนิพนธ์ตามชนบ เช่น ลิลิตนิทรา
ชาคริต กาพย์เห่เรือ กลอนไดอารี่ซิมทราบ ฯลฯ ส่วนวรรณคดี
รูปแบบใหม่ที่ทรงพระราชนิพนธ์ตามลักษณะสากล ที่เป็นสารคดี
เชิงวิชาการ เช่น พระราชนิพนธ์สิบสองเดือน พระราชวิจารณ์
จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี ฯลฯ ที่เป็นสารคดี
ท่องเที่ยว เช่น ไกลบ้าน เลดีจประพาสต้น เป็นต้น

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเข้าพระทัย
อย่างถ่องแท้เกี่ยวกับลักษณะเนื้อหาและรูปแบบของวรรณกรรม
บันเทิงคดีสมัยใหม่แบบตะวันตก เช่น นวนิยาย เป็นต้น ดังจะเห็น
ได้จากเมื่อเกิดกรณีเกี่ยวกับวรรณคดีบันเทิงคดีร้อยแก้วแบบใหม่
เรื่อง “สนุกนี้่นึก” ของกรมหลวงพิชิตปรีชากรที่ทรงนิพนธ์ลงพิมพ์
ในหนังสือ “วชิรญาณวิเสศ” เพียงตอนแรก ซึ่งมีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับ
พระภิกษุหนุ่มๆ ๔ รูปในวัดบวรนิเวศสนทนากันถึงความคิดที่จะ
สึกออกไปทำราชการและมีครอบครัวโดยเกี่ยวพาดพิงไปถึงเรื่อง
ผู้หญิงด้วย ทำให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยา
ลงกรณ์ทรงโหม่นสน้อยพระทัยเพราะเข้าพระทัยว่ากรมหลวงพิชิต
ปรีชากรทรงประจานให้ร้ายวัดบวรนิเวศ ถึงกับทรงปรารภว่าจะไม่
ทรงปกครองวัดบวรนิเวศอีกต่อไป พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบก็ร้อนพระราชนฤทัย ทรงติโทษกรมหลวง
พิชิตปรีชากร ครั้นสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ทรง
ทราบว่ากรมหลวงพิชิตปรีชากรถูกกริ้วก็ทรงสงสาร จึงถวายพระพร
ทูลขอพระราชทานโทษกรมหลวงพิชิตปรีชากร พระบาทสมเด็จพระ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชหัตถเลขาตอบ ซึ่งข้อความ
บางตอนได้ทรงอธิบายถึงลักษณะ “โนเวล” ไว้ว่า

“...หม่อมฉันทราบอยู่ว่ากรมหลวงพิชิต
ทำหนังสือนี้ ปรารถนาจะทำอย่างหนังสือโนเวลฝรั่ง
ที่เขาแต่งกันนับพันนับหมื่นเรื่อง เป็นเรื่องคิด
ผูกพันอ่านเล่นพอสนุก แต่เมื่อว่าตามจริง ผู้ที่
แต่งหนังสือเช่นนั้น มักจะต้องมีที่หมายเทียบกับ

คนในประจันบ้าง แต่ไม่ได้ทำตามความที่ประพฤติ
จริง ๆ ทุกอย่าง เป็นแต่เก็บเค้าบ้าง ยกเยื้องเสียบ้าง
จึงจะชวนให้คิด ก็ในการที่กรมหลวงพิชิตด่าง
หนังสือฉบับนี้ที่ออกชื่อวัดบวรนิเวศนั้น หม่อม
ฉันเชื่อว่าไม่ได้ประสงค์จะกล่าวถ้อยความจริงที่
เป็นอยู่ในบัดนี้ ฤๅการที่เป็นลวงมาแล้ว แต่ถึง
หม่อมฉันจะไม่ได้นึกสงสัยในร้ายวัดบวรนิเวศ
ประการใด เพราะได้อ่านหนังสือฉบับนี้ก็จริง แต่
คนทั้งปวงเป็นอันมากที่ไม่ได้เคยอ่านหนังสือ
ในเวลอังกฤษ คงจะหมายว่าหนังสือพิมพ์แล้ว
คงจะกล่าวถึงการที่ผู้แตงนั้นทราบมาตามความ
จริง ฤๅแต่จะเฉพาะหาความให้คนยินร้ายตาม
คำตัวพูด ไม่เข้าใจได้ว่าผู้แตงรู้ตัวแลตั้งใจจะให้
คนอื่นทราบหนังสือที่ตัวแตงนั้นไม่แต่งสำหรับ
ให้คนอื่นเชื่อว่าเป็นความจริง เป็นแต่จะให้อ่านสนุก
เท่านั้นดังนี้ได้..." ๒๑

บทละครเรื่องเงาะป่าที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นคือตัวอย่าง
วรรณคดีที่มีเนื้อหาแบบนวนิยายและมีรูปแบบแบบละครรำ ซึ่ง
เป็นการผสมผสานกันระหว่างวิธีการแต่งวรรณกรรมสมัยใหม่แบบ
ตะวันตกและขนบการแต่งวรรณคดีแบบเก่าของไทยอย่างกลมกลืน
ลงตัว และงดงาม จนอาจกล่าวได้ว่า เงาะป่าคือ "วรรณคดี
สัญลักษณ์แห่งยุคสมัย" ซึ่งเป็นยุคสมัยแห่งการอนุรักษ์และพัฒนา

ส่วนศิลปะในด้านอื่นๆ อาทิ ด้านสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม
คีตศิลป์ และนาฏศิลป์นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ก็ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่เป็นอย่างยิ่ง ในรัชสมัยนี้จึงมีบรรดาสิ่ง
ก่อสร้างซึ่งเป็นประจักษ์พยานแห่งความเจริญรุ่งเรืองทางศิลปะทั้ง
แบบไทยและแบบตะวันตกอันเป็นศรีสง่าแก่บ้านเมืองตราบนาน
ทุกวันนี้ ที่เป็นถนนหนทาง เช่น ถนนราชดำเนิน สะพานมัทวาน
วังสราญ ฯลฯ ที่เป็นอาคารสถานที่เช่น พระที่นั่งอนันตสมาคม
 ฯลฯ ที่เป็นวัดเช่น วัดเบญจมบพิตร ซึ่งมีพระอุโบสถที่แสดงถึง
ศิลปะที่ประณีตงดงามเป็นเอก เป็นต้น

สะพานมัทวานวังสราญ สร้างข้ามคลองผดุงกรุงเกษม

พระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตร

พระที่นั่งอนันตสมาคม

ในทางศิลปกรรมหรือการช่างนั้นทรงสนพระราชหฤทัย
เป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ดังได้เคยมีพระราชหัตถเลขาจากเมืองฟลอเรนซ์
กรุงโรมมาถึงสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ฉบับที่ ๒๐
วันที่ ๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) ว่า

“ด้วยฉันมาอยู่ที่นี้เกือบจะเรียกว่าพบปะ
แต่ช่างปั้น ช่างเขียน ช่างแกะ ช่างสลัก วันยังค่ำๆ
ด้วยการชว่งเช่นนี้ย่อมเป็นที่พอใจลุ่มหลงของ
ฉันมาแต่เดิมแล้ว” ^{๒๒}

ด้วยเหตุนี้จึงทรงส่งเสริมและบำรุงศิลปการช่างของไทย
ให้มีพระราชกระแสรับสั่งให้มีการรวบรวมช่างฝีมือเอกไว้ทุกประเภท
เพื่อซ่อมช่างสิบหมู่แต่โบราณที่เลิกไป เมื่อทรงสร้างพระที่นั่ง
วิมานเมฆก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ช่างเขียนภาพประดับ
ผนังที่เกี่ยวกับวรรณคดีไทย เช่น เรื่องสังข์ทอง เป็นต้น

พระที่นั่งวิมานเมฆ

พระบรมรูปทรงม้า

พระบรมรูปทรงม้าที่ประดิษฐานอยู่ ณ หน้าพระที่นั่งอนันตสมาคมก็เกิดจากพระราชนิยมที่ได้ทรงรับแรงบันดาลใจมาจากวัฒนธรรมตะวันตก และได้เป็นแบบอย่างในการสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ในสมัยต่อๆ มา พระพุทธชินราชจำลองที่ประดิษฐานเป็นพระประธานอยู่ ณ พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร พระบรมรูปพระมหากษัตริย์ ๔ รัชกาล (รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๔) ที่ประดิษฐานไว้ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เหล่านี้ล้วนเป็นหลักฐานแห่งความเจริญรุ่งเรืองในด้านปฎิมากรรมของไทยในรัชสมัยนี้

ศิลปะด้านศิลปศิลป์และนาฏศิลป์นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงอนุรักษ์ตามขนบนิยมแบบเดิมและทรงพัฒนาให้แปลกใหม่อย่างมีเอกลักษณ์ เช่น พระราชนิพนธ์

พระพุทธชินราชจำลอง วัดเบญจมบพิตร

บทละครเรื่องเงาะป่า ซึ่งนอกจากจะแสดงถึงพระอัจฉริยภาพทางด้านวรรณศิลป์แล้ว คีตศิลป์และนาฏศิลป์ของไทยในบทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ก็ไพเราะงดงามยิ่งนัก อนึ่ง เนื่องจากในรัชกาลนี้มีเจ้านายต่างประเทศเสด็จมาเยือนอยู่เสมอ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการคิดบทมโหรีคอนเสิร์ตขึ้นไว้สำหรับรับรองแขกเมือง ได้แก่ เพลงดับนางลอย ตับนาคบาศ และตับพรหมมาศ ส่วนนาฏศิลป์ของไทยในสมัยนี้ก็พัฒนาขึ้นอย่างเห็นชัด คือ นอกจากละครรำแบบโบราณแล้ว ยังมีละครประเภทต่างๆ ที่เกิดขึ้นใหม่จากการได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตก อาทิ ละครพูด ละครร้อง ละครตลกดำบรรพ์ เป็นต้น และได้มีผู้จัดตั้งโรงละครเก็บเงินจากผู้เข้าชมเป็นครั้งแรก นับเป็นความเฟื่องฟูของการละครยุคหนึ่ง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระผนวช พ.ศ. ๒๔๑๖

ศาสนาซึ่งถือได้ว่าเป็นวัฒนธรรมด้านจิตใจอันสำคัญที่สุดนั้น ในฐานะที่ทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทำนุบำรุงอย่างจริงจัง โดยส่วนพระองค์ทรงศรัทธาและทรงศึกษาอย่างรอบรู้หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา เพราะได้เคยทรงบรรพชาและอุปสมบทเป็นสามเณรและพระภิกษุ จากพระราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจต่างๆ แสดงให้เห็นชัดว่าทรงเป็นธรรมิกราชโดยแท้ เพราะได้ทรงใช้ธรรมะในการปกครองประเทศอย่างเคร่งครัดตลอดรัชสมัย ทั้งยังได้ทรงโน้มนำให้พลกนิกรไทยมีจิตเลื่อมใสฝังใจในทางศาสนาด้วย

แม้จะทรงเป็นพุทธศาสนิกชน แต่ก็มีพระราชหฤทัยอันกว้างขวางในการพระราชทานสิทธิเสรีภาพแก่ประชาชนที่จะเลือกนับถือศาสนา ดังมีพระบรมราชโองการไปถึงพระยาเทพประขุน ผู้สำเร็จราชการนครเชียงใหม่ นครลำพูน และนครลำปางเมื่อ จ.ศ. ๑๒๔๐ (พ.ศ. ๒๔๒๑) ว่า

“การศาสนานั้นไม่เป็นที่ขัดขวางสิ่งใดใน
ราชการแผ่นดิน ผู้ใดเห็นว่าศาสนาใดจะถูกต้องก็
ถือตามชอบใจของผู้นั้น มิได้ถูกก็อยู่แก่ผู้ถือศาสนา
นั้นเอง ในหนังสือสัญญาและธรรมเนียมในกรุงเทพฯ
ก็ไม่ได้ห้ามปรามคนที่จะถือศาสนา...”^{๒๓}

และ ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้มีพระราชดำรัสตอบพวกราชเลขา เมื่อวันที่ ๒๗ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) ตอนหนึ่งว่า

“...ในพระพุทธภษิตของเราก็มืดความ
เหมือนกันว่า เมตต์ัญญัพพ์โลกัสมี” จงตั้งใจ
ปรารภนาดีต่อชนทั่วทั้งโลก ในความปรารภนาดี
ของข้าพเจ้าอันมีอยู่สืบ ๆ มาแก่อาณาประชาราชน
ทั้งหลายในพระราชอาณาจักรนี้ ถึงจะเป็นราษฎร
ของเรา หรือคนต่างประเทศก็ดี แลเป็นพุทธ
ศาสนิกชน หรือคริสต์ศาสนิกชนก็ดี หรือแม้ว่า
จะเป็นคนถือศาสนาอื่นอย่างใด ๆ ก็ดี ท่าน
ทั้งหลายทั้งปวงพึงวางใจได้เสมอเหมือนส่วน
ข้าพเจ้าไว้ใจอยู่ในความปรารภนาดีของท่านทั้ง
หลายที่มีต่อตัวเรา แลมีต่อราษฎรของเรา ...” ๒๔

ดังนั้น ด้วยแนวพระราชดำริอันลึกซึ้ง จึงได้ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ พระราชทานความช่วยเหลือแก่ศาสนาอื่น ๆ อยู่เนือง ๆ
อาทิ พระราชทานที่ดินสำหรับสร้างมัสยิดของศาสนาอิสลาม และ
สร้างโบสถ์ของศาสนาคริสต์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งระเบียบ
การปกครองนิกายญวนและนิกายจีนที่นับถือลัทธิมหายาน เป็นต้น

ส่วนในทางพุทธศาสนานั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทำนุบำรุงในทุก ๆ ด้าน ดังตอนหนึ่งใน
พระราชดำรัสตอบพระสงฆ์ในเขตแขวงจังหวัดกรุงทวารวดีในการ
ที่ได้เสด็จเสด็จถวัลย์ราชสมบัติครบ ๒๕ ปี ที่แพพระที่นั่งในสระ
ภายในพระราชวังบางปะอิน เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ.
๒๔๓๖) ว่า

“...ข้าพเจ้าอาจปัญญาฉะฉานใจได้ว่า ถ้าชีวิต
ข้าพเจ้ายังอยู่ตราบไค แลข้าพเจ้าคงจะคิดทำนุ
บำรุงพระพุทธศาสนาอยู่เป็นนิจ โดยความเลื่อมใส
ในพระรัตนตรัย ไม่มีสิ่งอื่นจะยิ่งขึ้นไปกว่า ขอ
พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายจงเชื่อดด้วยคำอธิษฐานของ
ข้าพเจ้าทั้งนี้ เทอญ” ๒๕

จะเห็นว่าทรงดำรงไว้ซึ่งพระราชประเพณีหรือประเพณี
พิธีกรรมทางพุทธศาสนา ทรงเกื้อกูลสนับสนุนจัดระเบียบการศึกษา
ของพระภิกษุสามเณร และให้มีสนามสอบไล่พระปริยัติธรรมขึ้น
จนพระภิกษุสามเณรได้ศึกษาเล่าเรียนและสอบไล่ได้ชั้นประโยค
เปรียญเป็นการประจำปี ทรงอาราธนาพระเถระชั้นผู้ใหญ่ให้ชำระ
คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาขอมให้เป็นภาษาไทย แล้วทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์แจกจ่ายไปตามพระอารามต่างๆ และส่งไปยัง
นานาประเทศด้วย ในรัชกาลนี้ มีวัดที่ได้รับการก่อสร้างและ
ปฏิสังขรณ์เป็นจำนวนมาก เช่น วัดเทพศิรินทร์ วัดมหาธาตุยุวราช
รังสฤษฎ์ ฯลฯ รวมทั้งยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างถาวร
วัตถุอื่นๆ ในทางพุทธศาสนา อาทิ พระเจดีย์ทองสัมฤทธิ์ สำหรับ
เป็นที่บรรจุพระบรมธาตุ ประดิษฐานไว้ในคูหาพระสถูปบนยอด
บรมบรรพตวัดสระเกศ เป็นต้น พระราชกรณียกิจทางศาสนาที่
สำคัญยิ่งอีกประการหนึ่งคือ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตรา
พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๔๕
เพื่อจัดการพระศาสนาและการศึกษาให้เป็นระเบียบเรียบร้อย
ทั่วราชอาณาจักร ซึ่งเป็นปัจจัยที่เอื้อให้พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง
สถาพรยิ่งขึ้น

ด้านสังคมศาสตร์

เนื่องจากในสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีหันตภัยจากลัทธิจักรวรรดินิยมกำลังคุกคามอยู่นั้น ถ้าผู้นำประเทศขาดวิจาร์ณญาณและความรอบรู้ในด้านรัฐประศาสนโยบายและด้านวิเทโศบายก็อาจนำประเทศไปสู่ความหายนะได้ จึงเป็นพระราชภาระอันหนักยิ่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะต้องทรงบริหารจัดการให้สยามประเทศดำรงอยู่ได้อย่างมีเอกราชและมีศักดิ์ศรี การปฏิรูปหรือการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงการเมืองการปกครองและสังคมในด้านต่างๆ จึงเป็นสิ่งจำเป็น แม้จะก่อให้เกิดความไม่เข้าใจและความขัดแย้งเพราะมีผลกระทบโดยตรงต่อผู้มีอำนาจและบุคคลบางกลุ่มบ้างก็ตาม

ทั้งๆ ที่ทรงไว้ซึ่งพระบรมเดชานุภาพและพระราชอำนาจอันเด็ดขาดสูงสุดในฐานะเจ้าชีวิตในการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มิได้ทรงถือพระองค์ว่าจะทรงบริหารกิจการบ้านเมืองด้วยพระองค์เอง

แต่ลำพังโดยมิพึงเสียงผู้ใด จะเห็นว่า เมื่อทรงพระราชอำนาจสิทธิ์ขาดในการบริหารราชการแผ่นดินหลังจากการทรงบรรลุนิติภาวะแล้ว ก็ได้ทรงเริ่มดำเนินการปฏิรูปการปกครองคือ ใน พ.ศ. ๒๔๑๗ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง เคาน์ซิล ออฟ สเตต (Council of State) ได้แก่สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน และตั้ง ปรีวี เคาน์ซิล (Privy Council) ได้แก่ สภาที่ปรึกษาส่วนพระองค์ขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้สมาชิกของทั้งสองสภาซึ่งเป็นเจ้านายและข้าราชการได้ถวายความเห็นและคำปรึกษาในการบริหารประเทศให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ชาติและประชาชน และเมื่อทรงตั้งขึ้นแล้วก็ได้ทรงปรึกษาในเรื่องสำคัญ ๆ อันเป็นแนวพระราชดำริที่จะทรงยังให้เกิดขึ้นในบ้านเมือง เช่น การเลิกธรรมเนียมหมอบคลาน การเลิกทาสและไพร่ การเลิกบ่อนเบี้ย เป็นต้น ทรงไว้วางพระราช-

การเล่นการพนันในโรงบ่อน สมัยรัชกาลที่ ๕

หฤทัยและพระราชทานอิสริยาภแก่ที่ปรึกษาฯ ให้สามารถ
กราบบังคมทูลได้ทุกเรื่องที่เขาเห็นว่าดี ดังข้อความตอนหนึ่งในประกาศ
ว่าด้วยตั้งเคาน์ซิลและพระราชบัญญัติใน จ.ศ. ๑๒๓๖ (พ.ศ.
๒๔๑๗) ว่า

“...การจะเป็นคุณฤาเป็นโทษก็ให้กราบทูล
ขึ้นตามความที่เห็น ถ้าเห็นว่าสิ่งไรจะเป็นคุณฤา
คิดการซึ่งจะให้เป็นคนดีกว่าที่ทรงพระราชดำริห์
นั้น ก็ให้กราบทูลขึ้น ถ้าเห็นว่าเป็นการไม่มีคุณ
เป็นโทษอย่างไรก็ให้กราบทูลได้ ไม่เป็นคนล้นคน
ทลิ่งไป ถ้าหากคำที่ว่าขึ้นมานั้นดีควรจะทำเอาเป็น
แบบฉบับได้ ก็จะทำเอาคำนั้นใช้ ถ้าเห็นว่าไม่มี
ประโยชน์ก็จะให้ยกเลิก แต่ผู้ซึ่งพูดขึ้นนั้นไม่มี
โทษ ไม่มีผิดสิ่งไรในตัว...” ๒๖

พระราชดำริข้างต้นนี้เป็นการหยั่งรากแนวคิดระบอบการ
ปกครองแบบประชาธิปไตยขึ้นในไทยซึ่งในขณะนั้นกระแสความคิด
ในเรื่องดังกล่าวกำลังแพร่หลายอยู่ในประเทศตะวันตก บรรดา
ปัญญาชนหัวก้าวหน้าของไทยทั้งเจ้านาย ขุนนาง และประชาชน
บางคนก็เริ่มตื่นตัว และที่สำคัญ จากการกำเนิดขึ้นของสภาที่ปรึกษา
ทั้งสองนี้แสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้ทรงลดทอนพระราชอำนาจลง เป็นการลดทอนพระราชอำนาจอัน
ล้นพ้นที่เกิดจากพระองค์เองโดยมีผู้ใดบีบบังคับ ซึ่งต่างจาก
ประเทศอื่น ๆ สอดคล้องกับพระราชดำริที่ทรงแถลงพระบรมราชา-
ธิบายแก่ไขการปกครองแผ่นดินใน พ.ศ. ๒๔๓๐ บางตอนว่า

“อนึ่งพระบรมเดชานุภาพของพระเจ้าแผ่นดินสยามนี้ ไม่ได้มีปรากฏในกฎหมายอันหนึ่งอันใด ด้วยเหตุถือว่าเป็นที่ลับที่ซ่อน ไม่มีข้อใดสิ่งอันใดหรือผู้ใดจะเป็นผู้บังคับขัดขวางได้ ...ประเทศอื่นๆ ราษฎรเป็นผู้ขอให้ทำ เจ้าแผ่นดินจำใจทำ ในเมื่อเรานี้เป็นแต่พระเจ้าแผ่นดินคิดเห็นว่าควรจะทำ เพราะจะเป็นการเจริญแก่บ้านเมือง และเป็นความสุขแก่ราษฎรทั่วไปจึงได้คิดทำ เป็นการผิดกันตรงกันข้าม...” ๒๗

ต่อมา เนื่องจากการดำเนินงานของสภาที่ปรึกษาทั้งสองไม่บรรลุผลตามพระราชประสงค์ เพราะเป็นแนวทางการปฏิบัติที่ยังใหม่สำหรับยุคนั้น ในที่สุดก็ถูกยกเลิกไปใน พ.ศ. ๒๔๓๗ นับแต่นั้นมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระวิริยอุตสาหะบริหารราชการแผ่นดินด้วยพระองค์เองเป็นหลัก โดยทรงศึกษาแบบแผนการปกครองทั้งแบบโบราณและแบบตะวันตก แล้วทรงนำมาผสมผสานกันเพื่อประยุกต์ใช้อย่างมีประสิทธิภาพ ทรงเข้าไปมีส่วนร่วมในการวินิจฉัยและบริหารจัดการเรื่องต่างๆ อย่างใกล้ชิด บางครั้งมีพระราชหัตถเลขาพระราชทานพระราชดำริทรงสั่งราชการ หรือทรงแนะนำไปยังเสนาบดีโดยตรง ทั้งๆ ที่มิได้มีพระราชนิยมหรือโปรดให้เป็นไปในลักษณะนั้น เพราะดูเหมือนว่าจะทรงใช้พระราชอำนาจแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์จนเกินไป

เมื่อครั้งที่คณะทูตไทย ณ กรุงลอนดอน และปารีส อันประกอบด้วยเจ้านายและขุนนางรวม ๑๑ คน ได้มีหนังสือ

กราบบังคมทูลถวายความเห็นเรื่องการจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้เป็นระบอบพระมหากษัตริย์ทรงอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญเพื่อให้เหมาะแก่กาลสมัยโดยอ้างอิงของลัทธิจักรวรรดินิยม ดังข้อความบางตอนว่า

“... ภัยอันตรายที่จะมีมานั้นต้องมาแต่ข้างนอกพระราชอาณาเขต และจะมาจากประเทศที่มีอำนาจมากกว่ากรุงสยาม มีประเทศหนึ่งประเทศใดในยุโรปเป็นต้น... ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ อย่างเดียวว่ากรุงสยาม ที่มีความปกครองอย่างทุกวันนี้เป็นช่องเป็นทางอันใหญ่ที่ชาติหนึ่งชาติใดจะมารบเอาฤาปกครองด้วยอุบายทางหนึ่งทางใด... เหตุฉะนั้นจึงจะต้องจัดการบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงพระราชประเพณีของเก่าให้เป็นประเพณีฤาคอนสติติวชันใหม่ ตามทางยุโรป ฤาให้ใกล้เคียงยุโรปที่สุดที่จะเป็นไปได้... ทางที่ข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาว่าเป็นคอนสติติวชันยุโรปนั้น หาได้ประสงค์ที่จะให้มีปาลิเมนต์ในเวลาอันนี้ไม่ แต่ทางนั้นคือ

๑. ต้องเปลี่ยนแปลงประเพณีปัตยุบันนี้ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวต้องทรงพระราชวินิจฉัยราชการบ้านเมืองทุกสิ่งไปในพระองค์ ซึ่งมีประเพณีที่อังกฤษเรียกว่า แอฟฟิสดูโมนากี้ ให้

เป็นประเพณีซึ่งเรียกว่า คอนสติตูชันแนลโมนากี
ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นมหา
ประธานของบ้านเมือง ที่จะทรงพระราชวินิจฉัย
มีพระบรมราชโองการเป็นสิทธิ์ขาดแก่ข้าทูล
ละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ ดังเช่นสมเด็จพระเจ้า
แผ่นดินทุกๆ พระองค์ในยุโรป ที่มีต้องทรง
ราชการด้วยพระองค์เองทั่วไปทุกอย่าง...” ๒๘

แม้จะทรงเข้าพระทัยในความหวังดีของกลุ่มบุคคลดังกล่าว
แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระวิจรณญาณ
อย่างสุขุมคัมภีรภาพว่ายังไม่ถึงเวลา ได้มีพระราชดำรัสตอบความเห็น
ของคณะผู้กราบบังคมทูลตอนหนึ่งว่า

“...เราขอแจ้งความแก่ท่านทั้งปวง ให้
ทราบพร้อมกันด้วย ว่าความที่น่ากลัวอันตราย
อย่างใดซึ่งได้กล่าวมานั้น ไม่เป็นการที่จะแลเห็น
ได้ขึ้นใหม่ของเราเลย แต่เป็นการได้คิดเห็นอยู่
แล้วทั้งสิ้น... เราไม่ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเหมือน
อย่างกับคางคกอยู่ในกะลาครอบ... การต้องการ
ในเมืองเราเวลานี้ ที่เป็นการต้องการสำคัญนั้นคือ
คอเวนเมนต์รีฟอม...” ๒๙

“คอเวนเมนต์รีฟอม” ในกระแสพระราชดำริข้างต้นคือ
การปฏิรูปนั่นเอง ด้วยเหตุนี้ จึงได้ทรงดำเนินการปฏิรูปการเมือง
การปกครองตามแนวพระราชดำริ แต่ถึงกระนั้น การปฏิรูปของ

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว(รัชกาลที่ ๗)

พระองค์ก็เป็นไปในลักษณะที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชวิจารณ์ไว้ว่าเป็นการปฏิรูปแบบ “พลิกแผ่นดิน” ดังพระราชนิพนธ์บางตอนใน “พระราชนิพนธ์คำนำ” เรื่อง “พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน” ว่า

“พระราชดำรัสนี้ได้ทรงเรียบเรียงอย่างรอบคอบที่สุด แสดงให้เห็นชัดว่าสมเด็จพระพุทธ-

เจ้าหลวงทรงมีพระปรีชารอบรู้ในทางรัฐประศาสน-
ประเพณีการปกครองของไทยอย่างเก่าเป็นอย่างดี
และส่วนการประเพณีการปกครองอย่างที่นิยมกัน
ในทวีปยุโรป ก็ได้ทรงศึกษาทรงทราบหลักการ
โดยตลอด... พระองค์มิได้ทรงนึกถึงสิ่งอื่นเลย
นอกจากความสุขของประชาชน และความเจริญ
รุ่งเรืองของประเทศเป็นที่ตั้ง เป็นหลักสำคัญใน
การที่จะทรงพระราชดำริกิจการใด ๆ ทั้งปวง

การเปลี่ยนแปลงการปกครองจากแบบเดิม
เป็นตั้งกระทรวง ๑๒ กระทรวงนี้ ต้องนับว่าเป็น
การเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวง ซึ่งเรียกได้อย่าง
พูดกันตามธรรมดาว่า “พลิกแผ่นดิน” ถ้าจะใช้คำ
อังกฤษก็ต้องเรียกว่า “Revolution” ไม่ใช่
“Evolution”... การที่ประเทศสยามได้เปลี่ยนแปลง
วิธีการปกครองอย่าง “Revolution” ได้โดย
ไม่ต้องมีใครต้องเสียเลือดเนื้อแม้แต่หยดเดียว
ดังนี้ ต้องนับว่าเป็นมหัศจรรย์...”^{๓๐}

ลักษณะการปฏิรูปแบบที่เรียกว่าพลิกแผ่นดินคือ ได้ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกการปกครองแบบเดิมที่ใช้มาตั้งแต่
สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น รัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสีย
เพื่อให้เหมาะแก่ยุคสมัยที่เปลี่ยนไป ดังกระแสพระราชดำรัสที่ทรง
แถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดินใน พ.ศ. ๒๔๓๐
ตอนหนึ่งว่า

“... ปัจจุบันนี้บ้านเมืองยิ่งเจริญขึ้นกว่า
แต่ก่อนหลายเท่า การปกครองอย่างเก่านั้นก็ยัง
ไม่สมกับความต้องการของบ้านเมืองหนักขึ้น
ทุกที จึงได้มีความประสงค์อันยิ่งใหญ่ที่จะแก้ไข
ธรรมเนียมการปกครองให้สมกับเวลา ให้เป็นทาง
ที่จะเจริญแก่บ้านเมือง...” ๓๑

การปกครองอย่างเก่าที่ว่าเป็น การมีพระมหากษัตริย์
ปกครองประเทศ มีราชธานีเป็นศูนย์อำนาจ โดยมีหัวเมืองชั้นใน
(ในเขตราชธานี) หัวเมืองชั้นนอก (เมืองพระยามหานคร) และ
หัวเมืองประเทศราชหรือเมืองขึ้นซึ่งเป็นชนต่างชาติต่างภาษาที่มี
ผู้นำในท้องถิ่นปกครองกันเอง โดยเฉพาะเมืองประเทศราชนั้น
จะต้องแสดงความจงรักภักดีด้วยการจัดส่งเครื่องบรรณาการมา
ถวายในยามปกติ และส่งทหารมาช่วยรบในยามมีสงคราม บางครั้ง
เมื่อเกิดการกระด้างกระเดื่องแข็งเมืองขึ้นก็ต้องปราบปรามทำ
สงครามกัน ลักษณะดังกล่าวนี้สะท้อนถึงการยอมรับพระราช-
อำนาจของพระมหากษัตริย์แต่เพียงในนาม ซึ่งก่อให้เกิดปัญหา
อยู่เนืองๆ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งเป็นยุคที่ประเทศมหาอำนาจ
ตะวันตกเข้ามาแสวงหาอาณานิคมในเอเชียตะวันออก ก็ได้มี
แนวคิดเกี่ยวกับการกำหนดเขตแดนของรัฐทางภูมิศาสตร์ที่ชัดเจน
เกิดขึ้น การปกครองแบบเก่าจึงไม่เหมาะสมแก่กาลสมัย เพราะ
ประเทศยังขาดเอกภาพและความมั่นคงอย่างแท้จริง

อนึ่ง ในอดีตขุนนางจะแบ่งเป็นฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน
มีอัศวินหาเสนาบดีเป็นผู้บังคับบัญชา ฝ่ายทหารก็มีสมุหนกลาโหม

เป็นผู้บังคับบัญชากรมทหารทั่วไป ฝ่ายพลเรือนก็มีสมุหนายกเป็นผู้บังคับบัญชากรมพลเรือนทั่วไป แต่ลักษณะงานของทั้งสองฝ่ายจะเหมือนกันจนแยกแทบไม่ออก จะแยกกันก็เฉพาะเขตหัวเมืองที่ปกครองเท่านั้น อัครมหาเสนาบดีทั้งสองต้องทำหน้าที่ว่าราชการบ้านเมืองด้วย เช่น ว่าการยุติธรรม ว่าการทหาร ฯลฯ กล่าวคือเป็นเสนาบดีทุกกระทรวงทบวงกรม นอกจากนี้ฝ่ายพลเรือนยังมีอีก ๔ กรมที่เรียกว่าจตุสดมภ์คือ เวียง วัง คลัง นา ดังนั้น เมื่อรวมกับของเดิมจึงมีกรมระดับเสนาบดีว่าการถึง ๖ กรม ส่วนงานและผลประโยชน์ของแต่ละกรมก็มากน้อยต่างกัน กรมใดที่มีงานและผลประโยชน์มากก็แยกออกเป็นกรมย่อยๆ ซึ่งบางกรมย่อยก็ใหญ่โตจนผู้บังคับบัญชากรมย่อยมีหน้าที่เสมอกับเสนาบดี หรือยิ่งกว่าเสนาบดีของกรมที่เคยสังกัดมาก่อน ทั้งยังเป็นอิสระไม่ขึ้นอยู่กับกรมเดิมอีกต่อไป ทำให้ระบบการแบ่งส่วนราชการค่อนข้างซับซ้อน

ด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกการปกครองอย่างเก่า แล้วจัดระเบียบการบริหารราชการส่วนกลางเสียใหม่ด้วยการจัดตั้งกรม ๑๒ กรม ซึ่งต่อมาเรียกว่ากระทรวงขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้แก่

๑. กรมมหาดไทย
๒. กรมพระกลาโหม
๓. กรมท่า
๔. กรมวัง
๕. กรมเมือง
๖. กรมนา

เสนาบดีและข้าราชการในกรมมหาดเล็ก กระทรวงวัง สมัยรัชกาลที่ ๕

- ๗. กรมพระคลัง
- ๘. กรมยุติธรรม
- ๙. กรมยุทธนาธิการ
- ๑๐. กรมธรรมการ
- ๑๑. กรมโยธาธิการ
- ๑๒. กรมมรุธาธิการ

โดยยึดตามลักษณะงานเฉพาะอย่าง อาทิ กรมมหาดไทย ให้มีหน้าที่ในทางปกครอง กรมพระกลาโหมมีหน้าที่ทางทหาร ฯลฯ ให้มีเสนาบดีเป็นผู้บังคับบัญชารับผิดชอบแต่ละกระทรวงอย่าง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฉายพระรูปร่วมกับพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการ ในการประชุมเทศบาลกระทรวงมหาดไทย ณ พระราชวังบางปะอิน

มีฐานะเท่าเทียมกัน ส่วนระเบียบการบริหารราชการส่วนภูมิภาค ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการบริหารแบบมณฑลเทศาภิบาล โดยให้ขึ้นอยู่กับกระทรวงมหาดไทย แบ่งส่วนราชการออกเป็น มณฑล จังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน มีผู้บังคับบัญชา ลดหลั่นกันไปตามระดับชั้น ได้แก่ ข้าหลวงเทศาภิบาล สำเร็จราชการมณฑล ผู้ว่าราชการเมือง นายอำเภอ กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน ที่น่าสังเกตคือตำแหน่งกำนันและผู้ใหญ่บ้านนั้น ให้ราษฎรเป็นผู้เลือกกันเองเยี่ยงระบอบประชาธิปไตย

ด้วยลักษณะการจัดระเบียบการบริหารราชการแผ่นดิน ดังกล่าวมานี้ ทำให้การปกครองแบบ “จักรวรรดิ” (Empire) ใน สมัยโบราณเปลี่ยนมาเป็นการปกครองแบบ “ราชอาณาจักร” (Kingdom) อันเป็นการปกครองแบบรวมอำนาจสู่ส่วนกลางคือ

พระมหากษัตริย์ การส่งข้าราชการผู้ใหญ่จากส่วนกลางไปประจำตามเมืองต่าง ๆ ที่จัดตั้งเป็นมณฑลเทศาภิบาล เป็นการสร้าง “รัฐชาติ” (Nation - State) ทำให้รัฐบาลกลางมีอำนาจควบคุมเมืองต่าง ๆ ภายในราชอาณาจักรได้อย่างเด็ดขาด มีการยกเลิกระบบการกินเมือง การรับเบี้ยหวัดประจำปี และค่าธรรมเนียมต่าง ๆ ในกิจการที่กระทำในตำแหน่งหน้าที่มาเป็นการรับเงินเดือนจากหลวง ทรงใช้ระบบราชการเป็นกลไกในการบริหารประเทศ แม้การทรงปฏิรูปการเมืองการปกครองในลักษณะนี้จะก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้าน เกิดขบถและความวุ่นวายขึ้นบ้างตามหัวเมืองในระยะแรก แต่ในที่สุดปัญหาทุกอย่างก็คลี่คลายไปได้ด้วยดี และที่สำคัญคือ เนื่องจากในอดีตกิจการการคลังยังมีลักษณะไม่เป็นระเบียบ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๖ เพื่อแก้ไขระบบการเงินการคลังให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น โดยการรวบรวมรายได้แผ่นดินมาไว้ในที่แห่งเดียวกัน ซึ่งต่อมาเมื่อได้ยกฐานะเป็นกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เสนาบดีทุกกระทรวงต้องส่งรายได้ที่จัดเก็บนำส่งกระทรวงพระคลังมหาสมบัติโดยตรง ได้ทรงวางพิภคการเก็บภาษีอากรแก่ราษฎรอย่างเสมอภาคกันในทุกมณฑล นับว่าเป็นพื้นฐานการปฏิรูประบบการคลังของประเทศ ทำให้เกิดผลประโยชน์มหาศาลแก่แผ่นดิน

พระปรีชาญาณและพระวิจารณ์ญาณอันสูงมคมภีรภาพในด้านรัฐประศาสนบายและวิเทโศบายนั้น จะเห็นได้จากเหตุวิกฤตสำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้นหลายต่อหลายครั้งทั้งภายในและภายนอกประเทศ แต่ก็ทรงแก้ไขวิกฤตการณ์เหล่านั้นได้ เหตุการณ์ครั้งที่

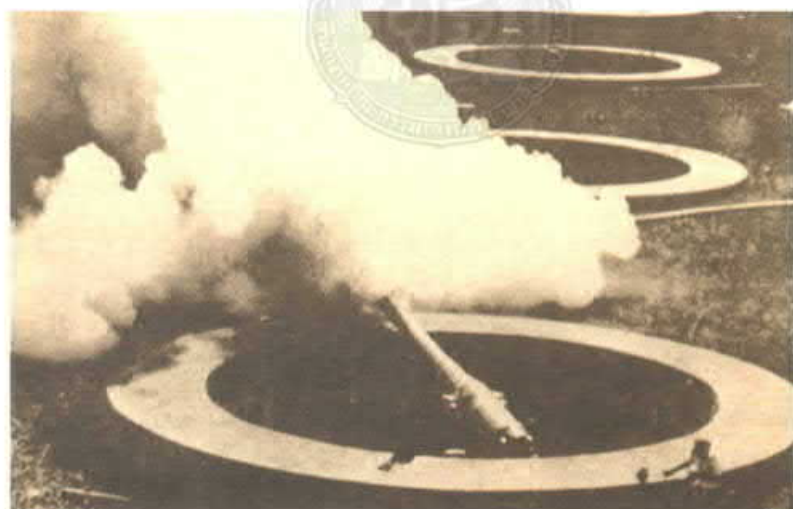
วิกฤตที่สุดคือ “เหตุการณ์ ร.ศ. ๑๑๒” (พ.ศ. ๒๔๓๖) ซึ่งเกิดจากประเทศฝรั่งเศสส่งเรือรบ ๓ ลำแล่นเข้ามาทางปากน้ำเจ้าพระยามุ่งสู่กรุงเทพฯ เมื่อเกิดการปะทะกัน แม้ทหารไทยจะพยายามระดมยิงแต่ก็ไม่อาจยับยั้งได้ เรือฝรั่งเศสสามารถผ่านเข้าไปถึงกรุงเทพฯ แล้วทอดสมอน้ำสถานทูตฝรั่งเศสได้ตามต้องการ ในครั้งนั้นได้มีการตกลงเจรจาสันติภาพ ฝรั่งเศสยื่นคำขาดว่าประเทศสยามจะต้องยอมเสียดินแดนเหนือฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงซึ่งเป็นของไทยลงโทษนายทหารผู้ปฏิบัติตามหน้าที่ และเสียค่าปรับ ค่าทำขวัญเป็นเงินสดจำนวนมหาศาลแก่ประเทศฝรั่งเศส แต่เนื่องจากรัฐบาลไทยให้คำตอบล่าช้า เรือรบฝรั่งเศสจึงถอยไปปิดล้อมอ่าวไทย เพื่อแสดงให้เห็นว่าเริ่มประกาศสงครามกับไทย ในครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทุกขโศกพระราชนิพนธ์ยังนักจนถึงชั้นทรงพระประชวรหนัก มียอมเสวยพระโอสถ ด้วยทรงทอดอาลัยสิ้นหวังในการดำรงพระชนมชีพต่อไป ถึงกับมีพระราชหัตถเลขาไปทูลลาเจ้านายพี่น้องที่ใกล้ชิดบางพระองค์ เช่น ทรงพระราชนิพนธ์โคลงและฉันท์ไปถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพบางตอนว่า

“เจ็บนานหนักอกผู้	บริรักษ์ ปวงเฮย
คิดใคร่ลาลาญหัก	ปลดเปลื้อง
ความเหนื่อยแห่งสุจัก	พลันสร้าง
ตุจักสุ่ภเบื่อง	หน้านั้นพลันเชม

ฯลฯ

ขบวนขบวนที่ทึบสนิทและมีประติมากรรมในสมัยรัชกาลที่ ๕

ปืนใหญ่ประจำป้อมพระจุลจอมเกล้าที่ยิงต่อสู้เพื่อสกัดกั้นการรุกรานของเวียตนาเม

กลัวเป็นทวิราช
เสียเมืองจิงนินทา
คิดใดจะเกี่ยงแก่
สบหน้ามนุษย์อายุ

บดริบ้องอยู่ธยา
บละเวนถ่วงวาย
ก็พบซึ่งเงื่อนสาย
จึงจะอุดแลเลยสูญ” ๓๒

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงนิพนธ์ถวายตอบไปทันทีเพื่อเป็นกำลังใจพระราชหฤทัยว่า ถ้าไม่ทรงเผชิญปัญหา ประเทศชาติย่อมจะถึงกาลล่มสลายเพราะ ปราศจากผู้นำดังพระนิพนธ์บางตอนว่า

“ ดูจเหล่าพละนา-
นายท้ายฉงนงัน

วะเหว่ว้ากะปิตัน
ทิศทางก็กลางแคลง

ฯลฯ

ธรรมดามหาสมุทร
มีคราวสลาตัน
ผิวพอกำลังเรือ
หากกรรมจะบันดาล
ชาวเรือก็ย่อมรู้
แต่ลอบอยู่ตราบใด
แกรรอดตลอดฝั่ง
เหลือแก็กจำจม
ผิวทอดธุระนิ่ง
ที่สุดก็สูญล้า
ผิดกันแต่ถ้าแก่
ใคร่หอนประมาทใจ

มีคราวหยุดพายุดัน
ตั้งระลอกกระฉอกฉาน
ก็แล่นรอดไม่ร้าวราน
ก็คงล่มทุกลำไป
ฉะนี้อยู่ทุกจิตใจ
ต้องจำแก้ด้วยแรงระดม
จะรอดทั้งจะขึ้นชม
ให้ปรากฏว่าถึงกรรม
บ่่วนวิ่งเยียวยาทำ
เหมือนที่แก็ไม่หวาดไหว
ให้เต็มแย้จึงจมไป
ว่าขลาดเขลาและเมาเมิน

เสียทีก็มีชื่อ
สงสารว่ากรรมเกิน

ได้เลื่องลือสรรเสริญ
กำลังดอกจิงจุมบุญ

ฯลฯ

ขอตายให้ตาหลับ
เกิดมาประสบการ-

ด้วยชื่อนับว่าชายชาญ
รู้จะได้บำเพ็ญทำ" ๓๓

ฯลฯ

ในที่สุด ด้วยพระขัติยมานะและพลังพระราชหฤทัยที่ได้ทรงรับจากบุคคลต่าง ๆ ทำให้ทรงยอมรับการถวายการรักษาอาการพระประชวรเพื่อเผชิญกับวิกฤตของชาติต่อไป โดยได้ทรงตัดสินใจพระทัยยอมตกลงตามข้อเรียกร้องของฝรั่งเศส เพื่อรักษาอธิปไตยหรือเอกราชของประเทศไว้

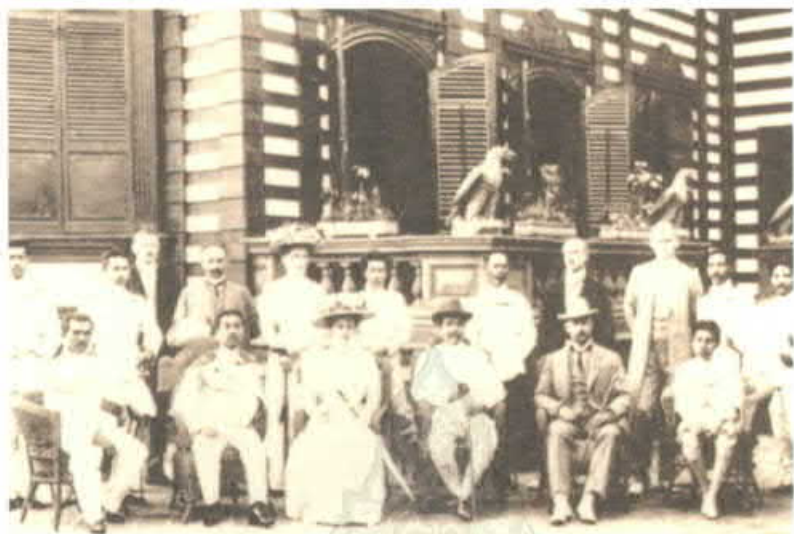
จากวิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ นี้ได้เป็นแรงผลักดันหรือปัจจัยอันสำคัญยิ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริจะเสด็จฯ ไปประพาสยุโรปเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๔๐ เพื่อทอดพระเนตรแบบอย่างแห่งความเจริญในด้านต่าง ๆ ของนานาอารยประเทศ จะได้ทรงนำมาพัฒนาประเทศให้รุ่งเรืองก้าวหน้าดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงสถาพร และเพื่อทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับราชสำนักตะวันตกด้วย ซึ่งแนวพระราชดำรินี้นับว่าเป็นการเปลี่ยนโลกทัศน์ทางการทูตได้อย่างสอดคล้องกับยุคสมัย คือทรงดำเนินวิเทโศบายทางการทูตด้วยพระองค์เอง ทั้ง ๆ ที่ก่อนจะตัดสินใจพระราชหฤทัยเสด็จฯ ไปก็ทรงตระหนักดีว่าเป็นเรื่องยากยิ่ง ดังจะเห็นได้จากพระดำรัสตอบประชาชนชาวสยามที่พลับพลาหน้า

พระที่นั่งสุทไธสวรรย์เมื่อวันที่ ๑ มกราคม ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐)
ตอนหนึ่งว่า

“... ในขณะที่เมื่อคิดที่จะไปนั้น เราก็รู้อยู่
แล้วว่าย่อมจะมีความยากลำบากหลายอย่างเกิดขึ้น
ได้ในการที่จะไปดังนั้น ใ้ว่าเราจะได้มีความกลัว
เกรงอันตรายอันใดที่จะมีแก่ตัวเรานั้นก็หาไม่ได้
แต่ว่าข้อที่หนึ่ง เรารู้สึกความรับผิดชอบอัน
ใหญ่ยิ่งในการที่เหมือนหนึ่งว่า เราจะทำการปกครอง
บ้านเมืองของเราไปเกือบเต็มเวลาปีหนึ่ง แลข้อที่
สองนั้น ถึงแม้ว่าเราเชื่อได้แต่แล้วว่า ผู้เป็นเจ้า
เป็นใหญ่ในประเทศทั้งหลายที่เราสนใจจะไปนั้น
คงจะต้อนรับโดยอัธยาศัยไมตรีแล้วก็ดี เราก็คง
ควรที่จะมีความวิตกกังวลอยู่ได้บ้าง ในทางที่ผู้เป็นเจ้า
เป็นใหญ่แลราษฎรในประเทศเหล่านั้น เขาจะคิด
เห็นเป็นฉันใดในตัวเรา ซึ่งเป็นเจ้าแผ่นดินสยาม
คนแรกที่ไปเยี่ยมเยียนดังนี้” ๓๔

ในที่สุด ผลก็ปรากฏว่าทรงประสบความสำเร็จอันใหญ่
หลวงเกินคาด การเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยือนประเทศต่าง ๆ
ในยุโรป พ.ศ. ๒๔๔๐ และ พ.ศ. ๒๔๔๑ ทั้งสองครั้งทำให้ประเทศ
เหล่านั้นได้ตระหนักถึงสถานภาพแห่งความเป็นเอกราชของสยาม
ประเทศ ได้ประจักษ์แจ้งถึงพระปรีชาสามารถและพระบุคลิกภาพ
อันอ่อนโยน สง่างาม ภาควุฒิ และทันสมัยแห่งพระมหากษัตริย์ไทย

ทรงเจริญพระราชไมตรีกับนานาประเทศในยุโรป

เสด็จพระราชดำเนินทรงเยือนประเทศต่างๆ ในยุโรป

ทั้งนี้ก็เพราะได้ทรงวางแผนเตรียมการอย่างพร้อมมูลในทุกๆ ด้าน ก่อนจะเสด็จฯ ไปยังประเทศนั้นๆ จึงได้ทรงรับการถวายพระเกียรติอย่างสูงยิ่งในทุกๆ ที่ที่เสด็จฯ ถึง พระบรมฉายาลักษณ์ที่ทรงฉาย คู่กับพระเจ้าชาร์นิโคลัสที่ ๒ แห่งรัสเซีย ซึ่งได้รับการเผยแพร่ลงในหนังสือ “Illustration de Paris” ไปสู่สายตาชาวโลก ย่อมเป็นประจักษ์พยานแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถอันเยี่ยมยอดในเชิงการทูต ดังจะเห็นจากพระราชหัตถเลขาถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ เมื่อวันที่ ๒๗ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑) ซึ่งได้ทรงเล่าเกี่ยวกับการต้อนรับของประเทศต่างๆ ที่เสด็จฯ ไปทรงเยือน โดยเฉพาะพระราชไมตรีอันแนบแน่นระหว่างพระองค์กับพระเจ้าจักรพรรดิแห่งประเทศมหาอำนาจเยอรมนีและรัสเซียไว้ตอนหนึ่งว่า

“...คือว่ามีความยินดีที่ได้เห็นเอมเปรอ
ทั้งสองพระองค์ได้ต้อนรับแข็งแรง การที่เป็นไมตรี
ชอบพอกับสองประเทศนั้น เป็นประโยชน์สำคัญ
มาก ด้วยเอมเปรอเยอรมันนี่ก็เป็นพี่ฝรั่งเศส
เกรงขาม เอมเปอรรัสเซียก็เป็นพี่ฝรั่งเศสนับถือ
กลัวเกรง จะค่อยหาความคุมเหงลง...”^{๓๕}

กล่าวได้ว่าการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระมหากษัตริย์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้พระองค์แรกที่เสด็จประพาสยุโรปถึงสองครั้งเป็นการเสด็จประพาสที่ทรงคุณค่าและคุ้มค่าที่สุด

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ ๒ แห่งรัสเซีย

เสด็จประพาสต้นทรงเยี่ยมราษฎร
โดยไม่มีหมายกำหนดการ

เสด็จประพาสต้นเมืองกำแพงเพชร ร.ศ. ๑๒๕

นอกจากการทรงดำเนินวิเทศบายทางการทูตแบบใหม่ โดยการเสด็จประพาสต่างประเทศแล้ว ภายในประเทศ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัวก็ได้เสด็จประพาสไปทั่วแทบทุกมณฑล เพื่อทรงตรวจราชการและทอดพระเนตรความเป็นไปของบ้านเมือง รวมทั้งความเป็นอยู่ของอาณาประชาราษฎร์ด้วยพระองค์เอง แทนที่จะทรงสดับตรับฟังจากรายงานของเจ้าหน้าที่บ้านเมืองแต่ฝ่ายเดียว ในการเสด็จประพาสก็เสด็จพระราชดำเนินทั้งอย่างเปิดเผยเป็นทางการ และเสด็จพระราชดำเนินอย่างเป็นการส่วนพระองค์ ซึ่งเรียกว่าเสด็จประพาสต้น มิให้ราษฎรทราบว่าเป็นใคร ซึ่งทำให้ทรงเข้าถึงราษฎรของพระองค์ได้อย่างใกล้ชิดและเป็นธรรมชาติที่สุด การเสด็จประพาสต้นจึงเป็นความประทับใจอันสุดที่จะพรรณนาได้สำหรับบรรดาพลกนิกรทุกชาติทุกภาษาผู้มีโอกาสได้เฝ้าฯ รับเสด็จฯ อย่างไม่คาดฝัน ก่อให้เกิดความจงรักภักดีอย่างลึกซึ้ง ในรัชสมัยนี้ การถวายฎีกาของราษฎรเกี่ยวกับความเดือดร้อนและความยุติธรรมที่ได้รับ เป็นเรื่องที่ทรงสนพระราชหฤทัยอย่างยิ่ง เมื่อได้ทรงรับทราบเรื่องราวก็จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผู้เกี่ยวข้องแก้ปัญหาจัดทุกข์ดังกล่าวอย่างเร่งด่วน เช่น ได้มีพระราชหัตถเลขา ไปถึงพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เมื่อวันที่ ๒๒ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔) ว่า

“ด้วยเธอมีหนังสือที่ ๙๓/๑๐๘๘ มาว่า
ด้วยอ้ายผู้ร้ายปล้นเรือนนายเจ็ก อำแดงดี ตำบล

เกาะคลองตันนั้น ได้ดูแล้วเรื่องผู้ร้ายนี้ดูดีขึ้นแล้ว
ถ้าทอดทิ้งไว้จะเกิดชุกชุมใหญ่ขึ้น ให้เร่งติดตาม
เอาตัวผู้ร้ายให้จงได้” ^{๓๖}

ทั้งนี้เพราะการจัดทุกข์บำรุงสุขแก่บรรดาพลกนิกรเป็นพระราช-
ประสงค์อันสำคัญที่ได้ทรงตั้งปณิธานไว้แต่แรกเสด็จขึ้นเสวยราชย์
และคงดำรงอยู่จวบจนสิ้นรัชสมัย สมดังที่ได้เคยมีพระราชดำรัส
ตอบประชาชนเมืองตราด ในการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเมืองตราด
เมื่อวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐) ไว้ตอนหนึ่ง
อย่างจับใจว่า

“...ซึ่งเจ้าทั้งหลายคิดเห็นว่า เราเหมือน
บิดาที่พลัดพรากจากบุตร จึงรับมาหานั้นเป็น
ความคิดอันถูกต้องแท้ ขอให้เชื่ออยู่ในใจเสมอ
สืบไปในเบื้องหน้าดังเช่นที่คิดเห็นในครั้งนี ว่าเรา
คงจะเป็นเหมือนบิดาของเจ้าเสมอตลอดไป ย่อม
ยินดีด้วยในเวลามีความสุข และจะช่วยปลดเปลื้อง
อันตรายในเวลามีภัยได้ทุกซ์” ^{๓๗}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริ
ว่า การปฏิรูปการเมืองการปกครองจะดำเนินไปได้ยากถ้ามิได้มี
การปรับปรุงโครงสร้างของสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถานภาพอัน
ต่ำต้อยของพลเมืองที่อยู่ในฐานะทาสและไพร่ซึ่งถูกกดขี่ข่มเหง
อย่างป่าเถื่อน แสดงถึงความไม่เสมอภาค ไม่ยอมรับคุณค่าและ
ศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ นอกจากนี้ยังถ่วงความเจริญของ

ประเทศโดยเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจและสังคม เพราะพลเมืองส่วนใหญ่ที่เป็นทาสจะไร้ฝีมือ ไม่รู้จักการทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยตนเอง ไม่รู้จักการแก้ปัญหาชีวิตในทางที่ควร เช่น การเอาลูกเมียไปขายเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้น เป็นต้น พระราชดำริดังกล่าวจะเห็นได้จากบางตอนใน “ประกาศกระษียรอายุลูกทาสลูกไทย จ.ศ. ๑๒๓๖” ว่า

“...คนพวกหนึ่งมีสันดานหนาแน่นอยู่ด้วย
ธรรมเนียมเดิม ซึ่งเป็นของชั่วประกอบแต่การ
กดขี่กันแลกัน คนมีเงินข่มเหงคนจน คนวาสนา
มากกดขี่คนวาสนาน้อย...”^{๓๔}

และจาก “พระราชบัญญัติทาสรัตนโกสินทรศก ๑๒๔” ว่า

“...ประเพณีทาสที่มีอยู่ในที่พระราช
อาณาจักรสยาม ถึงเป็นวิธีทาสทำสาธารณธรรม
ขายตัวด้วยใจสมัคร มิใช่ทาสเชลยที่เป็นการกดขี่
อย่างร้ายแรงก็จริง แต่ก็เป็นเครื่องกีดขวางความ
เจริญ ประโยชน์ และสุขสำราญของมหาชนอยู่
อย่างหนึ่ง ซึ่งจำเป็นจะต้องเลิกถอนอย่าให้มี
ประเพณีทาสภายในพระราชอาณาจักรนี้ กรุง
สยามจึงจะมีความเจริญสมบูรณ์เท่าทันประเทศ
อื่น...”^{๓๕}

พระราชดำริในการเลิกทาสนั้นมีอยู่ในพระราชหฤทัยมา
ตั้งแต่ยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ตาม

หลักฐานที่ นางแอนนา เลียวโนเวนส์ ผู้ที่ใกล้ชิดกับราชสำนักไทย ได้เขียนเล่าไว้ในเรื่อง “Siamese Harem Life” ตอนหนึ่งว่า

“...ขณะที่สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์
ประทับอยู่ ณ พระตำหนักอันสวยงามที่เรียกว่า
พระตำหนักสวนกุหลาบ (Rose - Planting House)
นั้น แม้ว่ายंत्रเยาว์พระชั้นชาก็ตาม พอพระองค์
ทรงทราบว่า ประธานาธิบดีลินคอล์นแห่งสหรัฐ-
อเมริกาถูกลอบสังหารถึงแก่กรรมกรรม ตรัสว่า
ถ้าหากพระองค์ทรงมีโอกาสได้ปกครองประเทศ
สยามแล้ว พระองค์จะทรงปลดปล่อยทาสทั้งหมด
ให้เป็นอิสระ ชาติไทยจะต้องเป็นไทสมชื่อนาม
แห่งชาติ...” ๕๐

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าในปีแรกเมื่อทรงพระราชอำนาจสิทธิ์
ขาดในการบริหารราชการแผ่นดินด้วยพระองค์เอง พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงเริ่มดำเนินการเลิกทาสทันที
ได้มีพระราชปรารภปรึกษากับสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินเกี่ยวกับ
เรื่องเลิกทาส และด้วยความเห็นชอบของสภาที่ปรึกษาฯ จึงได้
มีการกำหนดแผนการดำเนินงานด้วยวิธีละมุนละม่อม ประนีประนอม
และค่อยเป็นค่อยไปตามลำดับ รวมทั้งได้พิจารณาถึงอุปสรรคและ
แนวทางในการแก้ไขไว้พร้อมสรรพ เพราะเรื่องของทาสเกี่ยวข้องกับ
ผลประโยชน์ของบุคคลหลายฝ่าย โดยเฉพาะฝ่ายที่เป็นทาส
และฝ่ายที่เป็นเจ้าของทาส ดังนั้นการดำเนินการจึงต้องให้ผู้

ลินคอล์น เป็นประธานาธิบดีแห่งสหรัฐอเมริกา
ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔)

เกี่ยวข้องสามารถปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ได้ ด้วยเหตุนี้พระราชบัญญัติที่เกี่ยวกับการเลิกทาสจึงกำหนดหลักและวิธีการออกมาอย่างเป็นขั้นเป็นตอน เช่น มีการประกาศล่วงหน้าให้เจ้าของทาสสำรวจแยกประเภททาสของตน การกำหนดเกษียณอายุลูกทาสหรือทาสในเรือนเบี้ย การกำหนดเงื่อนไขให้ทาสบางจำพวกได้หลุดพ้นจากความเป็นทาสด้วยประการต่างๆ เป็นต้น

ในที่สุด นับตั้งแต่มี “พระราชบัญญัติพิทักษ์ระชาธิปไตยลูกทาสไทย” ออกมาใน จ.ศ. ๑๒๓๖ (พ.ศ. ๒๔๑๗) เป็นฉบับแรกแล้ว ก็ได้มีการตราพระราชบัญญัติและออกประกาศอีกหลายฉบับ จนกระทั่งได้ทรงตรา “พระราชบัญญัติทาสรัตนโกสินทร์ศก ๑๒๔” ขึ้น โดยให้มีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๔ เป็นต้นไป ซึ่งถือได้ว่าเป็นแผนการเลิกทาสขั้นสุดท้ายในรัชสมัย จะเห็นว่า กว่าความเป็นทาสจะหมดสิ้นไปจากแผ่นดินไทยก็ต้องใช้ระยะเวลาอันยาวนานประมาณ ๓๐ ปี มีผู้กล่าวว่า ความสำเร็จอันยิ่งใหญ่แห่งพระราชกรณียกิจนี้มีได้อยู่ที่ทรงเลิกทาสได้ หากอยู่ที่ทรงเลิกทาสได้โดยปราศจากการจลาจลวุ่นวายในแผ่นดิน เป็นการเลิกทาสที่มีได้ก่อให้เกิดสงครามกลางเมือง หรือมีผู้ต้องเสียเลือดเนื้อเยี่ยงประเทศอื่นๆ เช่น สหรัฐอเมริกา รัสเซีย ญี่ปุ่น ฯลฯ แต่อย่างใด นี่คือพระอัจฉริยภาพแห่งความเป็นผู้นำในเชิงรัฐประศาสนศาสตร์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เด่นชัดที่สุดอีกด้านหนึ่ง

นอกจากการเลิกทาสแล้ว การเลิกระบบฐานันดรไพร่ซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศก็เป็นพระราชกรณียกิจอัน

สำคัญยิ่งที่มีพระราชประสงค์จะทรงยังให้เกิดขึ้นในรัชสมัย เพราะถ้าทาสมีค่าเป็นเสมือนทรัพย์สินส่วนตัวและเป็นแรงงานนอกระบบของเจ้าของทาส ไพร่ก็มีฐานะเป็นเพียงแรงงานในระบบของมูลนาย ซึ่งเป็นขุนนางระดับสัญญาบัตรหรือผู้เป็นลูกหลานของเจ้านายในสมัยโบราณ ชายไทยสามัญชนจะต้องเข้ารับราชการตั้งแต่อายุ ๑๘ - ๒๐ ปี โดยมาขึ้นทะเบียนที่กรมพระสุรัสวดีเพื่อสักเครื่องหมายที่ท้องข้อมือว่าจะเข้าสังกัดกรม กองใด เรียกว่า เลก หรือไพร่ การเป็นไพร่ทำให้ต้องมาเข้าเวรหรือรับราชการทำงานให้หลวง ๑ เดือน โดยมีได้รับค่าตอบแทน แล้วจึงสามารถกลับไปทำมาหาเลี้ยงชีพและครอบครัวได้ ๑ เดือน อย่างที่เรียกว่าเข้าเดือนออกเดือนสลับกันไป แม้ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์จะมีการผ่อนผันให้ไพร่มีระยะเวลาอยู่บ้านประกอบอาชีพได้มากกว่าระยะเวลาที่ต้องมาทำงาน

ภาพเขียนแสดงการเลิกทาส ประดับบนเพดานภายในพระที่นั่งอนันตสมาคม

ให้หลวง หรือมีการอนุโลมให้ไพร่ส่งสิ่งของหรือเสียเงินค่าราชการ
ที่เรียกว่า “ส่วย” ตามที่หลวงต้องการแทนตัวเข้ามารับราชการ
ได้ก็ตาม ถึงกระนั้นก็นับได้ชัดว่า การเป็นไพร่ยังคงถูกจำกัด
สิทธิเสรีภาพอย่างยิ่ง นอกจากถ่วงความเจริญในทางเศรษฐกิจและ
สังคมแล้ว โอกาสที่ไพร่จะได้เลื่อนสถานภาพในสังคมยังเป็นไป
ได้ยาก

ในรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มหาดเล็กไล่กา^{๕๖} มาฝึกการทหาร
แบบยุโรป ซึ่งต่อมาก็นิยายเป็นกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์
ใน พ.ศ. ๒๔๑๔ จากนั้นก็ได้มีวิวัฒนาการทางการทหารจนกระทั่ง
มีการออกพระราชบัญญัติทหารใน พ.ศ. ๒๔๓๑ โดยกำหนดให้

เครื่องแบบเต็มยศของทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ สมัยรัชกาลที่ ๕

กิจการทหารและอาวุธยุทโธปกรณ์ สมัยรัชกาลที่ ๕

ชายไทยสมัครเข้ารับราชการเป็นทหาร เมื่อครบ ๑๐ ปีแล้วก็ไม่ต้อง
เข้าเฝ้ารับราชการต่อไป ยกเว้นผู้สมัครใจก็จะได้รับเบี้ยหวัดตอบแทน

จากวิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ ทำให้ทรงตระหนักดีว่า ระบบ
การทหารของไทยยังไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอแม้จะได้แก้ไข
ปรับปรุงแล้ว และทหารที่ได้มาจากไพร่ที่ขึ้นบัญชีไว้ก็มีจำนวน
ไม่แน่นอน ดังนั้น การจัดระเบียบใหม่ให้มีทหารอาชีพประจำการ
แทนแรงงานระบบไพร่เป็นเรื่องจำเป็น จึงได้มีการจัดการวางแผน
ทหารในการป้องกันประเทศให้ได้ผลอย่างแท้จริง เช่น ใน พ.ศ.
๒๔๔๖ ได้มีการร่างพระราชบัญญัติลักษณะการเกณฑ์ทหารขึ้น
แล้วประกาศใช้ใน พ.ศ. ๒๔๔๘ โดยกำหนดให้ชายไทยมีหน้าที่
รับใช้บ้านเมืองโดยเสมอหน้ากัน ทำให้มีกรมทหารเหล่าต่าง ๆ เกิด
ขึ้นมากมาย ฐานันดรไพร่ที่มีมาแต่โบราณจึงถูกยกเลิกไปโดยปริยาย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฉายพระรูปร่วมกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะดำรงพระอิสริยยศเป็นมกุฎราชกุมาร(ซ้าย) และสมเด็จพระเจ้าฟ้าพิชณโลกประชานารถ(ขวา) เมื่อครั้งเสด็จประพาสยุโรป พ.ศ. ๒๔๕๐

เมื่อเสด็จประพาสยุโรปเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๕๐ นั้น ในพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ถึงสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ฉบับที่ ๑๗ วันที่ ๑๔ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๖ ได้ทรงพระราชนิพนธ์โคลงสี่สุภาพบทหนึ่งพระราชทานเนื่องในวันพระราชสมภพในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ไว้ว่า

“เขียนไว้ในสมุดวันเกิดของลูกโตตามที่เขาขอให้
ฉันเขียนว่า

ผู้คนกำเนิดคล้าย คลึงกัน
ใหญ่ย่อมเพศผิวพรรณ ต่างบ้าง
ความรู้้อาจเรียนทัน กันหมด
ยกแต่ชั่วดึกกระด้าง อ่อนแก่ๆไหว” ^{๔๒}

โคลงพระราชนิพนธ์ข้างต้นนี้ได้ตอกย้ำให้เห็นถึงแนวพระราชดำริที่เกี่ยวกับความเป็นมนุษย์ได้ชัดเจนยิ่งขึ้นว่า ความแตกต่างอันสำคัญแท้จริงของมนุษย์อยู่ที่ความซื่อและความดีของแต่ละบุคคล มนุษย์ทุกคนจึงควรมีสติทริสรีภาพแห่งความเป็นมนุษย์เท่าเทียมกัน แม้จะดูเหมือนว่าเป็นเพียงแนวพระราชดำรินิอุดมคติ แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงพระวิริยอุตสาหะผลักดันให้แนวพระราชดำรินี้ปรากฏขึ้นเป็นรูปธรรมให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ด้วยพระราชกรณียกิจการเลิกไพร่ทาส จะเห็นว่า ทาสและไพร่ที่ได้รับความเป็นไทโดยได้เปลี่ยนสถานภาพมาเป็นราษฎรสามัญแล้วนั้น สามารถเข้ารับการศึกษาเพื่อเป็นพลเมืองดีของแผ่นดินและของพระเจ้าแผ่นดิน สามารถเลือกการประกอบอาชีพด้วยตนเอง โดยเข้ารับราชการเป็นเกษตรกร รับจ้างทำการงานต่างๆ ฯลฯ สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างเสรีดุจดังพลเมืองในอารยประเทศ ทั้งยังมีส่วนช่วยให้เศรษฐกิจของประเทศเจริญรุ่งเรืองขึ้นด้วย การสลายตัวของระบบทาสและไพร่จึงเป็นสัญลักษณ์แห่งความ “ศิวิไลซ์” อย่างแท้จริงของสยามประเทศ

ด้านมานุษยวิทยา

จากหลักฐานในพระราชหัตถเลขาและบทพระราชนิพนธ์ต่าง ๆ ได้สะท้อนให้เห็นถึงพระราชอัธยาศัยและพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า โปรดการศึกษาเกี่ยวกับสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ในสังคมเป็นอย่างยิ่ง การเสด็จพระราชดำเนินไปต่างประเทศและการเสด็จประพาสภายในประเทศมีส่วนสำคัญที่ทำให้ได้ทรงสัมผัสกับผู้คนอย่างใกล้ชิดและลึกซึ้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการเสด็จประพาสต้น ได้เสด็จฯ ไปทั่วแทบทุกมณฑลเพื่อทอดพระเนตรทุกข์สุขของอาณาประชาราษฎร์ด้วยพระองค์เอง ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ในความเป็นอยู่ของพลสกนิกรทุกหมู่เหล่าทุกชนชั้นเพื่อทรงขจัดทุกข์บำรุงสุขดุจดังบิดาพึงปฏิบัติต่อบุตร ความสนพระราชหฤทัยเกี่ยวกับเรื่องชาติพันธุ์ บุคคลลักษณะรูปพรรณสัณฐานและวิถีชีวิตของมนุษย์โดยเฉพาะชนกลุ่มน้อยเผ่าต่าง ๆ นั้น จะเห็นได้จากบทพระราชนิพนธ์ในการเสด็จประพาสต้นครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๔๔) เมื่อเสด็จฯ ไปถึงเมืองกำแพงเพชรว่า

เสด็จประพาสต้นเมืองกำแพงเพชร ร.ศ. ๑๒๕

“วันที่ ๑๙ วันนี้ตื่นสายไป แล้วพระ
วิเชียรพาคณมณแดงมาให้ดู อันลักษณะมณแดง
นั้น เป็นมณม้าแดงอย่างอ่อนหรือเหลืองอย่างแก่
มณที่แดงนี้มาข้างพันธุ์พ่อ ถ้าผู้หญิงไปได้หัวมณดำ
ลูกออกมาก็มณดำไปด้วย มณแดงนั้นเปลี่ยน
๓ อย่าง แรกแดง ครั้นอายุมากเข้าก็ดำหม่นลง
แก่ก็เลยขาวทีเดียว บอกพืชพันธุ์ว่าทราบว่าตัวมา
แต่เวียงจันทร์ แต่มาก่อนอนุเป็นขบถ จะได้
ตั้งอยู่ช้านานเท่าไรไม่ทราบ พุดเป็นไทย ประพฤติ
อาการกริยาก็คือเป็นไทย เฉพาะมีมากอยู่ที่เมืองขานู
ที่กำแพงเพชรนี้มีแต่กระเด็นกระสลาย”^{๕๓}

เมื่อครั้งเสด็จประพาสไทรโยคโดยเสด็จพระราชดำเนินตามลำน้ำแควน้อย แขวงเมืองกาญจนบุรี ตลอดจนถึงเมืองไทรโยคใน จ.ศ. ๑๒๓๙ (พ.ศ. ๒๔๒๐) ได้ทรงพระราชนิพนธ์หมายเหตุเกี่ยวกับสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของพวกกะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่ในแขวงเมืองกาญจนบุรีไว้หลายแห่งหลายตอน มีตอนหนึ่งทรงพระราชนิพนธ์เล่าไว้ว่า

“...ย่ำค่ำครึ่งแล้วเรากลับมาถึงพลับพลา ยังมีกะเหรี่ยงหลายสิบคน เห็นจะเรือนร้อยมาคอยหาอยู่ มีของกำนัลตามธรรมเนียมของกะเหรี่ยง มีเครื่องยาและผ้าเสมียนละว้าและข้าวไร่เป็นต้น มีคนช่างพูดในหมู่พวกนั้นอยู่บ้าง ได้ไล่เลียงถึงธรรมเนียมกะเหรี่ยงต่างๆ นับปีนับเดือนนั้นเขานับกันด้วยไร่ว่าเกิดเมื่อทำไรในเกิดเมื่อทำไรนี้ไม่รู้จักนับปีเดือนเลย ธรรมเนียมแต่งตัวผู้หญิงถ้าเป็นเด็ก ๆ ใช้เสื้อขาว ถ้ารุ่นสาวจนจะแต่งงานหรือแต่งงานแล้วใช้เสื้อแดง ถ้าแก่ ๆ จึงใช้เสื้อดำ มีผู้หญิง ๔ คน เราแจกแพรสีคนละแถบ ผ้าลายคนละผืน นอกนั้นก็ให้เงินและเสื้อเหมือนกับพวกก่อน ๆ กินเงินเข้าไปหลายชั่ง แล้วมีกะเหรี่ยงรำและเต้นไม้ตามธรรมเนียมของเขาอย่างเช่นเราว่ามาแล้วแต่ก่อน แต่เรื่องต้นไม้ชนิดเหมือนยังไม่ได้ว่า มีวิธีอยู่สองอย่าง ๆ หนึ่งเอาไม้ไผ่ ๒ ลำ

วางลง แล้วมีคนหกคนนั่งอยู่ข้างไม้ไผ่นั้นข้างละ ๓ คน มีไม้รวกย้อม ๆ คู่ละอัน ถือทั้ง ๒ มือเรียง กันไป แยกมือเอาไม้รวกกระแทกลงกับไม้ไผ่ ๒ หน แล้วเอากะทบกันหน ๑ คนเดินก็เดินไปตาม หว่างไม้ที่กระทบกัน ให้ได้จังหวะไม้นั้นไม่ถูกตี้น ถ้าผิดจังหวะไม้นั้นก็จับเอาตีนพอเจ็บ ๆ ได้บ้าง อีกอย่างหนึ่งนั้นยืนเข้าเป็นสามมุมถือไม้คนละอัน กระทุ้งข้างนอกเสีย ๒ ที แล้วกระทุ้งรวมกันลง ตรงกลางที ๑ คนที่เดินคอยเอาตีนแห่เข้าไป ในที่ไม้กระทุ้งให้ถูกจังหวะ ถ้าผิดจังหวะก็เจ็บมาก ทีเดียว วันนี้มีผู้หญิงเดินมีพิณพาทย์กลองคล้าย ๆ เกิดเหิงและฆ้องดี แต่ได้ยินเพลงเดียวไม่เห็นเปลี่ยน เลย ดีร้ายก็จะหมดทุนอยู่อยู่เท่านั้น...” ๔๔

การศึกษาเรื่องราวของมนุษย์ที่ยังมีชีวิตอยู่ในทุกแห่งทุกมุม ในด้านชาติพันธุ์ อาชีพ ความแตกต่างในด้านสรีระ ธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม สังคม วัฒนธรรม ซึ่งได้แก่นขนบประเพณี ความเป็นอยู่ แนวคิด ค่านิยม ความเชื่อ ภาษา ฯลฯ นั้นเป็นเรื่องของวิชาการ ด้าน “มานุษยวิทยา” ซึ่งถ้าจะให้ได้ผลการศึกษาที่สมบูรณ์ ผู้วิจัย ควรจะต้องไปคลุกคลีหรืออยู่ร่วมอย่างใกล้ชิดกับกลุ่มชนที่ต้องการ ศึกษาด้วยตนเอง ด้วยลักษณะดังกล่าวมานี้ จึงนับได้ว่าพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นนักมานุษยวิทยาอย่าง แท้จริง เป็นที่ยอมรับในหมู่นักวิชาการด้านมานุษยวิทยาในปัจจุบัน ว่าทรงเป็นผู้บุกเบิกวิชาการด้านนี้ของไทย ประจักษ์พยานที่เด่นชัด

ที่สุดได้แก่ พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องเงาะป่า ซึ่งเป็นศิลปะที่เกิดจากการผสมผสานวิทยาการเข้าด้วยกันในลักษณะของบูรณาการอย่างสมบูรณ์แบบ^๕ คือนอกจากจะเป็นวรรณคดีโคกนาฏกรรมเกี่ยวกับความรักของเงาะหนุ่มสาวชาวซาไก ที่เป็นเลิศทางวรรณศิลป์ นาฏศิลป์ และคีตศิลป์แล้ว ยังเป็นแหล่งรวมข้อมูลด้านมานุษยวิทยาเกี่ยวกับ “เงาะซาไก” มนุษยชาติเผ่าหนึ่งในกลุ่มเนกริโต (Negrito) ซึ่งเป็นกลุ่มย่อยของมนุษยชาติพันธุ์เนกรอยด์ (Negroid) ที่รู้จักกันในชื่อชาวนิโกร ชาวอัฟริกันอีกด้วย

ก่อนหน้าที่จะทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องเงาะป่าขึ้น ใน พ.ศ. ๒๔๔๘ นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสมณฑลปักษ์ใต้หลายต่อหลายครั้ง ทรงสนพระราชหฤทัยศึกษาความเป็นอยู่ของชาวเงาะซาไก ซึ่งมีหลักแหล่งอยู่แถบภาคใต้ของไทย ได้แก่ พัทลุง ตรัง นราธิวาส ฯลฯ ถึงกับโปรดจะทรงเลี้ยงเด็กเงาะ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาสุมนัยวินิต สมุหนเทศาภิบาลนครศรีธรรมราช เสาะหาลูกชาวเงาะซึ่งอยู่ในวัยที่พอจะเลี้ยงได้สะดวก มีไข้เด็กอ่อนมาถวาย ซึ่งก็สมพระราชประสงค์ เพราะทรงได้ “คนัง” เด็กชายชาวเงาะมาเลี้ยงไว้ในพระบรมมหาราชวัง ทรงพระเมตตาคนังอย่างยิ่ง ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อยู่ในความดูแลของพระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ คนังกลายเป็นคนโปรดที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เฝ้าฯ เป็นประจำทุกวันเท่าเทียมกับหม่อมเจ้าหลานเธอและพระเจ้าลูกเธอพระองค์เล็ก ๆ

คนึงในราชสำนัก

จากที่ได้เคยทรงศึกษาเกี่ยวกับเรื่องราวของชนกลุ่มน้อย กลุ่มนี้ในการเสด็จประพาสมณฑลทางใต้จากชาวพื้นเมืองมาก่อน แล้ว และยังได้ทรงใกล้ชิดกับคณิงเป็นระยะเวลาอันยาวนานพอสมควร เมื่อทรงมีเวลาว่างในช่วงพักฟื้นจากการทรงพระประชวร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงนำข้อมูลที่ได้มาทรงพระราชนิพนธ์เป็นบทละครเรื่องเงาะป่าขึ้น ดังได้ทรงแถลงไว้ในคำนำเรื่องเงาะป่าตอนหนึ่งว่า

“...ตั้งเรื่องขึ้นตามความคิดนึกเอาใหม่ แต่นำความจริงมาเจือลงไว้เป็นตอน พอให้ค่อย แยกคายขึ้นสักหน่อย ความจริงซึ่งเก็บได้แต่เล็กน้อย ได้เขียนไว้ในคำบอกสรุปต่อไปข้างหน้านี้ ผู้ซึ่งจะอ่านควรจะสังเกตให้เข้าใจ จึงจะรู้ว่าแต่ง อาศัยหลักอยู่เท่าใด

ส่วนศัพท์ภาษาก็อยไล่เลียงจากอ้ายคณิง ทั้งนั้น แต่ไม่ใช่ไล่เลียงขึ้นสำหรับหนังสือนี้ ได้ชำระกันแต่แรกมา เพื่อจะอยากรู้รูปภาษาว่ามันเป็นอย่างไร แต่คำให้การนั้นได้มากแต่เรื่องนกหนู ต้นหมากรากไม้ เพราะมันยังเป็นเด็ก บางทีผู้อ่านจะเหนื่อยหน่ายด้วยคำที่ไม่เข้าใจมีมาก จึงได้จัดจำแปลศัพท์ติดไว้ในสมุดเล่มนี้ด้วย...” ๔๖

ไม่ว่าผู้ใดได้อ่านเรื่องเงาะป่าแล้วก็จะเกิดความรู้สึกซาบซึ้งประทับใจเกี่ยวกับเรื่องราวความรักของชาวเงาะเป็นที่สุด ผู้อ่านจะ

ได้เข้าไปอยู่ในโลกแห่งความแปลกใหม่ โลกที่ไม่เคยรับรู้มาก่อนว่า
ณ ดินแดนส่วนหนึ่งของประเทศ มีชนกลุ่มน้อยกลุ่มหนึ่งได้ดำรง
ชีวิตอยู่สืบเนื่องกันมานานแล้ว เป็นกลุ่มชนที่มีรูปพรรณสัณฐาน
และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันไปจากชาวไทยส่วนใหญ่เป็น
อย่างมาก แต่แน่นอนว่าชนกลุ่มน้อยกลุ่มนี้ย่อมจะไม่เป็นที่รู้จัก
อย่างกว้างขวางเยี่ยงนี้ ถ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ไม่ทรงใช้พระอัจฉริยภาพในด้านศิลปะผนวกกับความทรงเป็นนัก
มานุษยวิทยา อันเกิดจากการทรงศึกษาวิจัยภาคสนาม^{๕๓} ด้วยพระองค์
เองในยุคที่วิชาการด้านนี้ยังไม่ปรากฏในสยามประเทศ มาทรง
พระราชนิพนธ์ชีวิตของเงาะซาไกให้เป็นบทละครที่มีชีวิตชีวา มี
ลีลา และแสงงามขึ้น ดังตัวอย่างตอนที่ทรงพรรณนาถึงแม่ของนาง
ลำหับมาจัดแจงให้ลูกสาวแต่งตัวเข้าพิธีแต่งงานกับฮเนาซึ่งเป็น
คู่หมั้นไว้ว่า

“ให้อาบน้ำชำระกายหมดจด ขมิ้นสดปรุงประทีนกลิ่นบุปผา

หอมขึ้นรินรวยสวยกายา

นุ่งผ้าฮอลีสีแดง

ห่มซีไบไว้รอบอุระรัต

สาวก่าดัดครัดเครื่องเปล่งปลาบแสง

สวมกำไลมะกล้าน้อยร้อยพลิกพลอง

แล้วตกแต่งมาลัยใส่สวมตัว

วงกระหวัดรัดเอวแล้วโอบบ่า

ล้วนบุปผากลิ่นกลบตระหลบทั่ว

หวีไม้ไผ่ลายช่องไม้หมองมัว

สอดแซมหัวสำหรับรับผมมวย

ฮาบองป่าจัดมาสอดแซมผม

ของนิยมแดงเด่นเห็นสะสวย

ดอกจำปูนเป็นตุ้มหูตุ้รรินรวย

แล้วทอดกร่อนระทวยดำเนินมา”^{๕๔}

ชนเผ่าซาโกหรือเงาะป่า

อนึ่ง “คำบอกรูป” และ “ศัพท์ภาษาก็อย” ที่ทรงพระราชนิพนธ์อธิบายไว้ก่อนจะถึงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องเงาะป่า นั้น เป็นข้อมูลที่ทรงคุณค่ายิ่ง แม้นักวิชาการสมัยหลังๆ จะดำเนินการวิจัยเกี่ยวกับเงาะซาไกสืบต่อมาก็มิได้มีข้อมูลที่แตกต่างไปจากที่ทรงศึกษาไว้ก่อนแล้วเท่าใดนัก ดังตัวอย่างบทพระราชนิพนธ์ตอนหนึ่งว่า

“...รูปพรรณไม่สูงใหญ่ ตามักจะแหลม จมูกกว้างแบน ปากไม่เจ๋อเช่นนิโคร ผมเส้นอ่อน และขมวด ผู้ชายไว้ผมกลมรอบศีรษะเช่นเงาะ หัวโชน แต่ผู้หญิงไว้ยาวอย่างมวยก็มี แต่ที่ตัดสั้น เป็นพื้น ผิวดำเจือแดงไม่ใช่ดำเขียว ก็ไม่เฉพาะแต่ดำอย่างเดียวที่สีจางออกไปก็มาก บางพวกสีเหมือนคนปกติ แต่มักจะเป็นลาย เช่น แผลออกผีตามตัวมาก ด้วยเมื่อเด็ก ๆ มักเป็นแผลต่าง ๆ เป็นพื้น กำลังย่อมเป็นคนแข็งแรง

ความคิดอยู่ข้างจะฉลาด จำแนกตามปกติของคนชาติที่ไม่มีหนังสือ ก่อนจะอยู่ข้างฉลาดไม่ใช่ชาติที่ดูร้าย ไม่มีความคิดในทางเพาะปลูกหรือเลี้ยงสัตว์ ชอบแต่หาสิ่งของเกิดจากธรรมชาติเอง คือ ตัดหวาย ตัดเตย ตีผึ้ง ลนน้ำมันยางลงมาแลกเปลี่ยนอาหารตามหมู่บ้าน คน วิชาช่างที่ทำได้ คือสานสมุกใบเตย สานตะกร้าหรือกระป๋องที่เรียกว่า “จอง” ด้วยหวาย

สานเสื่อ กระสอบใบเตย ขุดมันเป็นงานของ
ผู้หญิงในเวลา que ผู้ชายไปทำงานอยู่ในป่า

ที่อยู่ตามปรกติดอยู่ในทับ ซึ่งทำสูงจาก
พื้นดิน โดยใช้กิ่งไม้้งามเป็นตอม่อ หลังคาทับ
นั้นมุงด้วยใบไม้มีใบปาล์มอย่างต้นตาลเป็นต้น
ซึ่งไม่สู้มีดฝนนัก หน้าฝนกันฝนไม่ใคร่จะได้ ย่อม
เข้าไปอยู่อาศัยถ้าโดยมาก ทับที่อยู่นั้นมักจะปลูก
เป็นหมู่ราย ๆ กันตามพวก คงมีต้นไม้ใหญ่ที่เหลือ
ไว้ มีลานที่ตัดต่อไม่เป็นที่แจ้งสำหรับเล่น

ที่ซึ่งตั้งทับนั้นย่อมหาตำบลที่ใกล้ธารน้ำ
เป็นสำคัญ ถ้าหากว่าจำจะต้องอยู่ไกลหน่อย มัน
สามารถที่จะทำรางด้วยไม้ไผ่ต่อให้มาตกถึงที่อยู่
และจำจะต้องมีที่ซึ่งเกิดเผือกมันอยู่ในที่ใกล้แห่ง
หนึ่งแห่งใดเป็นเสบียงกรัง จึงจะเป็นที่ซึ่งตั้งทับได้
ถ้าหมดมันหรือมีเหตุคนตายเป็นต้องย้ายไป
ตั้งทับเสียที่อื่น...” ๔๙

ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า พระราชนิพนธ์บทละครเรื่อง
เงาะป่าได้จุดประกายความสนใจ และเป็นข้อมูลในการศึกษาวิถี
ชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเงาะในสมัยต่อ ๆ มาแม้ในปัจจุบัน ทั้ง
ยังมีอิทธิพลและเป็นแรงบันดาลใจแก่นักวิชาการในการศึกษาด้าน
มานุษยวิทยา (Anthropology) ชาติพันธุ์วิทยา (Ethnology)
ให้ก้าวหน้ากว้างขวางยิ่งขึ้นในอนาคต

ด้านการพัฒนาสังคมและสื่อสาร

นอกจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้ทรงปฏิรูปประเทศโดยมุ่งไปที่การพัฒนาคุณภาพของบุคคลในฐานะทรัพยากรสำคัญแห่งแผ่นดินในด้านต่างๆ ดังกล่าวมาแล้ว ในด้านความเจริญทางวัตถุ เทคโนโลยี และการคมนาคมสื่อสารในสังคมก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พัฒนาพร้อมๆ กันไปด้วย

การพัฒนาสังคมให้เจริญรุดหน้านั้น นอกจากการส่งเสริมสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคของบุคคลในฐานะมนุษย์ให้เกิดขึ้นแล้ว สุขภาพอนามัยของประชากรในสังคมนั้นๆ ย่อมเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง ด้วยความที่ทรงเป็นห่วงคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของอาณาประชาราษฎร์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งกรมสุขาภิบาลขึ้น มีหน้าที่ดูแลความสะอาดเรียบร้อยของบ้านเมือง ถนนหนทาง อาทิ การอนุญาตปลูกสร้างตึกแถวโรงเรียน การขจัดขยะมูลฝอยและสิ่งโสโครก การจัดหาน้ำสะอาดมาใช้ในพระนครเพื่อให้ราษฎรได้

บริโกศ ซึ่งกิจการนี้ต่อมาเป็นที่รู้จักกันคือการประปา เป็นต้น อนึ่ง ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงพยาบาลขึ้นบำบัดโรคตาม การแพทย์แผนใหม่แบบตะวันตก เช่น โรงพยาบาลวังหลัง ซึ่งต่อมา พระราชทานนามว่า โรงพยาบาลศิริราช โรงพยาบาลเทพศิรินทร์ โรงพยาบาลกุฎี ฯลฯ เหตุการณ์ครั้งที่แสดงให้เห็นชัดถึงน้ำพระ- ราชหฤทัยที่ทรงห่วงใยอนามัยของราษฎรคือ ใน พ.ศ. ๒๔๑๕ ได้เกิดโรคระบาดอหิวาต์ขึ้น ทำให้ผู้คนแตกตื่นตกใจมาก แทนที่ รัฐบาลจะจัดทำพิธีการทางศาสนาอย่างที่เคยปฏิบัติมาในสมัยโบราณ เมื่อเกิดเหตุโรคระบาด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กลับทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้านายและข้าราชการรับยา หลวงที่ปรุงแบบแผนใหม่ไปตั้งเป็นทานองโอสถสภาขึ้นตามวัง บ้าน หรือที่ประชุมชนเพื่อรักษาราษฎรทั่วพระนคร ทำให้การระบาดของ โรคสงบลงได้ภายใน ๑ เดือน และใน พ.ศ. ๒๔๔๖ ก็ได้ทรง พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโอสถสภาขึ้นเพื่อปรุงยาแผนปัจจุบัน ที่มีคุณภาพในการรักษาโรค เช่น ยาแก้ไอ ยาบำรุงโลหิต ยาแก้โรค บิด เป็นต้น ไปจำหน่ายในหัวเมืองในราคาถูกที่สุด เพื่อให้ยา เหล่านั้นแพร่หลายไปถึงราษฎรที่อยู่ตามบ้านป่าเมืองไกล

ใน พ.ศ. ๒๔๔๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติ จัดการป้องกันกาฬโรค อหิวาตกโรค และไข้ทรพิษขึ้น ให้ราษฎร ช่วยกันรักษาความสะอาดของแม่น้ำลำคลอง และที่สำคัญคือได้มี ประกาศใช้ประมวลกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. ๑๒๗ ซึ่งมีผล ส่วน กำหนดโทษผู้ที่กระทำความผิดเกี่ยวกับอนามัยของประชาชน เช่น

อาคารรักษาผู้ป่วย โรงพยาบาลศิริราช

ตึกวัดค้อเรียม เป็นอาคารที่พักคนไข้พิเศษ และเป็นหอพักของนักเรียนแพทย์
โรงพยาบาลศิริราช

การปลอมปนเครื่องอาหาร เครื่องโอสถ การเทและทิ้งซากสัตว์ หรือสิ่งใดใครกไว้ในทางหลวง ฯลฯ ขึ้นด้วย

ตัวอย่างพระราชกรณียกิจสำคัญอีกประการหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการอนามัยของราษฎรคือ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แก้อาการฝิ่นเพื่อให้คนสูบฝิ่นน้อยลง และในที่สุดก็สามารถยกเลิกโรงฝิ่นในกรุงเทพฯ และหัวเมืองได้เป็นจำนวนมาก การเลิกการสูบฝิ่นนี้ แม้จะทำให้เกิดผลกระทบต่อรายได้ของรัฐ แต่ก็ทรงคำนึงถึงประโยชน์สุขแห่งอาณาประชาราษฎร์มากกว่า เพราะฝิ่นเป็นยาเสพติด นอกจากจะทำให้ลายสุขภาพของผู้สูบแล้ว ยังก่อความเสื่อมทรามให้เกิดแก่สังคมส่วนรวม

โรงฝิ่น

บ่อนเบี้ย

การพัฒนาสังคมด้านที่เกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนอีกด้านหนึ่งได้แก่การเลิกบ่อนเบี้ย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลิกบ่อนเบี้ย เพราะมีพระราชดำริว่าเป็นสิ่งชั่วร้ายที่มอมเมาราษฎรให้หมกมุ่นอยู่กับการพนัน ไม่เป็นอันประกอบอาชีพการงาน ทั้งยังเป็นบ่อเกิดแห่งความเป็นทาส ซึ่งผลจากการเลิกบ่อนเบี้ยทำให้วิถีทางการดำเนินชีวิตของราษฎรเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ดังจะเห็นได้จากที่ได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้เมื่อเสด็จประพาสต้นครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๔๙) ไปถึงเมืองนครสวรรค์ว่า

“ได้ความจากพระศรีสิทธิกรม นายอำเภอ
บรรพตว่า ตั้งแต่เลิกบ่อน พวกที่หากินในการ
บ่อนขาดขึ้นมาตามลำน้ำ ที่เมืองบรรพตมีมาก

ที่หาดส้มเลี้ยวพวกค้าขายมากขึ้น จนต้องถึงทำ
โรงตลาดเพิ่มเติมหลายสิบห้อง ที่จับเพาะปลูก
แล้วก็มี นี่เป็นข่าวที่ได้ยินใหม่ในผลของการที่เลิก
บ่อนเบี้ย...” ๕๐

ในรัชสมัยนี้ การคมนาคมและสื่อสารได้รับการพัฒนาให้
เจริญก้าวหน้าขึ้นอย่างเห็นได้ชัดเป็นรูปธรรม หลังจากการเสด็จฯ
กลับจากสิงคโปร์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ก่อสร้างสิ่งต่างๆ ขึ้นในกรุงเทพฯ เช่น
ถนนสายสำคัญๆ อาทิ ถนนราชดำเนิน ถนนเยาวราช ฯลฯ
ได้มีการสร้างอาคารสถานที่ที่ติดแถวทั้งสองฟากถนน มีการสร้าง
สะพานข้ามคลองที่สำคัญ อาทิ สะพานมัมหวานรังสรรค์ สะพาน
ข้ามคลองบางขุนเทียน ฯลฯ ด้วยเหตุนี้ การคมนาคมสัญจรใน

สะพานผ่านพิภพลีลา

ถนนราชดำเนินนอก

พิธีเปิดทางรถไฟสายนครราชสีมา

พิธีเปิดทางรถไฟสายราชบุรี

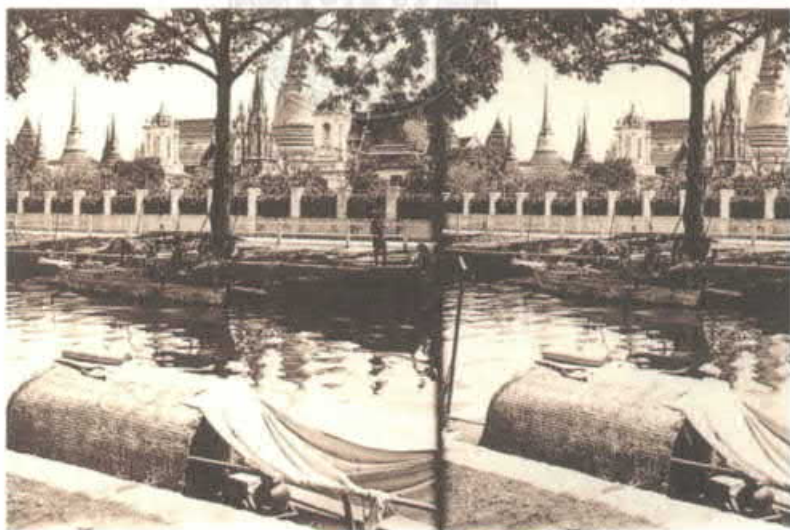
พระนครซึ่งแต่เดิมใช้เรือเป็นพื้น จึงเริ่มใช้รถเป็นพาหนะมากขึ้น เช่น รถยนต์ รถไถ (รถราง) รถลาก เป็นต้น ส่วนการรถไฟนั้นก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ไป นครราชสีมาขึ้นเป็นสายแรกใน พ.ศ. ๒๔๓๓ และได้ขยายอีกหลายสายในเวลาต่อมา เพื่อให้สามารถเข้าถึงและติดต่อกับชายแดนแห่งราชอาณาจักรได้สะดวกและรวดเร็ว

พิธีเปิดรถไฟสายรอบเมือง

คลองมหาพฤกษ

คลองหลอด

คลองที่ขุดขึ้นในรัชกาลนี้มีจำนวนมากมาย คลองที่สำคัญ ๆ เช่น คลองแสนแสบ คลองเปรมประชากร คลองรังสิต ฯลฯ ทั้งนี้ นอกจากเพื่อประโยชน์ในด้านการคมนาคมแล้ว ยังเพื่อส่งเสริม การเกษตรเพราะการขุดคลองเป็นการเพิ่มพื้นที่ที่ทำการเกษตร สองข้างทาง ทั้งเป็นการเพิ่มแรงงานรับจ้างได้มากขึ้นด้วย เนื่องจาก บรรดาเจ้านายขุนนางต่างพากันจับจองที่ดินไว้ให้บ่าวไพร่ทำไร่ทำนา ส่วนราษฎรสามัญก็มีโอกาสที่จะได้พื้นที่ทำการเกษตรตามพระราช ประสงค์ ดังจะเห็นได้จากพระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์ ผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ และข้าทูลละอองธุลีพระบาท ในการ เจริญพระชนมพรรษา ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก จุลศักราช ๑๒๓๙ (พ.ศ. ๒๔๒๐) ตอนหนึ่งว่า

“...อนึ่งข้าพเจ้ามีความเสียใจด้วยในปีนี้ ฝนน้อย ข้าวขึ้นราคาสูง กลัวราษฎรทั้งปวงซึ่ง เป็นคนจนจะต้องซื้อข้าวแพง จะเกิดโจรผู้ร้าย ชุกชุมขึ้น...ข้าพเจ้าก็ได้ตั้งใจอยู่เสมอที่จะทำนุ บำรุงให้ไร่นาบริบูรณ์ขึ้น แลเมื่อปีกลายนี้ได้ให้ขุด คลองตั้งแต่ศาลากลางคลองแสนแสบถึงปลาย คลองท่าไข่ แขวงเมืองฉะเชิงเทรา ซึ่งเป็นที่ทุ่งว่าง ไม่มีไร่นา บัดนี้การก็แล้วไปได้มาก แต่ยังหาเสร็จ ไม่ แต่ได้ยอมให้ราษฎรจับจองนาในที่ใหม่ซึ่ง คลองขุดเข้าไปแล้วนั้น ที่ได้รับใบจองไปแล้วก็ มาก แลได้ลงมือทำนาในฤดูนี้ก็มิช้า เป็นนา

การทำงานในมณฑลอุดร

จองแล้ว ๑๘,๘๐๐ ไร่เศษ ที่เนื้อที่ยังมีอยู่อีกนั้น
ราษฎรก็ได้มาลงซื้อไว้แล้วทั้งสิ้น กำลังแจกใบจอง
อยู่ เป็นเนื้อนาจะได้ถึง ๓๐,๐๐๐ ไร่ แต่ที่นาตาม
ลำคลองนั้นยังหาพบกับราษฎรที่มาลงซื้อไม่
ยังคิดอยู่ว่าจะขุดเป็นคลองนาให้ราษฎรทำนา
เล็ก ๆ เข้าไปให้ได้อีก...” ๕๑

สำหรับวิธีการจองก็ให้ราษฎรผู้ต้องการที่ดินมาหาข้าหลวง
บอกชื่อตนเอง ชื่อบุตรภรรยา ตำบลบ้าน สังกัดมุลนาย ถ้าผู้ใด
มีเงินก็ให้ออกเงินช่วยในการขุดคลองบ้างตามสมควรแก่จำนวน
ที่นามากน้อยตามต้องการ ส่วนผู้ที่ไม่มีเงินหรือไม่ต้องการออกเงิน
ก็ให้ผู้นั้นออกแรงช่วยตามที่ข้าหลวงจะเห็นสมควร

ด้วยพระมหากรุณาธิคุณดังกล่าวมานี้ ราษฎรสามัญที่เป็นไทจากการเป็นไพร่ทาสจึงสามารถมีที่ดินเป็นของตนเอง ส่วนพวกไม่มีไร่นาเป็นของตนเองก็สามารถรับจ้างทำนาทำได้ รัฐเองก็ได้พยายามหาทางช่วยเหลือส่งเสริมเพื่อให้เกษตรกรสามารถมีผลผลิตที่ดี โดยการเริ่มโครงการชลประทานขึ้น มีการทำทำนบกั้นน้ำ การขุดคลองระบายน้ำ เป็นต้น

การก่อสร้างฝายกั้นลำน้ำสา จังหวัดน่าน

ส่วนการสื่อสารในรัชกาลที่ ๕ นั้น ได้รับการพัฒนาให้ทันสมัยยิ่งขึ้น ที่สำคัญได้แก่ การไปรษณีย์โทรเลขซึ่งเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยนี้ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๒๖ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมไปรษณีย์และกรมโทรเลขขึ้น ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๔๑ จึงได้รวมกันเรียกว่า กรมไปรษณีย์โทรเลข ด้านการโทรศัพท์ก็ได้เริ่มการวางสายโทรศัพท์ขึ้นใช้ในพระนครใน พ.ศ. ๒๔๒๔ และได้ขยายกว้างขวางยิ่งขึ้นในเวลาต่อมา ส่วนการคมนาคมระหว่างกรุงเทพฯ กับหัวเมืองก็เกิดในรัชสมัยนี้เช่นกัน เหล่านี้เป็นการอำนวยความสะดวกแก่กิจการพาณิชย์และเกื้อหนุนให้เศรษฐกิจของประเทศเติบโตดำเนินไปได้ด้วยดี ผลก็คือ ราษฎรมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นด้วยโดยปริยาย

กรมไปรษณีย์โทรเลขแห่งแรก

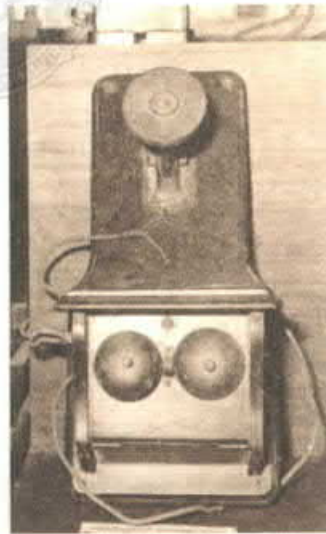
บุรุษไปรษณีย์

การส่งไปรษณีย์ทางบก

การส่งไปรษณีย์ทางน้ำ

เครื่องโทรศัพท์สมัยแรกเริ่ม

พระราชภารกิจและพระราชกรณียกิจที่กล่าวไว้ในงานเขียนนี้เป็นเพียงส่วนเสี้ยวแห่งพระราชภารกิจและพระราชกรณียกิจทั้งสิ้นทั้งปวง กล่าวได้ว่า ความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการปกครองและพัฒนาประเทศเกิดจากทรงยึดหลักทศพิธราชธรรมและข้อธรรมะทั้งปวงอันควรแก่ผู้นำประเทศจะพึงบำเพ็ญปฏิบัติ กอปรกับพระปรีชาสามารถ พระปรีชาญาณ พระวิจารณ์ญาณอันสูงมคัมภีรภาพ และพระราชอัธยาศัยอันงดงาม ทำให้พระราชดำริและพระราชปณิธานทุกประการดำเนินไปตามแผนที่ทรงวางไว้ ทีละขั้นทีละตอน อย่างนุ่มนวลและแนบเนียน ไม่ก่อให้เกิดความขัดข้องรำคาญแก่ชนชาวไทยทุกหมู่เหล่า ไม่ก่อให้เกิดความฉลาจลุ่นวายใดๆ ขึ้นในแผ่นดินที่สำคัญยิ่งคือ ได้ทรงสร้างรากฐานอันมั่นคงแก่ชาติบ้านเมืองทำให้ประเทศเจริญรุ่งเรืองสถาพร ดำรงความเป็นเอกราชมาตราบเท่าทุกวันนี้ จึงมีต้องสงสัยเลยว่า การเสด็จสวรรคตในวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ด้วยพระชนมายุเพียง ๕๘ พรรชนั้นชาติไทยต้องสูญเสียอย่างใหญ่หลวงเพียงใด และย่อมมีต้องสงสัยเลยว่า ชาวไทยทุกชั้นชนผู้ล่วงแล้วแต่จงรักและภักดีจะรู้สึกโศกเศร้าโศกเพียงใด แม้แต่สวรรคตก็ประหนึ่งจะรับรู้ความสูญเสียดังกล่าวดังพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (น.ม.ส.) ได้ทรงพรรณนา “ภาพจำหลัก” ที่จารึกในพระทัยมิรู้ลืม ในวันแห่งพระบรมศพไปประดิษฐาน ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทไว้ในบทพระนิพนธ์เรื่อง “สามกรุง” บางตอนว่า

พระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

“ระวีวารแรม ๕ ค่ำ เดือน ๑๑

เชิญพระศพสมเด็จพระเจ้า

เป็นรัชชิตยพิเชษ ราช

ทรงพระดำเนินเข้า เคลื่อนคล้อยร่ายทางฯ

ฯลฯ

รูปเทียนดอกไม้เนื่อง แนวถนน

สองฟากมากผู้คน รำไห้

ยามค่ำชะอำฝน พ้ามืด

แลบเห็นตัวได้ สดับเพียงเสียงครวญฯ

ฯลฯ

ขบวนแม่พระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อขบวนจวนเข้าราช	ดำเนิน ในนา
ณัดตั้งฟ้ามาเชิญ	เสด็จฟ้า
อัมพรอมรเหิร	เห็นแวบ
แววประกายพรายกล้า	เกลื่อนห้องเวหาฯ

ฯลฯ

เสร็จเชิญพระศพให้	เกลิงอาศน์
ดุสิตมหาปราสาท	สุดเศร้า
จึงพระพิรุณสาด	ฝนส่ง
ทีกท่วมถึงข้อเท้า	ท่องน้ำดำเนินฯ
ฝนดั่งฝนล้างฟ้า	ส่งรัชกาลที่ห้า
เสด็จเมื่อเมืองสวรรคตฯ” ๕๒	

ดังนั้น การที่องค์การยูเนสโกได้ประกาศพระเกียรติคุณให้เป็นที่ประจักษ์แก่ชาวโลกในครั้งนี้ จึงแสดงให้เห็นสัจธรรมข้อหนึ่งว่า “ความดีย่อมมีวันสูญสิ้นไปจากโลก” ดุจดั่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองได้เคยทรงพระราชนิพนธ์โคลงภาพพระราชพงศาวดารตอนพระสุริยทัชชาดค่อข้างไว้บาทหนึ่งว่า

“สูญชีพไปสูญสิ้น พจนัผู้สรรเสริญ” ๕๓

เชิงอรรถ

^๑ อเนก นาวิกมูล, ปกิณกะ ร.๕, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แสงแดด, ๒๕๓๕), หน้า ๘๗.

^๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๗ ถึง พ.ศ. ๒๕๔๓), ธนาครแห่งประเทศไทยพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว.ทองเถา ทองแถม ณ อยุธยา ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๑๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๐, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ดฯ, ๒๕๑๐), หน้า ๑๓๕.

^๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบรมราโชวาทในรัชกาลที่ ๕ พระราชทานแด่พระเจ้าลูกยาเธอ, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายบุญเชิด คุยมณี และนายประสิทธิ์ พรหมสาขา ณ สกลนคร ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

๔ เมษายน ๒๕๐๖, (พระนคร : บริษัทชุมนุมช่าง จำกัด, ๒๕๐๖),
หน้า ๓๔-๓๖.

๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ,
ความทรงจำ, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา ๒๕๑๗), หน้า ๑๘๐.

๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัส
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ตั้งแต่ พ.ศ.
๒๔๑๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๓), หน้า ๒๙ - ๓๒.

๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “หมวดที่ ๕ การ
ศึกษา เรื่อง สอนธรรมแก่เด็กในโรงเรียน”, พระราชหัตถเลขา
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระ
พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานแจก
เนื่องในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณในวัน
ตรงกับวันเสด็จสวรรคตที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๒, (พระนคร :
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒), หน้า ๗๒.

๗. พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยา
พระเสด็จสุเรนทราธิบดี เล่ม ๒, (พระนคร : องค์การค้าของ
คุรุสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๑๔๖ - ๑๔๗.

๘ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัส
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ตั้งแต่ พ.ศ.
๒๔๑๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๓), หน้า ๑๒๖ - ๑๒๗.

๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๙.

๑๐ ประพัฒน์ ตริณรงค์, **ชีวิตและงานของเจ้าพระยาพระเสด็จฯ**, (พระนคร : สำนักพิมพ์อุดมศึกษา, ๒๕๐๔), หน้า ๓๗๘.

๑๑ กฤษณา สินไชย (ผู้รวบรวม), **๒๐๐ ปีการศึกษาไทย : ลำดับเหตุการณ์ที่สำคัญ**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๑๔๒.

๑๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๓)**, หน้า ๑๒๑.

๑๓ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

๑๔ **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในรัชกาลที่ ๕ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ - ประกา พ.ศ. ๒๔๑๖**, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรีจัดพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. ๒๕๑๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๗), หน้า ๑๘๑ - ๑๘๒.

๑๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๘.

๑๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระบรมราโชวาทในรัชกาลที่ ๕ พระราชทานแด่พระเจ้าลูกยาเธอ**, หน้า ๑๒ - ๑๓.

๑๗ พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, **"หนังสือและคำพูด"**, **ผสมผสาน ชุดที่ ๓**, (ธนบุรี, โรงพิมพ์ไทยเทอดธรรม, ๒๕๑๓), หน้า ๓๑.

๑๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕ - ๓๖.

๑๙ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **เสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ ๕**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๙), หน้า ๖๔.

๒๐ หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล, “พระประวัติลูกเล่า”, **ปาฐกถาเรื่องสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและพระประวัติลูกเล่า**, (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๒๒๖.

๒๑ วิภา กงกะนันทน์, **กำเนิดนวนิยายในประเทศไทย**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๕๐), หน้า ๔๐๘-๔๐๙.

๒๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคราวเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป พุทธศักราช ๒๔๔๐**. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ดุสิต พานิชพัฒน์ ป.ช., ป.ม., ท.จ.ว. ณ ฌาปนสถานกองทัพอากาศ วัดพระศรีมหาธาตุวรวิหาร บางเขน กรุงเทพมหานคร วันอาทิตย์ที่ ๑๙ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๕๑, (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖๗.

๒๓ **เรียงความขอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ฉบับได้รับรางวัลที่ ๑ เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๗ - ๒๔๙๙**, (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๒๓๗.

๒๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๗**

ถึง พ.ศ. ๒๔๕๓), หน้า ๑๐๙.

๒๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑.

๒๖ วิชัย เสวระมาตย์, “ภาคผนวก”, การเลิกทาสในรัชสมัยของ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (สำนักวิจัยสถาบัน
บัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์จัดพิมพ์, ๒๕๑๐), หน้า ๑๐๘.

๒๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชดำรัส
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรม
ราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน”, เจ้านายและข้าราชการ
กราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน
ร.ศ. ๑๐๓ และพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครอง
แผ่นดิน, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ หม่อมสนิท
กฤดากร ณ เมรุวัดธาตุทอง พระโขนง วันที่ ๖ มีนาคม
พุทธศักราช ๒๕๑๐, (พระนคร : โรงพิมพ์กรมสรรพสามิต, ๒๕๑๐),
หน้า ๑๐๖ - ๑๐๗.

๒๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒-๒๒.

๒๙ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชดำรัส
ตอบความเห็นของผู้จะให้เปลี่ยนการปกครอง จ.ศ. ๑๒๔๗”, เรื่อง
เดียวกัน, หน้า ๕๓-๕๗.

๓๐ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชนิพนธ์ค่านำ
เรื่องพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน”, เจ้านาย
และข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลง

ราชการแผ่นดิน ร.ศ. ๑๐๓ และพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ หม่อมสนธิท กฤดากร ณ เมรุวัดธาตุทอง พระโขนง วันที่ ๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๑๐, พระนคร : โรงพิมพ์กรมสรรพสามิต, ๒๕๑๐), หน้า (ก)-(ข).

๓๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน”, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑.

๓๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ขัตติยพันธกรณี”, *วรรณลักษณะวิจารณ์เล่ม ๒*, หนังสือเรียนภาษาไทย ท ๖๐๖ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช ๒๕๒๔ ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓, (กรุงเทพมหานคร : องค์การค้ำของครูสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๖๗ - ๑๖๘.

๓๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “ขัตติยพันธกรณี”, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๘ - ๑๖๙.

๓๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๓)*, หน้า ๑๑๙.

๓๕ พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เล่ม ๒, หน้า ๑๓๕.

๓๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว *ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรง*

บริหารราชการแผ่นดินภาค ๒ ระหว่างพุทธศักราช ๒๔๓๔ ถึง พุทธศักราช ๒๔๕๓ , คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรีพิมพ์จำหน่ายเพื่อ เป็นการส่งเสริมความรู้ทางวิชาประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและ โบราณคดี ศิลธรรม การเมือง การปกครองของประเทศไทย สมัยรัชกาลที่ ๕, (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๙), หน้า ๕.

๓๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัส ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๓), หน้า ๑๙๙.

๓๘ วิชัย เสวมาตย์, งานชิ้นเดิม, หน้า ๑๒๙.

๓๙ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

๔๐ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗ - ๒๘.

๔๑ พระราชานุกิจประจำวันสำคัญประการหนึ่งในพระมหากษัตริย์ ไทย ที่ทรงปฏิบัติกันมาแต่โบราณนั้นคือการทรงบาตร โดยพระภิกษุ จะได้รับนิมนต์เป็นเวรกันมารับบิณฑบาตในวัง ตรงบริเวณที่ทรงบาตร ฝูงกามักจะมาโอบเชียวข้าวสุกในขัน ในรัชกาลที่ ๓ จึงทรง พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เด็กชายลูกผู้ดีที่อยู่ในพระราชวังมาคอย ไหล่กาในเวลาทรงบาตร เด็กพวกนั้นจึงได้ชื่อว่า “มหาดเล็กไล่กา” แต่ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ไม่มีมหาดเล็กไล่กา จวบจนสมัยรัชกาลที่ ๕ จึงจัดให้มีมหาดเล็กไล่กาขึ้นอีก โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ แต่งตัวแบบทหาร

๔๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา
ส่วนพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
คราวเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป พุทธศักราช ๒๔๔๐,
หน้า ๑๕๘.

๔๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, งานขึ้นเดิม, หน้า ๔๑.

๔๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์
เสด็จประพาสไทรโยค, (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา,
๒๕๐๕), หน้า ๑๔๘-๑๔๙.

๔๕ ชลธิรา ลัตยาวัฒนา, “เรื่องราวชาวป่า : คนป่าในงาน
วรรณกรรม”, **สรุปผลการสัมมนาทางวิชาการระดับชาติเรื่องเงาะ
ป่า, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร** ร่วมกับ
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยการสนับสนุน
ของบริษัท ซีพี - เซเว่นอีเลฟเว่น จำกัด พิมพ์เผยแพร่ในงานสัมมนา
ทางวิชาการระดับชาติเรื่อง “เงาะป่า” วันที่ ๓-๔ พฤษภาคม
๒๕๔๐, (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร,
๒๕๔๑), หน้า ๑๖๗.

๔๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “พระราชนิพนธ์
คำนำ”, **บทละครเรื่องเงาะป่า**, (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและ
ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, และสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๔๓ - ๔๔.

๔๗ ชลธิรา ลัตยาวัฒนา, งานขึ้นเดิม, หน้า ๑๖๘.

๔๘ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **บทละครเรื่องเงาะป่า**, หน้า ๑๐๙-๑๑๐.

๔๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕ - ๔๗.

๕๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, งานชิ้นเดิม, หน้า ๔๑.

๕๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๓**, หน้า ๑๓ - ๑๔.

๕๒ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, **สามกรุง**, (พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๑), หน้า ๒๕๙ - ๒๖๒.

๕๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “รูปที่ ๑๐ แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ภาพพระสุริยอภัยขาดคอช้าง”, **โคลงภาพพระราชพงศาวดาร**, พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์สนองพระคุณพระโสทรเชษฐภคินี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ในงานพระราชพิธีฉลองพระชนมายุ ๕ รอบ ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย วันเสาร์ที่ ๒๔ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๒๖, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๑๗.

บรรณานุกรม

กฤษฎา สิ้นไชย. (ผู้รวบรวม). ๒๐๐ ปีการศึกษาไทย : ลำดับ
เหตุการณ์ที่สำคัญ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

คำกลอนสรรเสริญพระบารมีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ภาคที่ ๑. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒ
ธนากร, ม.ป.ป. (มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์
พระราชทานในการบำเพ็ญพระราชกุศลเมื่อสมเด็จพระเจ้า
น้องนางเธอ เจ้าฟ้ามาลินีนกดาราลิ้นพระขนมมาถึงสัตมวาร
ณ วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๗).

โคลงภาพพระราชพงศาวดาร. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์,
๒๕๒๖. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรมินทรมหาภูมิพล
อดุลยเดชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์สนองพระคุณ
พระโสทรเชษฐภคินี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยา
ณิวัฒนา ในงานพระราชพิธีฉลองพระชนมายุ ๕ รอบ

ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย วันเสาร์ที่ ๒๔ พฤษภาคม
พุทธศักราช ๒๕๒๖.

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในรัชกาลที่ ๕ ปีมะโรง พ.ศ.

๒๔๑๑ - ปีระกา พ.ศ. ๒๔๑๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๗. (คณะกรรมการ
จัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. ๒๕๑๖).

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. บทละครเรื่องเงาะป่า,
กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรม
ศิลปากร, และสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.

_____ **ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า**
เจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดินภาค ๒ ระหว่าง
พุทธศักราช ๒๔๓๔ ถึงพุทธศักราช ๒๔๕๓. พระนคร :
โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๗. (คณะ
กรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและ
โบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี พิมพ์จำหน่ายเพื่อ
เป็นการส่งเสริมความรู้ทางวิชาประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม
และโบราณคดี ศิลธรรม การเมือง การปกครองของประเทศ
ไทยสมัยรัชกาลที่ ๕).

_____ **พระบรมราโชวาทในรัชกาลที่ ๕ พระราชทานแด่**
พระเจ้าลูกยาเธอ. พระนคร : บริษัทชุมนุมช่าง จำกัด,
๒๕๐๖. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายบุญเชิด คุณมณี และนายประสิทธิ์ พรหมสาขา ณ สกลนคร ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม ๔ เมษายน ๒๕๐๖).

_____ พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๓). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ดฯ, ๒๕๑๐ (ธนาคารแห่งประเทศไทยพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว.ทองเถา ทองแถม ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๑๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๐).

_____ พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค. พระนคร : องค์การคำของคุรุสภา, ๒๕๐๔.

_____ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานแจกเนื่องในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณในวันตรงกับวันสวรรคตที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๒).

_____ พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคราวเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป พุทธศักราช ๒๔๔๐. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๑. (พิมพ์เป็น

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ดุสิต
พานิชพัฒน์ ป.ช., ป.ม., ท.จ.ว. ณ ฌาปนสถานกองทัพ
อากาศ วัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวิหาร บางเขน กรุงเทพมหานคร
วันอาทิตย์ที่ ๑๙ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๔๑).

_____และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา,
เสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ ๕. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๙.

**เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลง
ราชการแผ่นดิน ร.ศ. ๑๐๓ และพระราชดำรัสในพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรม
ราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน.** พระนคร : โรงพิมพ์
กรมสรรพสามิต, ๒๕๑๐. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน
ฌาปนกิจศพ หม่อมสนธิ กฤดากร ณ เมรุวัดธาตุทอง
พระโขนง วันที่ ๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๑๐).

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **พระ
ราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕.** กรุงเทพฯ
: บัณฑิตวิทยาลัย, ๒๕๒๒. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน
ฌาปนกิจศพ น.ส.ธิตี บุณนาค ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส
วันที่ ๒๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๒๒).

_____ **ความทรงจำ,** กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา ๒๕๑๗.

ดำรง **ฐานดี. มานุษยวิทยาเบื้องต้น.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๑.

ธิดา สารยา. "สยามินทร์ปิ่นธเรศเจ้า จุลจอม จักรเยช".

กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๐.

____. **ราษฎรในครรลองแห่งความเจริญของสยาม.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๐.

____. **บ้านเมืองและประเทศในสายพระเนตร.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๐.

ทองต๋อ กล้วยไม้ ณ ออยุธยา. **พระราชผู้เป็นที่รักของประชาชน.**

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เพชรสยามการพิมพ์, ๒๕๒๙.

(สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการ
นายกรัฐมนตรี จัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๒๙).

นันทนา กปิลกาญจน์. **การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์เรื่อง
การเมืองการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ-
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๘.

ประพัฒน์ ตรีนรงค์. **ชีวิตและงานของเจ้าพระยาพระเสด็จฯ.**

พระนคร : สำนักพิมพ์อุดมศึกษา, ๒๕๐๔.

ประยุทธ์ ลิทธิพันธ์. **ราชสำนักไทย.** พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๕.

ป้าสุกธา **เรื่องสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำรา
ราชานุภาพและพระประวัติลูกเล่า.** พระนคร : องค์การค้า
ของคุรุสภา, ๒๕๐๖.

**พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยา
พระเสด็จสุเรนทราธิบดี เล่ม ๒.** พระนคร : องค์การค้า
ของคุรุสภา, ๒๕๐๖.

พิทยาลงกรณ์, พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. สามกรุง. พระนคร :
คลังวิทยา, ๒๕๑๑.

____. **ผสมผสาน ชุดที่ ๓.** ธนบุรี : โรงพิมพ์ไทยเทอดธรรม, ๒๕๑๓.
ยุพร แสงทักษิณ และประอรรัตน์ ตังกิตติภาภรณ์ (บรรณาธิการ).

ไทยศึกษา. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๑๑.
เรียงความขอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ฉบับ
ได้รับรางวัลที่ ๑ เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๗-๒๔๙๙. พระนคร
: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๔.

วิชัย เสวมาตย์. **การเลิกทาสในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระ**
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. สำนักวิจัยสถาบันบัณฑิต
พัฒนบริหารศาสตร์จัดพิมพ์, ๒๕๑๐.

วิชาการ, กรม. **แนวพระราชดำริเก้ารัชกาล.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๘.

____. **วรรณลักษณะวิจารณ์ เล่ม ๒.** หนังสือเรียนภาษาไทย ท ๖๐๖
ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย
พุทธศักราช ๒๕๒๔ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓).
กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๔๐.

วิภา กงกะนันทน์. **กำเนิดนวนิยายในประเทศไทย.** กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๐.

วุฒิชัย มูลศิลป์. **เมื่อเริ่มปฏิรูปการศึกษามัยรัชกาลที่ ๕ - รัชกาล**
ที่ ๗. กรุงเทพฯ : บริษัท ๒๐๒๐ เวิลด์ มีเดีย จำกัด,
๒๕๔๑.

_____. การปรับตัวของไทยและจีนในสมัยจักรวรรดินิยมใหม่.

กรุงเทพฯ : บริษัทเลิฟแอนด์ลิฟเพรสจำกัด, ๒๕๓๔.

สรุปผลการสัมมนาทางวิชาการระดับชาติเรื่องเงาะป่า. กรุงเทพฯ :

กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๑.

(กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ร่วมกับ
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยการ
สนับสนุนของบริษัทซีพี - เซเว่นอีเลฟเว่น จำกัด พิมพ์
เผยแพร่ในงานสัมมนาทางวิชาการระดับชาติเรื่อง “เงาะป่า”
วันที่ ๓-๔ พฤษภาคม ๒๕๔๐).

อร่าม อินพุ่ม. **รวมเรียงความรางวัลที่หนึ่งและชนะเลิศ.** กรุงเทพฯ :

ณ คม, ๒๕๔๔.

อเนก นาวิกมูล. **ปกิณกะ ร.๕.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แสงแดด,

๒๕๓๕.

ภาคผนวก

การประกาศยกย่องและร่วมฉลองบุคคลผู้มีผลงานดีเด่น และเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ของยูเนสโก

การประกาศยกย่องและร่วมฉลองบุคคลผู้มีผลงานดีเด่น และเหตุการณ์สำคัญของประวัติศาสตร์ของยูเนสโก เป็นโครงการ ที่ยูเนสโกมีวัตถุประสงค์ที่จะเชิดชูเกียรติของบุคคลที่มีชื่อเสียง และเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในอดีตที่เกี่ยวข้องทางด้านการศึกษา วิทยาศาสตร์ วัฒนธรรม สังคมศาสตร์ สื่อสารและอื่นๆ เนื่องใน โอกาสครบรอบห้าสิบปี ร้อยปี ร้อยห้าสิบปี หรือมากกว่านี้ของ บุคคลและเหตุการณ์นั้นๆ เพื่อจะได้ประกาศเกียรติคุณและเผยแพร่ ไปยังผู้สนใจและรัฐสมาชิกทั่วโลก โดยยูเนสโกพิจารณาคัดเลือก ตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ (Criteria for the selection of anniversaries)

แนวทางการเสนอ : ยูเนสโกจะมีหนังสือเชิญชวนไปยังประเทศสมาชิกแจ้งให้ทราบเกี่ยวกับประกาศยกย่องและร่วมฉลองบุคคลสำคัญและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ (Anniversaries of great personalities and historic events) ทุกๆ ๒ ปี ดังนั้น ประเทศสมาชิกจะต้องจัดส่งรายชื่อบุคคลสำคัญและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ พร้อมประวัติและรายละเอียดการฉลองให้ยูเนสโกทราบก่อนอย่างน้อย ๑-๒ ปี

การพิจารณา : พิจารณาโดยคณะกรรมการร่วมสาขาของยูเนสโก (The Intersectoral Committee) คณะกรรมการบริหารของยูเนสโก (Executive Board) และเสนอพิจารณาเห็นชอบประกาศยกย่องเป็นทางการโดยที่ประชุมใหญ่สมัยสามัญของยูเนสโก ซึ่งจะมีการประชุมทุกๆ ๒ ปี

บุคคลสำคัญและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ของประเทศไทยในอดีต : ยูเนสโกได้ประกาศยกย่องและร่วมฉลองบุคคลสำคัญ/เหตุการณ์สำคัญของประวัติศาสตร์ของประเทศไทยมาแล้วจำนวน ๑๓ รายการ

การเสนอพระนามและนามให้ยูเนสโกประกาศยกย่องและร่วมฉลอง สำหรับช่วงปี ๒๕๔๕-๒๕๔๖ : เมื่อวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๔ ประเทศไทยโดยกระทรวงศึกษาธิการด้วยความเห็นชอบของคณะรัฐมนตรีได้เสนอพระนามและนามให้ยูเนสโกประกาศยกย่องและร่วมฉลองในฐานะเป็นบุคคลสำคัญและมีผลงานดีเด่น คือ

๑. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครบรอบ ๑๕๐ พรรษา แห่งวันคล้ายวันพระราชสมภพวันที่ ๒๐ กันยายน ๒๕๔๖ ทางสาขาการศึกษา วัฒนธรรม สังคมศาสตร์ มานุษยวิทยา การพัฒนาสังคม และ สื่อสาร
๒. หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ครบรอบวันเกิด ๑๐๐ ปี วันที่ ๒๔ ตุลาคม ๒๕๔๖ ทางสาขาการศึกษา วัฒนธรรม วรรณกรรม และสื่อสาร

ยูเนสโกได้พิจารณาประกาศยกย่องพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เป็นบุคคลสำคัญและมีผลงานดีเด่นในสาขาดังกล่าวข้างต้นตามที่ประเทศไทยเสนอ และประกาศยกย่องหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ให้เป็นบุคคลสำคัญและมีผลงานดีเด่นในฐานะเป็นนักการศึกษา (educator) ในการประชุมใหญ่สมัยสามัญ ครั้งที่ ๓๑ ของยูเนสโก เมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายน ๒๕๔๔

หน่วยงานหลักที่รองรับในการจัดการฉลอง : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งเป็นหน่วยงานในการเสนอพระนามและนาม

รายพระนามและรายนามบุคคลสำคัญผู้มีผลงานดีเด่น
และเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทย
ซึ่งยูเนสโกได้ประกาศยกย่อง

- ๑.ฉลองวันประสูติครบ ๑๐๐ พรรษา ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในวันที่ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๐๕
- ๒.ฉลองวันประสูติครบ ๑๐๐ พรรษา ของสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในวันที่ ๒๘ เมษายน ๒๕๐๖
- ๓.ฉลองวันพระราชสมภพครบ ๒๐๐ พรรษา ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๑
- ๔.ฉลองวันพระราชสมภพครบ ๑๐๐ พรรษา ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวันที่ ๑ มกราคม ๒๕๒๔
- ๕.ฉลองวันเกิดครบ ๒๐๐ ปี ของสุนทรภู่ ในวันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๒๙
- ๖.ฉลองวันเกิดครบ ๑๐๐ ปี ของพระยาอนุমানราชชน ในวันที่ ๑๔ ธันวาคม ๒๕๓๑
- ๗.ฉลองวันประสูติครบ ๒๐๐ ปี ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในวันที่ ๑๑ ธันวาคม ๒๕๓๓
- ๘.ฉลองวันประสูติครบ ๑๐๐ ปี ของพลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ในวันที่ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๓๔

- ๙.ฉลองครบรอบ ๑๐๐ ปี วันคล้ายวันพระราชสมภพของสมเด็จพระมหิตลาธิเบศรอดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก ในวันที่ ๑ มกราคม ๒๕๓๕
- ๑๐.ฉลองครบรอบ ๗๐๐ ปี ของการสถาปนาเมืองเชียงใหม่ ในวันที่ ๑๒ เมษายน ๒๕๓๙
- ๑๑.ฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ ในวันที่ ๙ มิถุนายน ๒๕๓๙
- ๑๒.ฉลองวันพระราชสมภพครบ ๑๐๐ พรรษา ของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ในวันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๔๓
- ๑๓.ฉลองวันเกิดครบ ๑๐๐ ปี ของศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พนมยงค์ ในวันที่ ๑๑ พฤษภาคม ๒๕๔๓

พระราชบัญญัติ หักคกระเชียรอาสุลูกทาสลูกไทย*

ศุภมัสดุ จุลศักราช ๑๒๓๖ โสณสังวัจจระสาวนมาศ
ชุนปักษ นวมิตติศุกรวาร ปรีเชทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพย
มหามงกุฎบุรุษรัตนราชรวิวงษ วรุตมพงษ์บริพัตรวรขัตติยราชนิก
โรตมจาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชา
ธิราชบรมนารถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม รัชกาลที่ ๕
ในพระบรมราชวงษ ซึ่งประดิษฐานแลดำรงคคีริราชสมบัติรัตน
ไชมหัยสวริยาธิปัติ ณ กรุงเทพมหานครอมรัตนโกสินทรหมิน
ทรายุทธามหาดีลกภพนพรัตนราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชนิเวศมหา
สฐาน ซึ่งเป็นพระมหานครบรมราชธานีใหญ่ในราชอาณาจักรแดน

* คัดจาก วิชัย เสวะมาตย์, การเลิกทาสในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว, (สำนักวิจัยสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ จัดพิมพ์, ๒๕๕๐),
หน้า ๑๒๒-๑๒๘.

สยามฝ่ายเหนือฝ่ายใต้ แลเปนบรมราชาธิราชอันใหญ่ในประเทศ
ราชที่ใกล้เคียง คือลาวกะเหรี่ยงมลายูประเทศแฉ่งอื่น ๆ ผู้ทรงพระ
คุณธรรมอันมหาประเสริฐ เสด็จออกพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ
เบื้องบูรพาทิศภาคแห่งพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทรงสถิตยเหนือ
วราขอาสน์อันพิจิตรบันจงแปรพักตร์ทักษิณทิศาพิมุข พร้อมด้วย
ท่านที่ปฤชาราชการแผ่นดิน เฝ้าทูลลอองธุลีพระบาทโดยลำดับ
ทรงพระอนุสรคำนึงถึงธรรมเนียมบ้านเมืองมาแต่โบราณ
ธรรมเนียมใดเป็นการเจริญมีคุณมีประโยชน์เป็นยุติธรรมแล้ว
อยากจะทรงทำนุบำรุงให้วัฒนาการเจริญยิ่งขึ้น ให้ดำรงสืบได้สิ้น
กาลนาน ถ้าธรรมเนียมใดไม่เป็นการเจริญแก่ประชาชนชาวพระนคร
ไม่เป็นคุณประโยชน์ ไม่เป็นยุติธรรม ก็อยากจะทรงเลิกถอนเสีย
แต่จะต้องค่อยัดตรอนผ่อนไปทีละเล็กทีละน้อย ตามกาลตามเวลา
กว่าจะเรียบร้อยไปได้ ก็แต่ในพระราชบัญญัติเดิมอันโบราณราช
กระษัตริย์ตั้งไว้ตามคำภีร์พระธรรมสาตร ว่าด้วยลักษณะทาส ๗
จำพวก คือทาสสินไถ่ ๑ ลูกทาสเกิดในเรือนเบี้ย ๑ ทาสได้มาแต่
บิดามารดา ๑ ทาสท่านให้ ๑ ทาสอันได้ด้วยช่วยกังวลทุกข์ร้อน ๑
ทาสได้เลี้ยงมาเมื่อกาลทุกข์ภัยไทย ๑ ทาสไปรบศึกได้มาเป็น
เชลย ๑ เปน ๗ จำพวกด้วยกันดังนี้ อันทาส ๗ จำพวกนี้ นับว่า
เป็นทาสโดยกระบวนเมืองท่าน ถ้าไม่มีเงินมาให้แก่เจ้าทาสครบค่า
แล้ว ก็ไม่มีเวลาที่จะพ้นยากจากทุกข์เป็นไทยได้ ฝ่ายลูกทาสซึ่งเกิด
แต่ทาสทั้ง ๗ จำพวกนั้น ตั้งแต่ออกจากครรภ์ภอลิมาตาก็ต้องนับ
ว่าเป็นทาสมีค่าตัวไป จนอายุถึงร้อยปีแล้วยังไม่หมดค่าตัว คือ
ท่านคิดอายุตั้งแต่เดือนหนึ่ง ๒ เดือน ๓ เดือน ชาย ๖ บาท หญิง
ตำลึง ๑ จนชายอายุ ๒๖ ปี ถึง ๔๐ ปี เต็มค่า สิบสี่ตำลึง หญิงอายุ

๒๑ ปี ถึง ๓๐ ปีเต็มค่า สิบสองตำลึง ถ้าขายอายุเกิน ๔๐ ปี หญิง
อายุเกิน ๓๐ ปี จึงได้ลดถอนค่าตัวลงจนอายุถึง ๑๐๐ ปี ยังมีค่าตัว
ขายตำลึง ๑ หญิงสามบาท ยังหาขาดค่าตัวไม่ เป็นธรรมเนียมเดิม
มีมาดังนี้ ดูประหนึ่งหามีความกรุณาแก่ลูกทาสไม่ ด้วยลูกทาสที่
เกิดมาไม่รู้ไม่ได้เห็นสิ่งใดเลย บิดามารดาชั่วไปแล้วยังภาลูกให้
เป็นทาสไปจนสิ้นชีวิตอีกเล่า เพราะรับโทษทุกข์ของพ่อแม่เท่านั้น
หาควรที่จะเอาเป็นทาสจนตลอดชีวิตไม่ ถ้าจะโปรดเลิกถอนให้
ลูกทาสหลุดค่าตัวเสียทีเดียว นายเงินผู้ไม่มีความเมตตากรุณา ก็จะ
ไม่ให้ทาสมารดาเลี้ยงรักษาลูก เพราะเห็นว่าลูกทาสเกิดมาไม่เป็น
คุณไม่เป็นประโยชน์แก่นายเงินๆ ก็เอาทาสที่เป็นพ่อแม่ไปใช้
การทำงานของตัวมิให้เลี้ยงรักษาลูกนั้นๆ ก็จะเป็นอันตรายตายเสีย
เป็นอันมาก เพราะนายเงินจะแก้งจะนี้ จำต้องผ่อนให้เป็น
ประโยชน์แก่นายเงินบ้าง ให้ลูกทาสภอมีเวลาหลุดเป็นไทยได้บ้าง
ถ้าลูกทาสเป็นชายครั้งหลุดพ้นค่าตัวแล้ว จะได้รับจ้างทำมาค้าขาย
ฝึกหัดวิชาการและจะได้บรรพชาอุปสมบทบ้าง ถ้าเป็นหญิงหลุดพ้น
เป็นไทย ได้ผัวได้ลูกมีช่องที่จะประกอบกิจการทำมาหากินได้บ้าง
เมื่อเป็นดังนี้จะเป็นการรุ่งเรืองเจริญแก่ประชาชนชาวพระนครสยาม
โดยแท้ จึงมีพระบรมราชโองการมารพระบัณฑูรสรุสังหนาทดรัส
เหนือเกล้าฯ สั่งให้ที่ปลุกราชการแผ่นดินตราพระราชกฤษฎีกา
เป็นพระราชบัญญัติไว้ ให้พระบรมวงษานุวงศ์แลข้าราชการทุก
กระทรวงทบวงการฝ่ายทหารพลเรือน แลอาณาประชาราษฎร์ใน
กรุงเทพฯ แลหัวเมืองเอก โท ตรี จัตวา ฝ่ายได้ฝ่ายเหนือให้ทราบ
ทั่วกันว่า จุลศักราช ๑๒๓๐ ปีมีโรงสัมฤทธิ์คนี้เป้นปีพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเศก ในพระ

มหาเสวตฉัตรเป็นปี่มหามงคลอันประเสริฐ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง
ปี่มโหรีสมณฤทธิศกเป็นต้น พระราชบัญญัติลักษณะลูกทาสีว่า
ตั้งแต่นี้สืบไป

มาตรา ๑ ถ้าลูกทาสีชายหญิงเกิดเมื่อจุลศักราช ๑๒๓๐
ปี่มโหรีสมณฤทธิศกนี้เป็นต้นไป ให้คิดค่ากระเชียรอายุตั้งแต่เดือน
หนึ่ง ๒ เดือน ๓ เดือน จน ๘ ปีเต็มค่าตัว ตั้งแต่ ๘ ปีต่อไปให้ลด
กระเชียรอายุลงทุกปี ถึงอายุ ๒๑ ขาดค่าให้ลูกทาสีพ้นค่าตัวเป็น
ไทย

มาตรา ๒ ตารางกระเชียรอายุลูกทาสีทรงพระราชบัญญัติ
ตั้งใหม่ ให้ใช้แต่ลูกทาสีแลบุตรราชบุตรที่ยังเป็นไทยไม่เป็นทาสี
จำเพาะแต่ที่เกิดในปี่มโหรีสมณฤทธิศก แลปี่มเสงเอกศกต่อๆ ไป คือ
ชายอายุเดือนหนึ่ง ๒ เดือน ๓ เดือน กระเชียรอายุเงินตำลึงถึง ๔
เดือน ๕ เดือน ๖ เดือน สองตำลึง ๗ เดือน ๘ เดือน ๙ เดือน
สองตำลึงถึง ๑๐ เดือน ๑๑ เดือน สามตำลึง ๑ ปี ๒ ปี สี่ตำลึง ๓
ปี ๔ ปี ห้าตำลึง ๕ ปี ๖ ปี หกตำลึง ๗ ปี ๘ ปี แปดตำลึง ๙ ปี
๑๐ ปี ๑๑ ปี เจ็ดตำลึง ๑๒ ปี ๑๓ ปี ๑๔ ปี ห้าตำลึงถึง ๑๕ ปี ๑๖
ปี ๑๗ ปี สามตำลึงถึง ๑๘ ปี ๑๙ ปี ๒๐ ปี ตำลึง ๑

หญิงอายุเดือนหนึ่ง ๒ เดือน ๓ เดือน ตำลึงหนึ่ง ๔ เดือน
๕ เดือน ๖ เดือน ตำลึงถึง ๗ เดือน ๘ เดือน ๙ เดือน สองตำลึง
๑๐ เดือน ๑๑ เดือน สองตำลึงถึง ๑ ปี ๒ ปี สามตำลึง ๓ ปี ๔ ปี
สี่ตำลึง ๕ ปี ๖ ปี ห้าตำลึง ๗ ปี ๘ ปี เจ็ดตำลึง ๙ ปี ๑๐ ปี ๑๑
ปี หกตำลึง ๑๒ ปี ๑๓ ปี ๑๔ ปี ห้าตำลึงสามบาท ๑๕ ปี ๑๖ ปี
๑๗ ปี สามตำลึง ๑๘ ปี ๑๙ ปี ๒๐ ปี สามบาท ถึง ๒๑ ปีหมด
ค่าตัวทั้งชายหญิง ตารางกระเชียรทั้งขึ้นทั้งลดดังนี้ ถ้าคนเกิด

ในปีเถาะนพศกขึ้นไป และจะตัดสินคดีด้วยความอื่น ๆ ให้ใช้กระษียรอายุในกรมศักดินา เมื่อจุลศักราช ๙๕๕ ปีระกาเบญจศกโน้น

มาตรา ๓ ลูกทาสชายหญิงที่เกิดในเรือนเบี้ยนายเงิน ตั้งแต่ปีมโรงสัมฤทธิศกต่อไปจะอยู่กับนายเงินเดิมตลอดไปจนถึงอายุ ๒๑ ปีก็ดี ไม่ได้อยู่กับนายเงินเดิมจะยกย้ายวางเงินไปอยู่กับนายเงินที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ที่ ๕ ที่ ๖ ในระหว่างยังไม่ถึง ๒๑ ปีก็ดี ให้คิดพิกัดกระษียรอายุตามขึ้นตามลดต่อไปทุก ๆ นายเงิน กว่าลูกทาสชายหญิงจะอายุได้ถึง ๒๑ ปีพ้นค่าตัวคนไทย

มาตรา ๔ ลูกทาสเป็นชายก็ดี เป็นหญิงก็ดี ที่เกิดในปีมโรงสัมฤทธิศก แลในปีอื่น ๆ ซึ่งจะช่วยไถ่กันต่อ ๆ ไปนั้น ให้คิดกระษียรอายุขึ้นลดตามพิกัดแบบนี้คือ ค่าตัวเดิมอ้ายกอผัว อีซอเมีย ๒ คนเงิน ๓ ชั่งห้าตำลึง เกิดลูกในเรือนเบี้ยนายเงินที่หนึ่ง ๒ คน ชายชื่ออ้ายคองหญิงชื่ออิงอ อยู่กับนายเงินที่หนึ่งจนอายุอ้ายคองได้สามปี อิงอได้ ๓ เดือน วางเงินไปอยู่กับนายเงินที่สอง ๆ ต้องเติมเงินค่ากระษียรอายุส่วนลูกทาสติดมา อ้ายคอง ๓ ปีห้าตำลึง อิงอ ๓ เดือนตำลึง ๑ ตราไว้ในกรมธรรม์เป็นแผนกส่วนค่ากระษียรอายุลูกทาสเงินหกตำลึง รวมทั้งค่าตัวอ้ายกอ อีซอพ่อแม่ เป็นเงิน ๓ ชั่งสิบเอ็ดตำลึง ถ้าอยู่กับนายเงินที่สอง ๕ ปีอายุอ้ายคองได้ ๔ ปี เติมค่า ๔ ตำลึง อายุอิงอได้ ๕ ปี ๓ เดือนห้าตำลึง แล้ววางเงินไปอยู่กับนายเงินที่สาม ๆ ต้องเพิ่มเงินค่ากระษียรอายุอ้ายคองสามตำลึง เก่าใหม่เป็น ๘ ตำลึง อิงอสี่ตำลึง เก่าใหม่เป็นห้าตำลึง ตราไว้ในกรมธรรม์เป็นแผนก ส่วนอ้ายคองอิงอ รวมทั้งค่าตัวอ้ายกอ อีซอพ่อแม่ เป็นเงิน ๓ ชั่ง สิบแปดตำลึง อยู่กับนายเงินที่สาม ๔ ปี กับ ๖ เดือน อายุอ้ายคองได้

๑๖ ปี ๖ เดือน ค่าตัวลดยู่แต่สามตำลึงกึ่ง อายุยิ่งอได้ ๑๓ ปี ๙ เดือน ค่าตัวลดยู่แต่ห้าตำลึงกึ่ง แล้ววางเงินไปอยู่กับนายเงินที่ ๔ นายเงินที่ ๓ ต้องลดเงินค่าตัว ส่วนอ้ายคอสี่ตำลึงกึ่ง เขาแต่สามตำลึงกึ่ง ส่วนอิงอเอาขึ้นกึ่งตำลึง เป็นห้าตำลึง รวมเก้าตำลึง นายเงินที่ ๔ ต้องออกเงินช่วยไถ่ตราไว้ในกรรมธรรมเป็นแผนก ส่วนลูกทาส อ้ายคอเก้าแปดตำลึง ลดสี่ตำลึงกึ่งคงสามตำลึงกึ่ง อิงอเก้าห้าตำลึงขึ้นกึ่งตำลึงคงห้าตำลึงกึ่ง รวม ๙ ตำลึง รวมทั้งค่าตัวอ้ายกอ อีซอ เป็นเงิน ๓ ชั่ง ๑๔ ตำลึง ถ้าอยู่กับนายเงินที่ ๔ ได้ ๓ ปี กับ ๗ เดือน อายุอ้ายคอได้ ๒๐ ปี กับเดือน ๑ ส่วนอ้ายคอหลุดพ้นค่าตัวเป็นไทย แต่อิงออายุได้ ๑๗ ปี กับ ๔ เดือน ลดค่าตัวลงอยู่แต่สามบาท อ้ายกอ อีซอ อิงอ วางเงินไปอยู่กับนายเงินที่ ๕ นายเงินที่ ๔ ต้องลดส่วนค่าตัวอิงอลงสี่ตำลึงสามบาทเขาแต่สามบาท ด้วยอิงออายุ ๑๗ ปีกับ ๔ เดือน อย่างเข้าใน ๑๘ ปีพิกัฏกระเชียรอายุลดลงอยู่สามบาท แล้วนายเงินที่ ๕ ต้องออกเงินช่วยไถ่ รวมทั้งค่าตัวอ้ายกอ อีซอ อิงอ เป็นเงินตรา ๓ ชั่ง ๕ ตำลึง สามบาท ถ้าอยู่กับนายเงินที่ ๕ ได้ ๒ ปี กับ ๘ เดือน อายุอิงอได้ ๒๐ ปีกับ ๒ เดือน ส่วนอิงอหลุดพ้นค่าตัวเป็นไทย แต่อ้ายกออีซอพ้อแค่ค่าตัวคง ๓ ชั่ง ๕ ตำลึงตามเดิม ถ้าอ้ายกอ อีซอ อ้ายคอ อิงอ คนใดคนหนึ่งตายเสียในระหว่างนายเงินใดนายเงินหนึ่ง ก็ให้คิดยกส่วนค่าตัวผู้ตายผู้ยังเป็นภพแก่นายเงิน ตามพระราชกำหนดกฎหมายเดิม

มาตรา ๕ ว่าตั้งแต่จุลศักราช ๑๒๓๖ ปีจอฉศกนี้ไป ผู้มีสินทรัพย์จะรับช่วยไถ่คนยากจนขาดแคลนมาเป็นทาสลงใหม่ก็ดี ทาสเก่าที่วางเงินมาแต่นายอื่นๆ ก็ดี ซึ่งมีลูกทาสเกิดในป้อมโรง

ล้มฤทธิศกติดมาด้วยไซ้ ให้ผู้เป็นเจ้าของเงินพร้อมกันกับ
อำเภอกำนันแลตัวทาส ทำสารกรมธรรม์เขียนด้วยเส้นหมึกให้
ชัดเจนเป็นส่วนออกว่าลูกทาสชายหญิงเกิดในปีนั้น ๆ อายุได้
เท่านั้น เงินค่าตัวตามกระเชียรอายุใหม่เท่านั้น ให้ตัวทาสเขียนชื่อ
มันเอง ฤจ้งวานเขาเขียนชื่อมันไว้ในท้ายกรมธรรม์ แล้วประทับ
ตราอำเภอกำนันไว้เป็นสำคัญทุกฉบับ

มาตรา ๖ ทวยราษฎรซึ่งเปนไทยยังมีได้ทุกชนากลงเปน
ทาสฉิวาขัดสนชั้นจนขาดแคลน บิดามารดาปู่ย่าตายายลุงป้าน้าอา
พี่ชายหญิงจะเอาบุตรเอาหลานที่เกิดตั้งแต่ปีมโรงล้มฤทธิศก อายุ
ต่ำกว่า ๑๕ ปีลงมา ไปขายฝากประจำเชิงกระยาดอกเบี้ยไว้กับ
ท่าน ลงชื่อในกรมธรรม์เจ้าสินตัวเบี้ยจะรู้จักดี มีรู้จักดี ว่าเป็นสิทธิ
โดยกระบินเมืองท่านเพราะบิดามารดาญาติผู้ใหญ่เป็นอิสระภาพ
ตามพระราชกำหนดใหม่ในแผ่นดินสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เมื่อจุลศักราช ๑๒๒๙ ปีเถาะนพศก แต่ให้ขายได้ตามพิกัด
กระเชียรอายุใหม่ในรัชการปัตยุบันนี้

มาตรา ๗ ถ้าบุตรหลานที่เกิดตั้งแต่ปีมโรงล้มฤทธิศก
จำเรียวอายุได้ ๑๕ ปี ขึ้นไปถึง ๒๐ ปี นับว่ารู้เดียงสาการ
ผิดชอบแล้วบิดามารดาญาติผู้ใหญ่จะเอาไปขายประจำเชิงกระยา
ดอกเบี้ย ท่านใส่ชื่อในกรมธรรม์ไซ้ ต้องให้มันตัวเรือนเบี้ยรู้เห็น
ลงก้าแหวงแกงใดเขียนชื่อไว้เป็นสำคัญ จึงเปนสิทธิได้แก่เจ้าสิน
ค่าตัวมัน ตัวเบี้ยขึ้นเบี้ยลดตามพิกัดกระเชียรอายุใหม่ในรัชกาล
ปัตยุบันนี้ ถ้าตัวเบี้ยมีรู้เห็นไม่ได้เขียนชื่อด้วยลายมือเอง แลไม่
ได้จ้งไม่ได้วานเขาเขียนชื่อไซ้ อย่างนั้นว่าเป็นทาสเลย

มาตรา ๘ ลูกทาสกิติ ลูกไทยกิติ ที่เกิดในปมโรงสัหมฤทธิศก
เป็นต้นไป อายุได้ถึง ๒๑ ปี บิดามาราดวงษาคณาญาติ ญาติวามัน
เองกิติ ขาดแคลนลงจะไปขายฝากประจำเชิงกระยาตอกเบี้ยไว้กับ
ท่านไสร้ ห้ามมิให้เจ้าสินผู้มีทรัพย์รับช่วยไถ่มาเป็นทาสตนเป็นอัน
ขาด ถ้าลูกทาสลูกไทยที่เกิดในปมโรงสัหมฤทธิศกเป็นต้นไป อายุถึง
๒๑ ปีแล้วกิติ ฤอายุจะมากเกินขึ้นไปถึง ๒๕ ปีกิติ ถึง ๓๐ ปีกิติ
๓๕ ปีกิติ ๔๐ ปีกิติ ๔๕ ปีกิติ ๕๐ ปีกิติ ยากจนขาดแคลนลง ก็
จะกล่าวเท็จหลอกลวงท่านว่า ข้าพเจ้ามิได้เกิดในปมโรงสัหมฤทธิศก
ในปมเสงเอกศกเป็นต้นไป ข้าพเจ้าเกิดในปีเถาะนพศก ฤปีชาน
อัฐศก ฤปีฉลูสัปตศก พ้นขึ้นไปแล้วมันมีอาสนไปขายตัวประจำ
เชิงเบี้ยท่านไสร้ให้ท่านผู้มีทรัพย์รับช่วยไถ่เป็นเจ้าเบี่ยนนายเงินชำระ
ไถ่ตามผู้ซึ่งมาเป็นตัวเบี้ยว่าเกิดปีใด จุลศักราชเท่าไรแล้วเขียนหมาย
ปากคำไว้ให้เปนแนในสารกรรมธรรม์ว่ามันเกิดปีนั้น นักษัตรค
เท่านั้นถ้าภายหลังมันกลับถ้อยคินคำเป็นอย่างอื่นไสร้ จงปรับ
โทษมันผู้ทาสเท็จโดยถานกระบัดสินท่านในลักษณทาสมาตรา
๑๔ ไน้น ถ้าเจ้าสินอยากใช้ทาสมิไถ่ตามเขาปากคำมันตราไว้ใน
กรรมธรรม์ให้แน่ชัด แล้วรับช่วยไถ่มาเป็นทาส ถ้าตัวทาสมันว่ามัน
เกิดในปมโรงสัหมฤทธิศกเป็นต้นไป ซึ่งเป็นปีที่ห้ามในพระราช
บัญญัติไสร้ ให้ปรับไหมเจ้าเบี่ยนนายเงินเป็นกัฟในเงินค่าตัวทาส
ซึ่งมีในสารกรรมธรรม์นั้น

มาตรา ๙ ถ้าผู้มีทรัพย์รับช่วยไถ่ทาสลูกไทยที่เกิดใน
ปมโรงสัหมฤทธิศกเป็นต้นไป อายุได้ ๒๑ ปี พ้นหนี้หลุดค่าตัวเป็นไท
แล้วนั้น มาเป็นทาสมิได้เป็นสิทธิแก่เจ้าสินโดยพระราชบัญญัติ
ถึงกรรมธรรม์มีศุภมาศวันคิน ชื่อตัวเบี้ยจำนวนเงินประการใด

ตัวเบี้ยจะไปจากเบี้ยเจ้าเงินได้ตามลำพังใจ เจ้าเบี้ยเจ้าเงินจะตาม
กุมเกาะมาว่ากล่าวไม่ได้เงินค่าตัวเปนภักแก่เจ้าเบี้ยเจ้าเงิน โดย
โทษล่วงพระราชกฤษฎีกา

มาตรา ๑๐ ลูกทาสลูกไทยอายุถึง ๒๑ ปีพ้นค่าตัวจาก
เจ้าเบี้ยนายเงินแล้ว มันเหล่านั้นคัดข้อมือหมายหมุ่แล้วก็ดี ยังไม่ได้
คัดข้อมือชาวก็ดี ให้เจ้าเบี้ยนายเงินเดิมฤๅเจ้าหมุ่มุลนายใหม่ ทำ
หางว่าวสักแปลงยื่นต่อกรมพระสุรัสวดี ให้สักแปลงเปนทาสพัน
ค่าตัว มีศักดินา ๑๐ ไร่ลงทุกคน ถ้านายเดิมแลเจ้าหมุ่ใหม่แกลัง
ปิดบังเลือกใสไม่นำตัวทาสพันค่าตัวไปสัก จงปรับไหมมิโทษแก่
ผู้ปิดบังจงหนักตามพระราชกฤษฎีกา

มาตรา ๑๑ ทวยไพร่หลวงจ่ายไพร่หลวงสู่ส่วยไพร่หลวง
คงเมืองกองอัทมาท กองมหันตโทษ วิเศษ โรงสี สติงโรงไหม โขลง
โรงงาน บันดาค่าคนหลวงลักลอบปลอมแปลงไปทำสาธารณธรรม
ขายประจำเชิงกระยาตอกเบี้ยไว้กับท่าน มันเกิดลูกในเรือนเบี้ย
ท่านตั้งแต่ปีมโรงสำฤทธิศกเปนต้นไป อายุลูกเรือนเบี้ยถึง ๒๑ ปี
ไซ้ให้เจ้าเบี้ยนายเงินไปแจ้งความต้องการสุรัสวดี ให้เจ้าหมุ่พา
เอามันไปสักคงหมุ่ ส่วนพ่อมันส่วนแม่มันคงออกเดือนใช้เจ้า
เข้าเดือนใช้นาย ตามพระราชกำหนดเดิม

มาตรา ๑๒ ว่าในลักษณะทาสเดิม มาตรา ๒๐ ครั้ง
มหาดักราช ๑๓๕๙ ปีเมแมนักษัตริย์นั้น คือตรงกับจุลศักราช
๙๙๙ ปีเมแมนพศกโน้น มีความว่า ชายหญิงมีอาสนขายตัวเองไว้
กับท่านให้ท่านใช้ ถ้าลูกชายลูกหญิงอายุตั้งแต่ ๑ เดือน ๒ เดือน
ติดตามพ่อแม่ที่ป่าน้ำอามาอยู่ด้วย มีได้เข้าในอาสนตัวเบี้ยซื้อขาย
ลูกนั้นโตใหญ่ขึ้นจะไปให้นายเงินคิดแบ่งค่าเข้าบ่อนสองส่วนดังนี้

อย่าใช้ต่อไปให้ยกเลิกมาตรา ๒๐ นั้นเสีย แต่นี้สืบไป ทวยราษฎร์
ชายหญิงขาดแคลนชั้นจน มีอาสนมาขายตัวอยู่กับท่าน ถ้าลูกชาย
ลูกหญิงติดตามพ่อแม่พี่บ้าน้ำอาร์วมาอยู่ด้วย แต่มิได้เข้าชื่อเป็นตัว
เบี้ยอยู่ในกรมธรรม์ท่าน ถึงลูกชายหญิงนั้นจะติดตามอยู่ตั้งแต่อายุ
ได้ ๑ เดือน ๒ เดือน ๓ เดือนขึ้นไปจนถึง ๗ ขวบก็ดี ฤาอายุเกิน
๗ ขวบขึ้นไปก็ดี อย่าให้เจ้าเบี้ยนายเงินคิดเอาค่าน้ำนมเข้าป้อน
กับทารกเป็นเงินค่าตัว อย่าเอาทารกนั้นเป็นทาสต่อไปเป็นอันขาด

พระราชบัญญัติลูกทาสลูกไทยนี้ ให้เจ้าเบี้ยนายเงินผู้มีทาส
จะช่วยไถ่ทาส ให้ตั้งอายุลูกทาสลงเรือนเงินไว้ในสารกรมธรรม์ไว้
ให้ชัดดังในมาตรา ๕ ให้เสร็จแต่ในปัจจุฉกนี้ ต่อไปตั้งแต่ ณ
วันเดือนห้า ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีกุนยังเปนฉก ให้ผู้ชำระตัดสินคดีของ
ผู้ที่เกี่ยวข้องด้วยลูกทาสลูกไทย ทำตามพระราชบัญญัติใหม่จง
ทุกข้อทุกประการ

**พระราชดำรัสตอบพระบรมวงศานุวงศ์
แลข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้า ในการเฉลิม**

พระชนมพรรษา

ที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

เมื่อวันที่ ๒๑ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๘

(พ.ศ. ๒๔๙๒)*

มีความชื่นชมยินดีที่ได้เห็นท่านทั้งหลายมาพร้อมกันใน
วันมหามงคล ทั้งได้ฟังคำให้พรตามเคย อันแสดงความปรารถนาดี
ต่อตัวเรา เราขอขอบใจท่านทั้งหลายเป็นอันมาก ราชการทั้งหลาย

* คัดจาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสในพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๓), ธนาคาร
แห่งประเทศไทยพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว. ทองเอก
ทองแถม ณ อยุธยา ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๑๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๐,
(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สถานลงเคราะห์หญิงปากเกร็ดฯ, ๒๕๑๐), หน้า ๑๔๘-๑๕๑.

ซึ่งท่านทั้งปวงได้บัญญัติจะช่วยเหลือหนุ่ให้การดำเนินไปสู่ทาง
ความเจริญ อันเราได้สังเกตเห็นตั้งแต่ปีกลายมาจนถึงบัดนี้ก็ยัง
ดำเนินไปด้วยดีคือ

การในมหาดไทย เมื่อปีกลายนี้ได้จัดการวางแผน
ปกครองท้องที่ตั้งแต่หมู่บ้านตำบลขึ้นมาจนอำเภอ ในปีนี้ได้วาง
แบบปกครองชั้นหัวเมืองต่อขึ้นมาโดยลำดับอีกชั้นหนึ่ง

การคุมขังนักโทษตามหัวเมือง ได้จัดสร้างเรือนจำให้ดีกว่า
แต่ก่อนและได้วางแบบแผนไว้ เพื่อให้การคุมขังเป็นไปตามพระ
ราชกำหนดกฎหมาย และมีให้นักโทษต้องได้รับความทรมานลำบาก

ตำรวจภูธรได้จัดขยายออกไปอีก ๒ มณฑล เป็น ๔ มณฑล
นับว่าเป็นการสำเร็จเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

ได้วางกำหนดให้มีการประชุมเทศาภิบาลที่กรุงเทพฯ ใน
เดือนกันยายนทุกๆ ปี เพื่อจะได้นำรายงานประจำศกที่ล่วงแล้ว
แลประมาณการรับจ่ายเงินในศกหน้าเข้ามาขึ้นด้วย ทั้งจะได้ปรึกษา
หารือกับเสนาบดีต่างกระทรวง เพื่อที่จะได้จัดการเปลี่ยนแปลง
ตามสมควรจะเปลี่ยนในมณฑลนั้นๆ ในปีต่อไปรายงานซึ่งเทศาภิบาล
ขึ้น จะได้พิมพ์ให้มหาชนทราบทั่วไป

การจัดศาลยุติธรรมในหัวเมือง ซึ่งได้กำหนดไว้ว่าจะจัดให้
ตลอดทุกมณฑล ก็ได้จัดแล้วสำเร็จตลอดจนถึงมณฑลตะวันตก
เฉียงเหนือ

ส่วนที่ศึกษากฎหมาย ซึ่งมีความประสงค์เป็นอันมาก
ที่จะให้ได้นักเรียนผู้มีความรู้ใช้ในการศาลทั้งปวงที่ได้ตั้งขึ้น บัดนี้
คุณความรู้ของเนติบัณฑิตนั้น เราก็เห็นทางตลอดว่า พอที่จะ

ตั้งแต่งให้มีฐานันดรศักดิ์เป็นเนติบัณฑิตสำหรับแผ่นดินได้

การโทรเลข ได้จัดซ่อมสายเก่า แลสร้างขึ้นใหม่สำเร็จ
เปิดใช้การได้อีกหลายตำบล แลยังกำลังทำอยู่อีกเป็น ๓ สาย
ซึ่งเป็นทางสำคัญทั้งในพระราชอาณาเขตแลที่ติดต่อกับต่าง
ประเทศ

การไปรษณีย์ ก็ได้ขยายตำบลมากขึ้น การเดินเรือเมล์ตาม
หัวเมืองชายทะเลตะวันตก ได้เดินอยู่เสมอ คงจะเป็นประโยชน์ใน
การค้าขายมาก

การโยธาในหัวเมือง ได้ขุดคลองทำสะพาน แลถนนเป็น
อันมาก

ทางรถไฟนครราชสีมา ก็ได้เปิดรับคนโดยสาร ตั้งแต่
แก่งคอยตลอดจนถึงปากช่อง มีความหวังใจว่าจะสำเร็จถึงเมือง
นครราชสีมาในปีหน้า

ทางซึ่งแยกไปลพบุรี อันจะเป็นต้นทางสายฝ่ายเหนือ ได้
ทำการเสริมเดินเกือบจะถึงเมืองลพบุรีแล้ว แต่ตอนบนขึ้นไปนั้น
เป็นการจำเป็นที่จะต้องตรวจทางใหม่ จะลงมือตรวจในแล้งนี้
ส่วนทางเพชรบุรีได้ตรวจแต่กรุงเทพฯ ถึงเมืองราชบุรีตอนหนึ่งแล้ว
แลจะได้ลงมือทำการในปีนี้

การพลตระเวนรถไฟ แลกองตระเวนชั้นนอก ในมณฑล
กรุงเทพฯ ได้จัดเปลี่ยนแปลงให้ลงเป็นแบบเดียวกันทั้งสิ้น

ในตำบลทุ่งหลวงซึ่งได้มีการขุดคลองคูนา บัดนี้มีคนไป
ทำนาในตำบลนั้นถึงแปดหมื่นเศษ จึงจะได้คิดจัดการปกครอง
ยกขึ้นเป็นเมืองหนึ่งในปีนี้

กาฬโรคในปีนี้ได้เกิดทวีมากขึ้นในเมืองที่ใกล้เคียงหลายแห่ง
แต่ในประเทศเรา ได้จัดการป้องกันรักษาโดยกวดขัน เรามีความ
ยินดีที่จะกล่าวได้อีกว่า โรคอันนั้นไม่ได้มีในพระราชอาณาเขตที่ได้
จัดการรักษานี้เลย

การสุขาภิบาล ซึ่งเพิ่งได้เริ่มตั้งขึ้นเมื่อปีกลายนี้ บัดนี้ได้
ทำการเพื่อให้เป็นการสะดวกแก่ที่จะรักษาความสะอาด มีทำถนน
แลท่อน้ำเป็นต้น นับว่าเป็นอันเข้าทางซึ่งจะดีขึ้นโดยลำดับ

ส่วนการเก็บภาษีอากร ซึ่งงดเสียไม่ได้ให้ผูกขาดเช่นแต่ก่อน
ได้ตั้งกรมสรรพากรในแลสรรพากรนอก จัดการเก็บเป็นของรัฐบาล
นับว่าเป็นการถูกต้องได้เห็นผลดีส่วนเมืองที่ยังมิได้จัดสรรพากรนอก
ตลอดไป เทศาภิบาลได้จัดการเก็บก็ได้เงินแผ่นดินขึ้นมาก แล
ราษฎรได้ความเดือดร้อนน้อย

การบ่อนเบี้ย ได้ลดหย่อนลงไปอีกตลอดทั่วหัวเมืองแล
ในกรุง หนึ่งส่วนในสามส่วน

ได้เริ่มจัดการธนาณัติในระหว่างกรุงเทพฯ กับหัวเมือง
แลจะได้จัดการต่อไปให้แพร่หลายยิ่งขึ้นโดยลำดับ

การปกครองรักษาที่ดินอันเป็นทรัพย์สินสมบัติของประชาชน
เห็นว่ายังไม่เป็นที่มั่นคง แลเป็นเหตุเกิดความวิวาทแย่งชิงกัน ทั้ง
การที่จะเก็บประโยชน์แผ่นดินก็ไม่เต็มภาคภูมิ ควรที่จะจัดการ
ปักปันเขตแดนออกโฉนดตราจองให้เป็นหลักฐานมั่นคง จึงได้กลับ
ตั้งกระทรวงเกษตรราธิการขึ้นใหม่ เพื่อจะได้จัดการสำคัญอันนี้

การซึ่งได้คิดไว้แต่ก่อนว่า จะอนุญาตป่าไม้กระยาเลยให้มี
ผู้ตัดฟันมาใช้นั้น บัดนี้ได้อนุญาตแลได้ตัดมาใช้เป็นอันมากแล้ว

ฝ่ายพระพุทธจักรนั้น ในปีนี้รัฐบาลอินเดียได้มอบพระ
สารริกธาตุซึ่งได้ขุดพบในเจดีย์สถานอันตั้งอยู่ในมณฑลประเทศ
แกเกรา โดยเห็นว่าเป็นประธานในพุทธศาสนิกชนเพื่อให้รักษาไว้
แลแบ่งให้แก่ประเทศอื่นอันนับถือพระพุทธศาสนา อันเป็นเหตุให้
เป็นที่ชื่นชมยินดีของพุทธศาสนิกชนในประเทศเรา แลมีความ
ยินดีที่จะแบ่งปันไปยังพุทธศาสนิกชนประเทศอื่นด้วย

อนึ่ง การเล่าเรียนพระปริยัติธรรมของภิกษุสามเณรฝ่าย
คันถธุระ มีความเจริญอยู่อันเห็นเป็นพยานได้ ในการสอบไล่
พระปริยัติธรรมในที่ประชุมพระราชาคณะครั้งนี้ แลที่วิทยาลัย
มีผู้ได้เข้าสอบไล่เป็นอันมาก

ส่วนการศึกษาในกรุงเทพฯก็ได้สู่ทางเจริญขึ้น ที่เป็
นสำคัญในโรงเรียนมูลศึกษา มีจำนวนนักเรียน แลหลักสูตรสูงขึ้น
กว่าแต่ก่อน

ส่วนการศึกษาในหัวเมืองคิดเห็นว่า การเล่าเรียนในกรุง
สยามย่อมอาศัยวัดเป็นที่ตั้งแต่เดิมา จึงได้อารณนากรมหมื่น
วชิรญาณวโรรส^(๑) ให้เลือกจัดพระราชาคณะเป็นผู้อำนวยการศึกษา
ออกไปจัดการทุกมณฑล ได้ออกไปจัดการเมื่อแล้งก่อน ถึงว่าเป็น
ปีแรกก็ได้ปรากฏเห็นผลในทางที่จะสำเร็จเป็นประโยชน์ชั้น
อักษรวิธี

หวังใจว่า การศึกษาคงจะแพร่หลายไปทั่วพระราชอาณาจักร
ปีนี้เป็นปีน่ากลัวมากกว่าฝนจะแล้ง แต่บัดนี้ก็มีฝนบริบูรณ์

---

(๑) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

แล้ว หวังว่าการไร่นาจะไม่เสียมาก จะเสียบ้างแต่บางมณฑล
การค้าขายคงจะไม่ตกไปมากนัก

บรรดาการซึ่งได้ทำมาแล้ว เป็นเหตุให้เรามั่นใจว่า ท่าน
ทั้งหลายคงจะจัดการที่ได้ทำแล้วนี้ ให้เป็นไปถึงที่สุดแห่งความ
ประสงค์ และได้เริ่มจัดการ ซึ่งควรจะจัดสืบไปโดยลำดับ ให้
บ้านเมืองมีความรุ่งเรืองเจริญ แลประชาชนทั้งปวงมีความสุข
เราขอให้ท่านทั้งปวงได้รับความพอใจของเราอีกชั้นหนึ่ง ในการ
ซึ่งได้ช่วยให้การทั้งปวงสำเร็จได้ดังที่กล่าวมา แลที่ให้พรด้วยความ
จงรักภักดีแลที่ได้มาประชุมในวันนี้ด้วย.

การถวายฎีกาของราษฎร*

ข้าพระพุทธเจ้า นายอันลักทองมือ เป็นไพร่หลวงมีพยาย
ลำทรงขึ้นกับหลวงอุดมภักดีในพระบรมมหาราชวัง ข้าพระพุทธเจ้า
ตั้งบ้านเรือนอยู่บางบานแขวงกรุงเก่า ขอพระราชทานพระบรม
ราชวโรกาสทำเรื่องราวฎีกาขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบ
ฝ่าละอองธุลีพระบาทพระราชอาญาเป็นล้นเกล้าฯ

เดิม ณ ที่ ๔ คำ ปีมแม ตรีกศ (๑) ข้าพระพุทธเจ้ากับอำแดง
เพียน ผู้น้องเข้าชื้อกัน ฟ้องต่อกรมการกรุงเก่าใจความว่า

---

* คัดจาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชหัตถเลขา
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดินภาค ๒
ระหว่างพุทธศักราช ๒๔๓๔ ถึงพุทธศักราช ๒๔๕๓, คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสาร
ทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรีพิมพ์จำหน่ายเพื่อ
เป็นการส่งเสริมความรู้ทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี ศิลธรรม
การเมือง การปกครองของประเทศไทยสมัยรัชกาลที่ ๕, (พระนคร : โรงพิมพ์สำนัก
ทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๕), หน้า ๑๘-๒๑.

(๑) เจ้าพระยายมราช (เฉย ยมาภย์) เสนาบดีจตุสดมภ์กรมเมือง

อ้ายแก้ว
 อ้ายฉิม
 อ้ายฤท

} กับพวก ประมาณ ๙-๑๐ คน ถือไม้กระบ

มือกัน มาร้องด่าทำร้ายถึงปากกรอกบ้านข้าพระพุทธเจ้า นายสุก
 บุตรอำแดงเพียนหลานข้าพระพุทธเจ้าออกไปดู

อ้ายแก้ว
 อ้ายฉิม
 อ้ายฤท

} กับพวกภากันกลุ่มรุมตีนายสุก หลานข้า

พระพุทธเจ้ามีบาดแผลหลายแห่ง นายสุกหลานข้าพระพุทธเจ้า
 อยู่ได้ ๖ วันนายสุกก็ขาดใจตายแจ้งอยู่ในห้องนั้นแล้ว ขุนจำเมือง
 เปนตระลาการ ๆ เกะได้ตัว

อ้ายแก้ว
 อ้ายฉิม
 อ้ายฤท

} มาถึงศาล

อ้ายแก้ว
 อ้ายฉิม
 อ้ายฤท

} ให้การรับสารภาพเป็นลัตย์ขัดกันทั้งสามคน

โดยขึ้นดาแจ้งอยู่ในคำให้การรับสารภาพของ

อ้ายแก้ว
 อ้ายฉิม
 อ้ายฤท

} นั้นแล้ว ผู้รักษาเมือง

กรมการบอกส่งความข้าพระพุทธเจ้าลงมากรุงเทพฯ ขุนบุรินทร์
 เปนตระลาการ ๆ กฎความข้าพระพุทธเจ้าไว้หาพิจารณาไม่ ข้าอยู่ได้
 ประมาณ ๒ ปีเศษ ครั้น ณ ๖ ปีระกา เบญจศก ข้าพระพุทธเจ้า

ทำฎีกาขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย กล่าวโทษขุนบุญรินทรตระลาการครั้งหนึ่ง
 แจ้งอยู่ในฎีกานั้นแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยา
 ยมราช^(๑) ที่ถึงอัสัญกำม้ชำระความข้าพระพุทธเจ้า

ขุนกลางเปนตระลาการ ตระลาการคัดเอาฟ้องกับคำ { อ้ายแก้ว
 อ้ายฉิม
 อ้ายฤท

ให้การสารภาพให้ขุนหลวงพระยาไกรศรีไล่บทหาฤๅโทษ ขุนหลวง
 พระยาไกรศรีถึงแก่กรรม ความข้าพระพุทธเจ้าจึงตกมาในพระเจ้า
 น้อยยาเธอ กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ฯ ให้เสมียน เกิด } ปรับ
 ท่วม

รวางใบสัดย์ข้าพระพุทธเจ้า เสมียน เกิด } ปรับรวางใบสัดย์ข้าพระ
 ท่วม

พุทธเจ้าลงมาว่าให้เอาอ้ายผู้ร้ายเข้าผูกถ้าอ้ายผู้ร้ายให้การประการใด
 ให้ตระลาการคิดขึ้นมาจะปฤกษาให้ต่อฝ่ายหลัง ตระลาการเอา
 อ้ายแก้วเข้าผูกตามรวางใบสัดย์ อ้ายแก้วให้การกลับคำว่า ขุนจำ
 เมืองเมืองกรุงเก่าสอนให้อ้ายแก้วรับ อ้ายแก้วจึงได้รับตามคำขุน
 จำเมือง แจ้งอยู่ในคำให้การอ้ายแก้วนั้นแล้ว ตระลาการคิดคำอ้าย
 แก้วส่งให้เสมียน เกิด } ครั้น ๒๔ ปีเมเสง ตริศก^(๒)
 ท่วม

ตระลาการรับใบสัดย์มาจากเสมียน เกิด } แล้วอ่านให้ข้า
 ท่วม

(๑) เจ้าพระยายมราช (เจย ยมาภัย) เสนาบดีจตุสดมภ์กรมเมือง

(๒) ตรงกับวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๑๔

พระพุทธเจ้าฟัง ในระวางโสดยี่ใจความว่าให้เรียกนายประกัน

ทานบน { อ้ายจิม
อ้ายแก้ว ไว้ แล้วให้ข้าพระพุทธเจ้าสืบหาอ้าย
อ้ายฤท

คนร้ายที่ตีนายลูกตาย ฝ่ายหลังจึงให้ข้าพระพุทธเจ้ามาว่าความ
ต่อไป แจ้งอยู่ในโสดยี่นั้นแล้ว ข้าพระพุทธเจ้ามีความสงสัยติด

ใจอยู่ว่า { อ้ายแก้ว ให้การรับสารภาพโดยขึ้นตาดังนี้
อ้ายจิม

อ้ายแก้ว } กลับหามิโทษไม่ จะให้ข้าพระพุทธเจ้าไปสืบหาอ้าย
อ้ายจิม

ผู้ร้ายต่อไป ข้าพระพุทธเจ้าจึงทำเรื่องราวถวายพระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ ใจความว่ารับสัจย์ลงมาให้เรียกนาย

ประกันทานบน { อ้ายแก้ว } แลจะให้ไปสืบหาอ้ายคนร้ายยังหา
อ้ายจิม

ถูกต้องไม่ ข้าพระพุทธเจ้ายังสงสัยติดใจอยู่ พระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ก็หาเรียกเอาโสดยี่ไปตรวจไม่ ซึ่ง

เสมียน { เกิด } ทำกับข้าพระพุทธเจ้าทั้งนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้รับ
ท่วม

ความยากแค้น เตือดร้อนนัก ขอพระบารมีปกเกล้าฯ เป็นที่พึ่ง

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ขอเดชะฯ

ความเรื่องนี้ กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ได้ตัดสินใจอย่างไร
ให้บอกมาให้ทราบ

ตั้งแต่ ณ วัน ๗ ๑๒ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก ๑๒๔๔^(๑)

(๑) ตรงกับวันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๕

(๑) ตรงกับวันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๒๕

**พระราชดำรัสตอบคำถวายพระบรมรูปทรงม้า
ในการพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ที่ลัับพลา
หน้าพระลาน
เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๗
(พ.ศ. ๒๕๕๑)***

ดูกร พระราชวงศานุวงศ์ท่านผู้มีบรรดาศักดิ์ แลราษฎร
ทั้งหลาย ความคิดแลความประสงค์แสดงความจงรักแลเปรมจัน
อันมกุฎราชกุมารผู้เป็นโอรสที่รักอย่างยิ่งของเราได้กล่าวแทนท่าน
ทั้งปวงโดยด้อยคำอันไพเราะ เป็นการยกย่องความประพฤดิของเรา

* คัดจาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสในพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๓), ธนาคาร
แห่งประเทศไทยพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว. ทองเถา
ทองแถม ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๑๔ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๐,
(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ดฯ, ๒๕๑๐), หน้า ๒๒๘-๒๒๙.

ที่ได้เป็นไปในระหว่าง ๔๐ ปี ประกอบด้วยความพิจารณาถ่วงถี่
ทั่วถึง ซึ่งเราได้ฟังด้วยความจับใจเป็นอันมาก

เราไม่มีความยินดีอันใด ยิ่งขึ้นไปกว่าที่ได้ฟังคำยืนยันของ
ท่านทั้งหลายว่าผลแห่งการพยายามดำเนินการปกครอง แลทำนุ
บำรุงแผ่นดินให้เป็นสุขสมบูรณ์ยิ่งขึ้นโดยลำดับ อันเราได้ทำเป็นที่
พึงใจแลพอความปรารถนาของท่านทั้งหลาย มีผลอันท่านทั้งหลาย
กำหนดเห็นโดยปรากฏชัดเช่นที่กล่าวมานั้น จริงอยู่จำนวนปีที่
เจ้าแผ่นดินได้ดำรงราชสมบัติ ถึงจะช้านานเพียงใด ก็ได้เป็น
อัครจริยที่ควรจะกำหนดเอาเป็นข้อคำนึง ด้วยเหตุว่าพระราชผู้ซึ่ง
อยู่ในราชสมบัติยิ่งกว่านี้ย่อมมีในประเทศอื่น ๆ หลายแห่ง
จะเป็นการแปลกอยู่หน่อยแต่ในพระราชพงศาวดารของเรา ไม่มี
พระเจ้าแผ่นดินองค์ใดอยู่ในราชสมบัตินานเสมอครั้งนี้ แต่อีก
ส่วนหนึ่งนั้น เราถือว่าการศึกษาอยู่ในราชสมบัติมานานปีเช่นนี้ เป็น
ผลสำคัญของทางดำเนินในความพยายามของเราที่จะบำรุงแผ่นดิน
อยู่เป็นอันมาก ด้วยเหตุว่าพระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์ ย่อมทรง
ประสบเหตุการณ์อันเกิดมีต่างกันในรัชสมัยนั้น ๆ การซึ่งอาณา
ประชาราษฎรจะได้รับผลแห่งความผาสุก ย่อมอาศัยพระราโชบาย
แลราชานุภาพ ซึ่งทรงต่อต้านแปรผันเหตุผลการอันนั้นให้กลับเป็น
ผลดีได้สมแก่กาลสมัย

ในรัชกาลแห่งสมเด็จพระบรมราชบรรพบุรุษทั้งหลายของ
เราแต่ก่อนมา การปกครองแผ่นดินย่อมเป็นสำคัญในการที่จะ
ต่อต้านศัตรูของประเทศอันยกม้าย้ายิพระราชอาณาเขตด้วยกำลัง
พลโยธา มิให้ล่วงเข้าม้าย้ายิได้ แม้พระราชอาณาเขตไปในประเทศ

ที่ใกล้เคียงเต็มตามพระบรมราชานุญาต เปิดช่องให้ราษฎรได้ทำการไถ่ถอนเพาะปลูก การค้าขายย่อมเป็นไปแต่เฉพาะต่อประเทศที่ใกล้เคียงแลในชนบางชั้นบางเหล่า ครั้นเมื่อสมเด็จพระบรมชนกนาถอันประเสริฐของเราได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทรงผูกพันทางพระราชไมตรีต่อนานาประเทศ เปิดทางค้าขายให้กว้างขวางขึ้น การเปลี่ยนแปลงอันนั้นย่อมทำให้เกิดผลประโยชน์แก่ประชาชนในทางที่จะทำมาหาผลประโยชน์มีขึ้นอย่างใหม่ ๆ แต่การปกครองก็ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุการณ์ที่มีมา นับว่าเป็นเวลาผ่องมันแก่ไขให้เป็นไปได้ชั่วคราว เพราะเหตุที่เวลารัชสมัยหาพอที่จะทรงเปลี่ยนแปลงให้ตลอดได้ไม่ ครั้นเวลาที่เรารับราชสมบัติสนองพระองค์ ความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงแก้ไขปรากฏมากยิ่งขึ้นโดยลำดับ จนเห็นว่าท่านองที่จะทำ เป็นแต่เพียงเยียวยาอย่างที่เป็นไปในครั้งสมเด็จพระบรมชนกนาถอันประเสริฐทรงแต่ก่อนนั้นหาสำเร็จเป็นผลดีได้ไม่ จำจะต้องดำเนินทางเปลี่ยนใหม่ ตั้งการปกครองให้เป็นหลักฐานสมแก่กาลสมัย การที่จะเปลี่ยนแปลงแก้ไขประเพณีการบ้านเมืองแลความนิยมของประชาชนอันหยั่งรากลงลึกซึ่ง ช้านานมาในประเทศอันหนึ่งซึ่งจะเลิกถอนเก่าทิ้งเสียตั้งใหม่ในทันที มิให้มีเหตุการณ์ไกลาหลเป็นอันทำไม่ได้ จึงต้องเลือกเอาทางที่ค่อยแก้ไขไปโดยลำดับ ซึ่งจะสำเร็จได้โดยแท้จริงอยู่แต่ปราศจากอันตรายซึ่งจะเกิดขึ้นภายในทางที่จะดำเนินโดยสวัสดิ์เช่นนี้ ย่อมเป็นข้อสำคัญในความเพียรพยายามที่จะต้องผูกใจไว้เสมอแลใช้ความคิดกำหนดการเปลี่ยนแปลงไปให้สมควรแก่สมัย ซึ่งอาจจะทำให้สำเร็จได้ มิให้เสียเวลาแลโอกาสล่วงไปเสียเปล่า แต่เป็น

ธรรมดาการที่จะทำใหม่ ย่อมไม่มีเครื่องอุปการบริบูรณ์ ต้องสร้าง
สรรค์แลสั่งสอนให้ศึกษากันขึ้นใหม่ การเล่าเรียนย่อมเป็นการช้า
ชั่วอายุ

ด้วยเหตุฉะนั้นการเปลี่ยนแปลงเพื่อความเจริญ จึงไม่ดำเนิน
เร็วได้ดังปรารถนา อีกประการหนึ่งในเวลาเดียวกันนี้ เหตุการณ์อัน
เป็นไปภายนอกราชอาณาจักร ได้เปลี่ยนแปลงไปพร้อมกันมากนัก
จึงถึงประเทศสยามรู้สึกว่าได้เปลี่ยนการที่ตั้งอยู่เนื่อง ๆ ด้วย เหตุการณ์
อันเป็นไปภายนอกโดยรอบคอบ จึงเป็นการผิดกันมากกับที่กรุงสยาม
ได้ตั้งอยู่แต่โบราณกาล เป็นการจำเป็นที่เราต้องพยายามรับรอง
ความเปลี่ยนแปลงใหม่ภายนอกอันนั้น เพิ่มเติมขึ้นในการซึ่งได้จัด
ให้การดำเนินอยู่ภายในความเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปใน ๔๐ ปีนี้
เหมือนอย่างจะยิ่งกว่าห้าร้อยปี ที่จะได้พึงเปลี่ยนแปลงมาใน
พระราชพงศาวดารก็ไม่เท่า ด้วยเหตุฉะนั้นเราจึงมาสันนิษฐานว่า
การที่เราได้อยู่ในราชสมบัตินานถึง ๔๐ ปี อันประกอบด้วย
เหตุการณ์เป็นอันมากนี้ นับว่าเป็นความดีโดยสถานหนึ่ง ซึ่งได้
ดำเนินความคิดในการเปลี่ยนแปลงความปกครอง แลการบำรุง
แผ่นดินอันที่รักของเราโดยบรรทัดฐานอันหนึ่งอันเดียว ให้ดำเนิน
ไปโดยลำดับไม่มีเวลาที่จะกลับถอยหลัง หรือจะชะงักอยู่ด้วยความ
เปลี่ยนผลัดประการใด จนถึงได้เห็นผลในเวลานี้ อันท่านทั้งหลาย
ได้คิดเห็น ว่าประเทศเราได้เปลี่ยนแปลงขึ้นสู่ความดีปรากฏชัดเช่น
ที่กล่าวมานั้น เป็นพยานสำคัญซึ่งให้เกิดความโสมนัสปราโมทย์
เป็นอันมาก

อีกประการหนึ่งซึ่งสมควรจะละเว้นเสียไม่นับว่ากรรมอันเป็นอุปการใหญ่ในที่จะตั้งความปกครองให้เป็นหลักฐานมั่นคง เป็นการสำเร็จได้ด้วยดีนั้น คือต้องอาศัยสามัคคีเป็นที่ตั้ง แต่ก่อนมาเมื่อประเทศเราอยู่แต่ลำพัง มิได้มีสมาคมด้วยประเทศอื่น ความรู้สึกภายในย่อมเห็นการเล็กเป็นใหญ่ เห็นใกล้เป็นไกล ความมุ่งหมายแลความประสงค์ตั้งวงอันแคบ ต่างคนต่างคิดไปตามอัธยาศัย ครั้นเมื่อประเทศเราได้สมาคมคบหากับนานาประเทศที่มีอำนาจใหญ่ๆ ทั้งได้มีความตั้งใจที่จะจัดการปกครองให้ประกอบด้วยหลักฐานมั่นคง ดำรงอิสรภาพของแผ่นดินไว้ยั่งยืน ทั้งจะบำรุงอาณาประชาราษฎร ให้มีท่าทางประกอบการแสวงผลประโยชน์เจริญยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน จึงเป็นข้อสำคัญซึ่งจะให้เกิดมีความสามัคคีต่อกัน ตั้งแต่ในพระบรมราชวงศ์ลงไปจนถึงอาณาประชาราษฎร ให้เกิดสมัครสมานรักใคร่ไว้วางใจกัน ให้อาณาประชาราษฎรเชื่อมั่นในความปกครองว่าจะดำเนินไปในทางซึ่งจะให้เจริญสุขสมบัติ จะตัดการซึ่งไม่เป็นธรรมแลทางที่เดือดร้อนให้สิ้นไปให้ประชาชนทั้งปวงรู้สึกใจว่า เป็นชาติอันหนึ่งอันเดียวกันโดยสนิท มิได้เลือกกำเนิดแลศาสนา ให้มหาชนรู้สึกรักชาติแลประเทศของตน ประกอบการแสวงผลให้เจริญโภคทรัพย์ตามสมควรแก่ความสามารถ การซึ่งจะดำเนินความประสงค์อันนี้ให้สำเร็จเป็นผลขึ้นได้ ย่อมอาศัยด้วยเหตุหลายประการ ทั้งการปกครองอันดีมีความนิยมเป็นอุปการ แล การเล่าเรียนให้รู้ทางประโยชน์ใช้ประโยชน์ แลที่เป็นสำคัญยิ่งนั้น ยังจะต้องประกอบด้วยความชำนาญในกิจการทั้งปวง อันจะนำไป

ให้ถึงความสำเร็จอันชอบเป็นส่วนซึ่งต้องกระทำให้ดำเนินไป ณ
ภายใน ไม่พักที่จะกล่าวถึงความยากลำบากอันมีมาแต่ภายนอก
เป็นเหตุให้การไม่สำเร็จสะดวกดีได้โดยเร็ว ถึงดังนั้นก็นับว่าใน
เวลานี้ ได้เห็นผลความจำเริญแห่งชาติของเราปรากฏขึ้นโดยลำดับ
ไม่เป็นที่ขัดข้องสำคัญนัก

การซึ่งท่านทั้งหลายได้พร้อมใจกันสร้างรูปเราขึ้นไว้ใน
ครั้งนี้ ก็นับว่าเป็นถาวรนิมิตอันดีในความพร้อมเพรียงของชาติ
อันเกิดขึ้นในใจท่านทั้งหลาย แลแสดงเป็นพยานความเชื่อถือไว้วางใจในเจ้าแผ่นดินแลรัฐบาลของตน อันเป็นเหตุจะทำให้เกิดมรรคผล
เพื่อความผาสุกสำเร็จแก่ชาติของเราในภายหน้า อนึ่งท่านทั้งหลาย
ที่เป็นชาวนานาประเทศ ได้มีน้ำใจาริแสดงความปรารถนาอันดี
มีส่วนด้วยในการสร้างรูปอันงามนี้ เราขอแสดงความขอบใจท่าน
ทั้งหลายแท้จริง พร้อมกันกับด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ท่านผู้มี
บรรดาศักดิ์ ทั้งอาณาประชาราษฎรของเรา ในการที่ได้ยกย่องให้
เกียรติยศอันยิ่งใหญ่แก่ตัวเราแต่เวลายังมีชีวิต จะเป็นที่ตั้งแห่ง
ความพอใจของเราอยู่เป็นนิรันดร์ แลข้อใสมั่นสลือกอย่างหนึ่ง
ซึ่งจะยกขึ้นกล่าวได้ว่าเสมอกัน ก็คือที่ได้เห็นท่านทั้งหลายสมัคร
สโมสรแสดงความรื่นเริงพอใจกตัญญูต่อตัวเราในมงคลสมัย การซึ่ง
เป็นไปในครั้งนี้ ปรากฏแก่เราว่าจะเป็นที่ตั้งของความสนิทติดพัน
กันในระหว่างชาติเราแลนานาประเทศ อันจะเป็นเหตุให้เกิดผล
ไพบุลย์แก่ประเทศเรา แลจะเป็นเครื่องเตือนใจให้ประชาราษฎร
ของเราทวิความพยายามยิ่งขึ้นที่จะยกเกียรติยศแห่งชาติอันเป็น

ที่รักของเรา ให้ดำเนินไปถึงที่ตั้งมั่นอันสูงสุด ซึ่งจะพึงพร้อมด้วยดี
ทุกประการ

บัดนี้เรามีความยินดีรับคำเชื้อเชิญของท่านทั้งหลายแล้ว
และได้เปิดถาวรอนุสาวรีย์ อันเป็นเครื่องหมายแห่งความสโมสร
สามัคคีของชาติชาวสยาม ขอให้ตั้งอยู่เป็นเครื่องหมายน้ำใจของ
ชาติอันใหญ่ อันจะสืบไปทุกชั่วทุกชั้นในกาลภายหน้า.

คณะผู้จัดทำ

ที่ปรึกษา

อธิบดีกรมวิชาการ
(นายประพัฒน์พงศ์ เสนาฤทธิ์)
รองอธิบดีกรมวิชาการ
(นายวินัย รอดจ่าย)

ผู้เรียบเรียง

รองศาสตราจารย์ยุพร แสงทักษิณ

บรรณาธิการที่ปรึกษา

นางปราณี ปราบริปู

บรรณาธิการ

นายอุทัย ไชยกลาง

ศิลปกรรม

นายอุทัย ไชยกลาง

เอื้อเฟื้อภาพประกอบ

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

